

DĚJINY VEŘEJNÉHO PRÁVA VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Nástin přednášek

(Tisťeno jako rukopis)

Napsal

Prof. Dr. Rudolf Rauscher

Bratislava 1935

Nákladem Spolku čsl. poslucháčův práv »Právník« v Bratislavě

DĚJINY VEŘEJNÉHO PRÁVA VE STŘEDNÍ EVROPĚ

NÁSTIN PŘEDNÁŠEK
(TIŠTĚNO JAKO RUKOPIS)

Napsal
Prof. Dr. Rudolf Rauscher

BRATISLAVA 1935

Nákladem Spolku čsl. posluchačů práv »Právnick« v Bratislavě.

ÚVODEM.

Dějiny veřejného práva ve střední Evropě mají vylíčiti vývoj těch veřejnoprávních institutů, které se vyvinuly ve střední Evropě v době středověku a novověku a které měly v našem státě zvláštní význam. Zkoumání dějin veřejného práva ve střední Evropě nezabývá se tudíž právními instituty a veřejnoprávním zřízením, jež jsou *zvláštností právního vývoje v některém ze států střeoevropských*. Dějiny veřejného práva ve střední Evropě věnují pozornost především těm právním institutům, které mají *širší význam* pro právní vývoj ve státech střední Evropy. Jsou to právní instituty, které se sice vytvořily v některém ze států střední Evropy, které však se rozšířily do jiných států střeoevropských a nabyly tak střeoevropského charakteru. Všimají si dále právních institutů, které vznikly sice v některém ze střeoevropských států, na nichž možno však vystihnouti analogické rysy vývojové, vyskytající se ve všech státech střední Evropy. Na podkladě tohoto širšího významu jejich upozorňuje se pak na jejich význam v našem státě. Studium právního vývoje ve stř. Evropě předpokládá tudíž také, že posluchači pečlivě se seznámili s veřejnoprávním vývojem zemí českých.

Právě tak, jako v době přítomné neděje se právní vývoj ve střeoevropských státech osamoceně, tak také i ve středověku a v novověku byly dány podmínky v právním vývoji k vzájemným vlivům. V některých obdobích právního vývoje jsou tyto podmínky velmi příznivé. Jest tomu tak zvláště v době státu stavovského.

Abychom splnili úkol, určený právním dějinám ve střední Evropě, volíme ve svém výkladu tento systém:

Líčíme jednotlivé instituty veřejného práva v určitých vývojových obdobích státu, a sice:

1. v době státu patrimoniijního,
2. v době státu stavovského s přechodnou formou státu feudálně úřednického,
3. v době státu absolutistického,
4. v době státu národně-representačního.

Doba státu patrimoniijního obsáhne vylíčení vývoje říše francké, dále vývoj státu českého, polského a uherského do počátku XIII. století.

Doba státu stavovského obsahuje především vylíčení, jakým způsobem feudalismus přetvořil ústrojí říše římsko-německé a vylíčení jednotlivých právních institutů ve státě českém, polském a uherském od počátku státu stavovského do té doby, kdy se v nich forma stavovská změnila ve formu novou.

Doba státu absolutistického vystihuje vznik absolutismu a jeho účinky na přetvoření ústavy stavovské, zvláště v zemích českých a uherských.

Doba státu národně representačního po nutném osvětlení vývoje na západě Evropy, obsáhne vznik konstitučních ústav ve střední Evropě.

Aby byl patrný rámec časový, před každým obdobím uveden jest přehled politický.

Systém náš neobsahuje líčení právního vývoje v jednotlivých státech ve střední Evropě odděleně, nýbrž klade důraz na vývoj státu v jeho formách ve střední Evropě vůbec. V systému tomto nutno si ovšem uvědomiti, že časový rámec, do něhož spadají jednotlivé vývojové formy, se v jednotlivých státech ve střední Evropě odlišuje podle toho, jak tyto formy postupně pronikají a se uplatňují. Ve státě českém forma státu stavovského zaniká počátkem XVII. století a uplatňuje se v něm forma státu absolutistického. Svou novou státní organizací způsobuje stát absolutistický zanikání státní svrchovanosti české a její splnutí ve větší státní celky s jinými zeměmi. Ve státě polském období státu stavovského trvá až do konce století XVIII. a jeho forma přechází pak ve formu státu konstitučního. Stát polský tudíž formou státu absolutistického neprochází. Stát uherský podléhá panovníckému absolutismu od druhé polovice XVII. století, ačkoliv v něm forma státu stavovského trvá ve svých zbytcích až do poloviny XIX. století. V říši římsko-německé forma státu stavovského se udržuje až do konce říše. V jednotlivých teritoriích

říšských však od XVII. stol. upevňuje se absolutismus a představitelem formy státu absolutistického stává se stát pruský. Forma státu národně-representačního vystupuje v Polsku ve svých počátcích koncem XVIII. století a v ostatní stří. Evropě však proniká až v polovině XIX. století ve změněných politických útvarech.

Učebnice: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě mají již své učebnice: *Kadlec Karel*, Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. 4. vydání. V Praze 1928. *Stieber Miloslav*, Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Nástin. Kniha první. Právo ústavní. V Praze 1931.

Jednak mají dějiny veřejného práva v jednotlivých státech své učebnice (uváděny jen nejnovější, po př. nejdůležitější): Právo české: *Kapras Jan*, Právní dějiny zemí koruny České. II. V Praze 1913. III. V Praze 1920 (nedokončen). Dobrým přehledem vývoje ústavy českého státu jest dílo: *Peterka Otto*, Rechtsgeschichte der böhm. Länder I. Reichenberg 1933 (2. vyd.) II. Reichenberg 1928.

Právo polské: *Kutrzeba Stan.*, Historja ustroju Polski w zarysie. Kraków 1931 (7. vyd.).

Právo německé: *Brunner H.*, Deutsche Rechtsgeschichte I. München-Leipzig 1906, II. 1928. *Schröder-Künssberg*, Lehrbuch d. d. Rechtsgeschichte VII. vyd. 1932. *Schwerin Claudius*, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. München-Leipzig 1934.

Právo uherské: *Timon Ákos*, Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1919 (7 vyd.). Překl. něm. *Timon-Schiller*, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1909 (2. vyd.).

K právním dějinám zemí rakouských: *Werunsky Emil*, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. Vídeň (od r. 1894—1931 vyšlo 11. seš., dosud neukončeno). *Rieger Bohuš*, Říšské dějiny rakouské. Praha 1912. 2. vyd. *Balzer Oswald*, Historja ustroju Austrii w zarysie. Lwów 1908, 2. vyd.

*

Přítomný přehled přednášek vychází v dočasném vydání ve formě rukopisné. Není opatřen také literárními doklady. Prvá jeho část vyšla již r. 1931, rovněž nákladem spolku „Právnick“ v Bratislavě.

Doba státu patrimonijního.

§ 1. Přehled politických dějin střední Evropy v době státu patrimonijního.

Politický vývoj střední Evropy na počátku středověku je středem politického vývoje Evropy vůbec. Kdežto ve starověku těžiště politického vývoje Evropy je na jihu Evropy v Řecku a v Itálii, na počátku středověku mocně zasahá do vývoje Evropy nové hnutí, které poškozujee starou kulturu antickou, aby těžce a po věky budovalo kulturu novou. Někteří autoři mluví o zničení staré kultury antické, jiní snaží se o důkaz, že nová kultura germánská navázala na starou kulturu antickou. Je to hnutí nazvané všeobecně stěhováním národů. Stěhování národů bylo hnutí méně kulturních národů do zemí staré kultury. Germáni dostali se velmi brzy do styku s Římany, a nabyvše od nich znalosti vedení boje, dobyli jejich území. Byl to pro ně zisk neobyčejný. Neboť dostali se přímo do styku s kulturou římskou, získali také znalosti státního zřízení římského, což jim bylo nápomocno při zakládání vlastních kmenových států.

Za Germány postupovali do střední Evropy Slované. Byli v nevýhodě, protože nesetkávali se již s římskou kulturou, s městy a provinciemi římskými, nýbrž se spustošeným územím anebo s územím úplně pustým a ještě nevzdělaným.

Germáni i Slované vstupují do střední Evropy nemajíce ještě pevné státní organisace. Jsou rozděleni v malé politické skupiny, zakládající se na krevním příbuzenství, které jsou zvány zpravidla *organisací plemenou*. Teprve pozvolna jak Germáni, tak také Slované spojují se ve větší politické celky, v *kmeny* a budují organisace státní s pevným územním základem.

A) Germánští kmenové měli svá sídla na území Galie i Germánie. Dělili se na kmeny východo a západogermánské. Mezi západogermánskými kmeny zaujímalí vynikající postavení *Frankové*.

Dělili se na tři skupiny: na Chatty, Franky sálské a Franky ri-puarské. Frankové ještě v V. století nepředstavovali státní jednoty. Rozpadali se na jednotlivá plemena. Sjednocovací proces vyšel od Franků sálských, kde vládcové jednotlivých plemen pocházeli z rodu Meroveovců. Chlodovech, jeden z těchto plemenných vládců upevnil a rozšířil své panství po porážce Syagria, římského místodržícího (486). Podrobil si i ostatní plemena francká a učinil si poplatnými i plemena durynská a alemanská.

Za nástupců Chlodovechových nastaly v rodě Meroveovců sice vnitřní rozpory, avšak říše se současně územně rozšířila a byla jednou z největších současných říší. Sahala od zálivu Biskajského až k Hercynskému lesu a zahrnovala všechny germánské kmeny. Na konci VI. století rozdělila se na tři části, na t. zv. Neustrii (zemi západní), na Austrasii, čili část východní a na Burgundsko. Neustrie a Burgund náležely jazykově části románské, kdežto Austrasie byla povahou německou. Toto rozdělení zůstalo v říši francké patrné i později, ale zůstavilo zbytky i v politickém rozdělení pozdějším, až do doby nejnovější.

V době zmatků získal neobyčejně na své moci první úředník na královském dvoře senešal, nebo majordomus. Každá ze tří částí říše francké, Neustrie, Austrasie i Burgund měly svého majordoma. Ponenáhlu podařilo se majordomům Austrasie soustřediti na sebe moc nejen v Austrasii, nýbrž i úřady majordomů ve všech částech, a tím ovšem ovládli trůn v celé říši francké a stali se panovníky. Královský rod, který z rodu majordomů Austrasijských se vyvinul, byl rod Karlovců. Řada panovníků se z tohoto rodu vystřídala na trůně v říši francké, až nastoupil na trůn syn Pipinův Karel, zvaný Veliký (768—814). Karel proslul jako podmanitel dalších území a šířitel víry křesťanské a jako obnovitel myšlenky staré říše římské. Roku 774 vyvrátil říši Langobardů a obrátil se pak vůči Sasům. Vedl proti nim boj také ve jménu křesťanství, vodě s sebou zároveň věrozvěsty. Když podnikl boj i s Bavyry, setkal se bezprostředně se Slovy. Podnikl i proti nim výpravy, a z těchto výprav máme prvé podrobnější zprávy o západních Slovanech. Karel Veliký válčil především se Slovy polabskými, s Velety, a na čas si je podmanil. Podnikl různé válečné výpravy i proti Avarům, které porazil.

Význam vlády Karla Velikého však spočívá hlavně v tom, že obnovil ideu západorímského císařství. Karel dal se také sku-

tečně korunovati za římského císaře roku 800 v Římě papežem Lvem III. Ač říše Karlova byla založena na území, které bylo již proniklé římskou kulturou, přece byla to říše starého typu, založená jen na podkladě osobním. Za nástupců Karlových úplně upadla, jsouc rozdělena na tři části. Smlouvou Verdunskou z roku 843 uskutečnilo se rozdělení říše Karlovy definitivně. Říše rozdělena byla na Východní Franky, na Itálii s Burgundskem a Lotrinskem a na Západní Franky. Rozdělením říše francké zaniká vlastně francká říše a nastávají dějiny Francie a Německa.

B) O vývoji státu *českého* dovidají se posluchači z přednášky speciální. Vytkneme zde jen některé momenty pro nás důležité. Stát český vznikl teprve dosti pozdě, když před tím na jeho území objevuje se několik pokusů o státní organizaci, které však nejsou trvalé a nezanechávají žádných stop v pozdější organizaci českého státu. České kmeny přicházejí do Čech již před pátým stoletím po Kr., ale pevnější organizace státní objevuje se na našem území teprve v IX. století, nehledíme-li ku zprávám o říši Sámově ze století VII. Území státní organizace vzniklé v IX. století, t. zv. říše velkomoravská, prostírá se nejen na území Čech a Moravy, která je centrum, ale zaujímá i území dnešního Slovenska a ještě další území. Teprve koncem IX. století a ve století X., vzniká státní organizace v Čechách. Obě státní organizace, říše velkomoravská i později říše česká, podléhají, pokud jde o vnitřní správu a ústroj, vlivu říše francké. O tom sporu není. A nemůže býti sporu také o tom, že v pozdějším vývoji od některých císařů říše římsko-německé byly země české pokládány za území podobné jiným kmenovým vévodstvím, příslušejícím k říši římsko-německé. Proto bylo zvláště od některých císařů Hohenstaufských vůči nim postupováno útočně, aby moc kmenových vévod byla zničena. Český stát byl však již svým vznikem odlišným od ostatních kmenových vévod v říši. Neboť základem jeho byla rodová moc Přemyslovců a nikoliv moc úřední, udělená císařem, jako tomu bylo u vévod v říši.

Moc panovníků českých sesílivši vnitřně, mohla pokusiti se o výboj. Je pozoruhodno také, že v době, o níž jednáme, až do XIII. století, územní vývoj státu českého neděje se směrem západním do říše římskoněmecké, nýbrž většinou směrem východním.

— Ku konci století XII. a na začátku století XIII. stát český

dobývá uznání mezinárodního, jsa uznán dvěma největšími tehdejšími mocnostmi, císařem a papežem. Současně však uvnitř země nastává větší pronikání cizího živlu německou kolonizací.

C) Velmi pozdě se objevuje stát *polský*. Vystupuje v polovině X. století již jako stát mocný a není sporu o tom, že již dříve byl budován, třebaž o tom historických zpráv nemáme. Stát polský podobně, jako stát český, povstal sloučením více polských kmenů. Byli to Polané, kteří dali státu své jméno, pak Slezané, Vislané, Lenčičané, Sieradzané, Kujavané a Mazované. Jména všech těchto kmenů zachovala se i později v Polsku v pozdějším správním rozdělení. Jen Vislané nazývali se později Malopolané a území jejich Malopolsko.

Střediskem vývoje a centralisace státní bylo Hnězdno v území pozdějšího Velkopolska, v území Polanů. Od nich pokřeny byly jednotlivé kmeny polské, jen Mazované vzdorovali, a zachovali si i později samostatné knížetství. Celý tento průběh zcelovací není dokonale znám, ale konec jeho spadá již v dobu historickou, do doby Měška I. a jeho syna, Boleslava Chrabrého. Měšek I. jest prvním historickým knížetem, který má styky nejen s Němci, nýbrž i s kmeny českými. Měšek I. je také prvním knížetem křesťanským, zakládajícím biskupství v Poznani. Po něm nastoupivší Boleslav Chrabrý je již typem panovníka velmi silného, odvažujícího se na výboje do zemí českých a na západ. Boleslav využívá toho, že v Německu vládne panovník slabý a proto přijímá korunu královskou a zakládá v Hnězdně arcibiskupství. Za Boleslava Chrabrého nejen, že Polsko rozšířeno bylo výboji za hranice, ale organisováno bylo i vnitřně, opětně po vzoru zemí západních, snad prostřednictvím Čech po vzoru říše francké. Říše Boleslava Chrabrého však byla opětně říší, která až příliš byla závislou na osobě panovníkově a s ní také hynula. Po něm však nastoupili panovníci slabí, kteří umožnili Břetislavu českému úplně opanovati dokonce i Hnězdno. Boleslav II. Smělý opětně říši polskou sice upevnil, ale i nadále muselo Polsko bojovati s říší římsko-německou. Velmi škodlivým pro vývoj státu v Polsku bylo, že panující dynastie Piastů dělila státní území mezi sebe. Dělením státního území vznikají úděly mezi jednotlivými členy panující rodiny. Údělná knížata svářela se navzájem, čímž ovšem státní jednota neobyčejně trpěla. Výraz tomuto dělení dal Boleslav III. Křivoustý. Rozdělil v testamentě před svou smrtí Polsko svým

pěti synům. Škodlivost tohoto ozdělení jevila se pak po celé století XII. i XIII., jak ještě v dalších výkladech uvidíme, objevila se však ještě ve XIV. století při zcelování Polska. A není o tom sporu, že by byl právní vývoj v Polsku pokračoval rychleji, než při jeho roztržení a nebylo by se zmenšilo dokonce vědomí národní jednoty, jako se to za roztržení tohoto stalo.

D) Zvláštní vývoj měl stát *uherský*. Maďaři, kmen finno-ugorský, jest úplně cizím nejen prostředí střeoevropskému, ale i evropskému vůbec. Maďaři do vlastních Uher přišli kolem roku 896. Nalezli Uhry již osídleny národy slovanskými, které měly již své státy a měly určitý stupeň kultury. Maďaři byli organizováni vojensky a v počtu poměrně nepatrném zmocnili se velkého území. Je přirozeno, že stojíce na velmi nízkém stupni kultury, přejali vzdělanost od národů slovanských a s jejich pomocí se organizovali. Maďarům přičítá se k dobru, že vpadnuvše do střední Evropy, zarazili postup Germánů, který se dál směrem východním a uchránili tak státy slovanské od německé zátopy. Jisto však je, že Maďaři roztrhli Slovany západní a Slovany jižní a přijavše vyšší kulturu od obou těchto skupin národů slovanských, odtrhli zvláště větev slovenskou od národa československého.

Pro Maďary bylo štěstím, že byvše poraženi u Augšpurku roku 955, nečinili již dalších nájezdů do zemí západních. Za Gejzy I. začalo se v zemi upevňovati křesťanství a zároveň s ním nastoupily styky se západem evropským. Vlastní státní organizace přičítá se sv. Štěpánovi, který získal zemi královskou korunu a upevnil církevní a správní organizaci v zemi a po této stránce podobá se Boleslavu Chrabrému Polskému. Štěpán získal pro Uhersko také nynější území slovenské a Transylvanii a stal se vůbec organisátorem a zakladatelem uherského státu. Stát založený Štěpánem podle vzoru západního se slovanskými prvky neměl dosti pevnosti. To se objevilo po smrti Štěpánově. Nástupci Štěpánovi vzájemně se svářeli a také i od víry křesťanské se odklonili. Ondřej I. však opětně posílil víru křesťanskou. Stát uherský zatím začal se rozšiřovati na jiná území. Ladislav I. získal severní Chorvatsko a Slavonsko a Koloman dobyl dokonce i Dalmácie. Byl to počátek imperialistické politiky Maďarů, kteří svou rozpínavostí ovládli řadu zemí jinonárodních. Již od dob Arpádovské dynastie, datuje se tato rozpínavost, jež vedla ve XX. stol. k nešťastným konfliktům a přispěla také ku světové válce.

Státní území uherské skládalo se již za vlády arpádovské z několika částí. Především z vlastních Uher, dále 2. ze Sedmihradská (Transylvanie), 3. ze zemí přidružených k Uhrám, regna socia, t. j. z Chorvatska, Slavonska a Dalmácie. Tyto země byly ve starší literatuře nazývány také partes adnexae (části připojené), někdy také jako partes subiectae, subjugatae, 4. z t. zv. zemí vazalských, t. j. ze zemí, které byly kratší nebo delší dobu pod svrchovaností uherského krále.

Pokud jde o Sedmihrady, byla tato země zabírána od Maďarů po částech. Za sv. Štěpána začali se Maďaři rozšiřovati do Transylvanie, Zálesí. Teprve za Ladislava sv. stávají se Sedmihrady příslušenstvím říše uherské. Sedmihradsko nestalo se však nikdy integrující součástí říše uherské. Neboť již svou povahou zeměpisnou chovalo v sobě základ pro samostatný státní a právní vývoj.

E) Zcela zvláštní území říše uherské tvořilo *království Chorvatské*. Chorvatsko náleží již ku státům jihoslovanských plemen, ale svými dějinami politickými a i právními spoutáno jest se střední Evropou a proto nutno tu i o jeho vývoji v souvislosti promluvit. Chorvatská plemena slovanská měla to štěstí, že zabrala území, které bylo před tím pod mocí říše římské a mělo tudíž již vyspělou kulturu, v níž mohli Slované tu usedlí pokračovati. Na počátku VII. století Chorvaté zaujali bývalé římské provincie Dalmácii, Liburnii a část Pannonie. Chorvaté byli usedlí tudíž jednak v úrodné rovině, jednak i v krajinách přímořských, ale sama povaha krajinná podporovala rozdělení plemen chorvatských na dvě části. Proto i státní život chorvatský začal se vytvářeti kolem dvou středisk. Jedno bylo v Dalmácii, druhé v nynější Slavonii. Obě tyto části Chorvatů byly časem pod mocí byzantskou a částečně i pod mocí franckou, když Frankové porazili Avary. Když Maďaři vypudili Němce z Uher, zanikla moc francká.

Od poloviny IX. století máme zprávy historické o státě chorvatském. Známe jméno knížete, v Chorvatsku panujícího. Je to Trpimír, který je zakladatelem dynastie, která v Chorvatsku vládne až do konce století XI. Za knížete Branimíra (879—892) stalo se Chorvatsko státem úplně nezávislým. Kníže Tomislav (910—928) pokusil se s úspěchem spojití obě části Chorvatska a prohlásil se králem Chorvatů. Bylo to kolem roku 924 a tudíž daleko dříve, než stalo se tak v Čechách a dříve, než v Uhrách a v Polsku.

Chorvatsko je současně velmi mocným státem, který má nejen poimezní vojsko, ale i loďstvo. Z nástupců Tomislavových byl mocným panovníkem Štěpán Držislav, byl králem Chorvatska a Dalmácie, a obdařen byl z Byzantia královskými insigniemi. Za následujících panovníků stoupala moc říše byzantské tak, že Chorvaté uznali dokonce svrchovanost císařů byzantských.

Dimitr Zvonimír (1076—1089) prohlásil se za vazala římské kurie a obrátil tudíž veškeru svoji pozornost k západu. Štěpánem II. (1089—1091) vymřela stará dynastie chorvatská. Za zmatků, které nastaly po jeho smrti, vpadl do země uherský král Ladislav. Získal jen Slavonii, ale od něho dosazený vládce Álmoš byl za nedlouho ze Slavonie vypuzen.

O nové výboje v Chorvatsku pokusil se Koloman. Koloman dobyl nejprve rovněž Slavonie, ale pak se snažil o mírné urovnání sporu. Roku 1102 nabídl Chorvatům dohodu. Chorvaté zastoupení náčelníky dvanácti svých mocných rodů zvolili dobrovolně Kolomana za chorvatsko-dalmatského krále, ale vyhradili si svou vlastní ústavu. Král zavázal se, že nebude je rušiti ve svobodné držbě majetku a že nebude na nich žádati žádné pozemkové daně. Kmenové chorvatští zase se zavázali, že budou pomáhati králi uherskému vojenskou pomocí, a sice každý mocný rod 10 mužů, celkem tudíž 120 mužů. Koloman dal se také korunovati slavnostně v přímořském Bělehradě za krále a přísahal na práva království. Chorvatsko od té doby bylo spojeno s Uhrami v personální unii. Jen panovník měl býti oběma zemím společný, ostatní záležitosti byly samostatné pro každou zemi zvláště. Smlouva tato nazývá se v literatuře obyčejně *pacta conventa*.

K Uhersku náležely, jak jsme již řekli, ještě *země vasalské*, které byly kratší dobu pod mocí krále uherského. Přes to, že byly jen krátkou dobu při Uhrách, přece upomíná na ně titul královský, který je po této stránce velmi honosivý. Král uherský vedle jiných titulů zval se rex Ramae, Rasciae (Serviae), Bulgariae, Galiciae et Lodomeriae, Cumaniae. Rex Ramae značí krále Bosny či Rámy, a sice ve XII. století, kolem roku 1138. Země tato byla sice pokládána ze strany Uherska za zemi vazalskou, ale brzy se od Uher odtrhla.

Zcela bez reálného podkladu je uvádění titulu rex Rasciae et Bulgariae, král srbský a bulharský. Král uherský projevoval tímto titulem jen politické aspirace.

Reálnější podklad měl název rex Galiciae et Lodomeriae, neboť Halič dostala se po nějaký čas pod moc uherských králů. Nejprve nabyt jí Béla III., pak Ondřej II. roku 1214, ale syn jeho Koloman tuto zemi opětně ztratil.

Titulem Cumaniae rozumí se jižní část pozdějšího Rumunska, t. j. vévodství valašské. Králové uherští pojali totiž ještě ve XIII. století úmysl rozšířiti svou moc i na Balkán, na jih a na východ od Sedmihrad. Proto kolonisovali území mezi řekou Oltou a jihovýchodní hranicí uherskou. Vznikla tak nová korunní země uherská Uhrovalašsko. Ale později tato země začala se vyvíjeti samostatně. Byla sice závislou na Uhrách, ale byla přece za silnějších panovníků samostatnou. Nazývala se později Valašskem, rumunsky Muntenia.

§ 2. Panovník v době státu patrimoniálního.

V nejstarší době stáli v čele jednotlivých plemen a kmenů knížata. Bylo tomu tak u Germánů i u Slovanů. U Germánů v době nejstarší rozlišovati jest však Germány východní a Germány západní. Kdežto u Germánů východních byli v čele plemen panovníci, kteří zvali se reges, u Germánů západních v čele rodů s počátku bylo národní shromáždění, t. j. shromáždění svobodných osob, které řídilo záležitosti celého rodu. Toto zřízení nemá však velkého významu. U Slovanů tito panovníci nazývají se duces nebo reguli. Byli i u Maďarů při příchodu jich do Uher a zvali se u nich podle spisovatelů řeckých ἀρχοντες nebo βασιβδος.

Panovníci tito byli pouhými náčelníky jednotlivých plemen a proto moc jejich nebyla neobmezená, nýbrž rovnala se spíše moci úředníků. To se jevilo také tím, že tito panovníci nenastupovali na trůn právem dědickým, nýbrž byli pravidelně voleni shromážděným kmenem.

Trvalo dlouho, než se jednotlivá plemena a kmeny spojily, aby vytvořily velké říše. *Vznik panovnické moci říší skutečně teritoriálních, jaké byly říše francká, česká, uherská a polská, klásti jest právě do doby, kdy jednotlivé kmeny začaly se jednotiti pod mocí jednoho panovníka.* Náčelníci a knížata jednotlivých plemen byli podrobováni a hubeni a tvořeny tak větší celky. Nikde nestalo se tak najednou a pokojnou cestou, nýbrž všude teprve po dlouhých bojích. Bylo tomu tak ve francké říši i ve

státě českém, kde ma př. známé vyhubení Slavníkovců není nic jiného, než boj knížete Čechů o primát v zemi. Násilné jednocení kmenů bylo pravidlem. Proto i líčení uherské kroniky, t. zv. Anonyma, o t. zv. smlouvě sedmi kmenů uherských postrádá jakékoli podstaty historické.

Nově vzniklý stát je po sjednocení kmenů jiné povahy, než byly státní útvary před tím. Ve starším vývoji kmenových států byla určitá osoba knížete (t. j. tam, kde sídlil kníže) středem státu bez zřetele na určité hranice státní, čili rozhodoval tu *převážně spíše personální*. Po sjednocení kmenů začalo býti rozhodným určité territorium a určité místo stalo se středem státu. *Rozhodujícím byl tedy základ teritoriální.*

1. **P o v a h a v l á d y.** Tato změna má za následek, že *panovník pokládá se za vlastníka celého teritoria státního*, jež není ve vlastnictví žádného rodu nebo osoby soukromé. Ve vědecké literatuře jest o tom spor. Jedni dokonce míní, že panovník pokládal se za vlastníka teritoria celého bez omezení. Jisto jest, že určitá práva panovníkova v době státu patrimonijního plynou ze soukromoprávního nazírání na stát. Příčinou tohoto nazírání panovníka na stát jest i vznik jeho moci z moci plemenných vládců. Tyto názory ovšem posilují *moc panovníkovou ve státě patrimonijním do té míry, že je panovníkem zásadně absolutním, nikým neobmezeným*. Je ovšem jisto, že panovník již v době státu patrimonijního je *fakticky* obmezován, což dochází leckdy výrazu i v ustanoveních právních.

2. **N á s t u p n i c t v í n a t r ů n.** *Nástupnictví na trůn děje se podle dědického práva.* Na trůn nastupují jen příslušníci určité dynastie, podle svých rodinných řádů. V říši francké vládne nejprve rod Meroveovců, který nastupuje na trůn podle zákona, t. zv. salického (Lex salica), v mužském potomstvu. V zemích českých vládne rod Přemyslovců, v Polsku rod Piastovský, v Uhrách rod Árpádovský. Všechny tyto rody, jak patrno, odvozují svůj původ od určitého předka a ve všech případech je to předek mythický. Dokonce v říši francké Meroveovci hledali svůj původ od boha.

Na trůn nastupují jen členové mužského rodu. Dědického práva v dnešním smyslu však není. Neboť všichni mužští členové vládnoucího rodu mají rovné právo k výkonu panovníckých práv.

Zpravidla však nejstaršímu z rodu je svěřován rodovým řádem výkon těchto práv.

Bylo však také pravidlem, že bylo-li více synů po smrti otcově, byl stát mezi ně dělen. Vzniká tak *zřízení údělové*. Údělové zřízení vyskytá se nejen v říši francké, nýbrž i v zemích českých, polských i uherských. Tím, že se dělí stát po smrti otcově mezi syny, potvrzena je také vládnoucí zásada patrimonijní. Neboť stát jest dělen mezi členy panující rodiny jako soukromý majetek. Jednotlivé úděly jsou vlastně apanáží členům vládnoucí rodiny. Sledujeme-li vývoj údělů od západu z říše francké k východu do státu polského, poznáváme, že vývoj údělů byl různý. Na západě úděly byly poskytovány pravidelně jen pro osobu obdařeného. Zemřel-li, jeho rodina pravidelně již úděl nedostávala. Tím v říši francké zachovávala se jednota státního území. Podobně tomu bylo v zemích českých. Tu byly udělovány úděly v Čechách i na Moravě. Ale zde již vyskytá se snaha vytvořiti dědičnost údělů. Zůstalo však při pokusech. Na Moravě pouze fakticky udržují se v údělech dědici. Přes to však údělné zřízení v zemích českých zabránilo úplnému zcentralisování státu a samostatné postavení Moravy v českém státě v době pozdější, se datuje již z doby údělové.

Také v Uhrách vyvinul se systém údělů. Bylo tu propůjčováno s počátku území dnešního Slovenska, severní Uhry jako úděl, později zvláště Slavonie. Po smrti Bély I. uzavřeli jeho synové Géza, Ladislav a Lambert smlouvu se synem Ondřeje I. Šalamounem, podle níž měli obdržeti tytéž části Uher, které měl již jejich otec. Od té doby vyvinul se obyčej, že králové udělovali pravidelně členům rodiny úděly, které zvané byly ducatus a správce jejich dux. Vévoda nazýval se pak podle země, kterou měl ve správě dux Slavoniae, dux Transylvaniae a pod. Tím však, že jednotlivé části státu spravovali vévodové, nezanikla státní jednota, nýbrž trvala nadále a vévodové měli obmezené postavení. Z instituce této vyvinul se v Uhrách institut t. zv. mladšího krále (*rex iunior*). Ondřej II. totiž dal svého syna Bélu korunovati ještě za svého života. Stejně tak i Béla IV. syna svého Štěpána. Korunovaní nástupci dostali určitou část země, aby ji spravovali. Mladší král vykonává všechna výsostná práva královská jako král starý. Vůči sobě stojí mladší i starší král v poměru dvou suverenních panovníků. Jeví se to nejen v tom, že vedou

společně válku proti nepřátelům a uzavírají také společně s nimi mír. Dokonce mladý král má i svůj královský dvůr a má také svou královskou družinu a úřednictvo. Mladý král mluví o své zemi dokonce jako o království. Přece však moc jeho zakládá se v propůjčení otcově a propůjčení to nemá povahy stálé moci.

Přes to však zůstala v Uhrách myšlenka jednoty státní vítězem nad možností rozpadu celého státu na jednotlivé části. Instituce vévodství a pak krále mladšího vyplynula ze soukromoprávního nazírání na stát a jakmile toto nazírání pominulo, zanikly i obě instituce.

Nejdále dospělo však rozdělení na úděly v Polsku. Zde zcelovací proces jednotlivých kmenů trval ještě v X. století a již v XI. století přerušen byl systémem údělovým. Zvláště Boleslav Křivoústý roku 1139 posílil tento systém svým testamentem. Rozdělil v něm Polsko mezi své syny. Jednotlivé úděly pak začaly se vyvíjeti v samostatná knížetství. Úděly v Polsku nazývaly se dzielnice. Nejen, že mezi jednotlivými knížaty údělnými docházelo k rozbrojům, ale také vědomí státní jednoty pokleslo. Dříve jednota státní byla patrna v tom, že údělní knížata nazývali se duces Poloniae, později začali se nazývati i podle svých jednotlivých dzielnic: tak dux Cracoviae, Cujaviae, Lenczyciae atd. V literatuře polské byl také spor o to, zda vědomí státního celku vůbec nezaniklo. Jedni to tvrdili (Kutrzeba), druzí to popírali (Balzer), ukazující na to, že název Polonia vždy měl svůj význam. Jisto však jest, že rozdrobení na úděly dospělo v Polsku ze všech zemí ve střední Evropě nejdále a že zanechalo stopy v Polsku i v pozdějším vývoji státním, čímž se ostatně Polsko i později odlišuje od ostatních zemí západoevropských i středo-evropských.

Aby se zabránilo zhoubným účinkům údělového zřízení, vyvinul se v některých státech v střední Evropě t. zv. principát. Jeden z vládnoucích knížat je totiž velkým knížetem, nebo-li princeps dux. Zřízení to je v platnosti jednak v Čechách, kde kníže český nazývá se magnus dux, jednak v Polsku, kde kníže krakovský je princeps. Ale ani v Čechách, ani v Polsku nemělo toto zřízení velkého významu.

Při nastupování panovníka na trůn rozhoduje několik momentů. Je to: a) dědické právo, b) působí tu vůle zůstavitelova a c) v pozdější době začíná míti význam i vůle některých mocných

osob ve státě. Všechny tyto znaky opětě vyskytají se nejen v říši francké, nýbrž i v ostatných státech, o nichž mluvíme.

a) Pokud jde o *dědické právo*, podle něhož nastupuje dynastie na trůn, vládne pravidelně v nejstarší době *seniorát*, t. j. nastupuje na trůn nejstarší z rodu. Bylo tomu tak v Čechách i v Polsku. Později vytváří se obyčejně fakticky, tudíž nikoli právním, předpisem, nýbrž zběhem okolností ze seniorátu *primogenitura*. Je tomu tak v Čechách, v Uhrách i v Polsku. V říši francké posloupnost nebyla přesně upravena, ale pravidlem nastupovali synové po otcích.

b) Pokud jde o druhý moment, t. j. *projev vůle zůstavitele*, záležel v tom, že vládnoucí panovník ještě za života svého v testamentě rozdělí vládu mezi členy své rodiny a určí, kdo má po něm vládnouti. Nejznámější případy jsou testament Břetislava českého a Boleslava Křivoústého polského.

c) Konečně jako třetí moment při nastupování na trůn je *účasť mocných šlechticů*. V zemi vládne určitá dynastie, ale mezi jejími členy vybírají si mocní šlechtici nejvhodnější osoby. Je to volba relativní, obmezená jen na členy, vládnoucí dynastie. Účasť velmožů při určování panovníka pozorujeme jak ve francké říši, tak i v Čechách, v Polsku i v Uhrách. Účasť tuto podporuje také ta okolnost, že nejsou upraveny přesné nástupnické řády podle dědického práva.

Nikde ve zmíněných státech v době státu patrimoniálního nenalézáme však volby jiné osoby, než člena vládnoucí dynastie. Jen v říši francké změnila se dynastie Meroveovců v dynastii Karlovců. Byla to skutečná volba, ale jakmile byl zvolen Pipin na trůn, byla zvolena s ním celá dynastie Karlovců a nastupovala na trůn právem dědičným. V osobě zvoleného byla tudíž zvolena celá dynastie.

V účasť velmožů při nastoupení panovníka na trůn pronikal již živě veřejnoprávní do soukromoprávního a jeden systém zápasil tu vlastně s druhým.

To vidíme i při jiných příležitostech v trůnním právu. Při nastoupení na trůn obyčejně panovník byl vyzdvihován na kamenný stolec (v říši francké *elevatio*), byl nastolován (na př. u Čechů), což znamenalo, že po způsobu soukromoprávním uchopil se vlády. V říši francké; za Meroveovců nastoupivší kníže objížděl celou říši. I tento obyčej měl značiti po vzoru soukromoprávního

uchopení držby, že kníže vešel v držbu celé říše. V říši francké však tento obyčej má ještě jiný účel. Objízďující král přijímá také *holdování poddaných*. Holdování záleželo v přísaze věrnosti (t. zv. fidelitas). Holdování v říši francké vyvinulo se nikoli z římských prvků, nýbrž z germánských, a mělo býti vlastně náhradou za volbu panovníkovu v době, kdy se stává trůn dědičným.

S počátku nebylo ani *korunovace ani pomazání*, ani v říši francké a kdekoli jinde ve střední Evropě. Vlivem církve nastoupily určité slavnostní akty při nastoupení panovníkově na trůn. V říši francké za Pipina užívalo se pomazání podle vzoru židovského. Za Karlovců k tomu přistoupila korunovace. I v ostatních státech vznikla také korunovace, když panovníci byli povýšeni na krále. Při korunovaci král skládal korunovační přísahu, která byla nejprve obsahem svým čistě aktem církevním, později však král skládaje korunovační přísahu, sliboval také v ní vládnouti spravedlivě a řádně. (V Uhersku iuramentum iustitae et pacis.) Obsah korunovační přísahy nabýval významu i pro světskou vládu panovníkovu. Přísaha tato byla žádána a dokonce mocní velmoži v říši francké za Childericha II. vnutili panovníkovi složení určitých slibů pro jeho budoucí vládu na způsob pozdějších volebních kapitulací.

Důstojnost královskou uděloval panovníkům ve střední Evropě buď císař aneb papež. Z toho ovšem, že uděлил někdo z nich tento titul, činil si pak nárok na stát, jehož panovníkovi titul poskytl. O tom promluvíme při vylíčení poměru císařství a papežství ve střední Evropě. Tím, že některý panovník byl povýšen za krále, stoupl nejen jeho význam mezinárodní, nýbrž posílena byla i jeho moc i uvnitř v jeho zemi. Hodnost královská nesporně přispěla také k tomu, že země v moci králově se sjednotila. Tento význam měla také i hodnost císařská pro říši franckou, ač nezabránila pozdějšímu rozpadu říše.

Vývoj panovníkovy moci objevuje se i v jeho titulu. V říši francké nazývá se panovník nejprve rex Francorum vir inluster. Od dob Karlových rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum a od dob Ludvíkových imperator augustus. V zemích českých nazývala se knížata duces, reguli, později panovník český nazývá se dei gratia dux Bohemiae nebo Bohemorum. Také panovníci polští a uherští měli titul dei gratia.

3. Moc panovnícká. Panovnícká moc v době státu

patrimonijního je absolutní. Panovník není zásadně nikým obmezen. V době kmenových vládců u Germánů panovník je obmezen shromážděním národa, který shromažďoval se na vojenských sjezdech. V době říše francké však není již více panovník tímto národním shromážděním obmezen. Stejně není tomu ani v jiných státech v době partimonijní. V této době je panovník zdrojem práva. Sám vydává předpisy a zákony. Spolučinnost některých mocných osob při tom uplatňuje se jen nepřímo.

a) Panovník ve všech uvedených státech sám vystupuje neobmezeně *vis à vis* jako jediný zástupce státu. Vede válku, uzavírá mír a jiné smlouvy, úplně sám. Někdy je zmínka o přítomnosti některých magnátů při tom. Ale jejich přítomnost má dodatí pouze lesku.

b) *Panovník je velitelem vojsku*. Dává rozkaz, aby se shromáždilo, aby se navrátilo domů. Může vést vojsko neobmezeně nejen doma, nýbrž i v cizině.

c) Panovníku *náleží neobmezená moc soudní*. Panovník jediňe vynáší rozsudky smrti a prohlašuje, že jsou pachatelé postaveni mimo mír (*friedlos*). Všichni soudcové soudí ve jménu panovníkově, jsou jeho soudci a panovník může kdykoli prohlásiti, že soudu sám předsedá. V říši francké náleželo králi zvláštní právo, právo bannu. Bylo to právo vydávati správní nařízení a zákazy ve věcech trestních. Tak na př. král mohl prohlásiti, že určitá věc, určité místo je chráněno a nesmí býti ani věc, ani místo porušeny žádným trestním činem. Jestliže někdo porušil tento zákaz nebo rozkaz panovníkův, podléhal určité pokutě, která zvala se rovněž *bannus* a obnášela v říši francké 60 solidů.

d) Králi náležela dále *moc správní* v nejširším slova smyslu. Král organisoval úřady dvorské i provinční a dosazoval na ně úředníky. Král dosazoval i úředníky duchovní, zvláště biskupy. Tato moc královská objevovala se v některých státech ve střední Evropě dosti dlouho. Na př. v Uhersku.

Podobně, jako v jiných směrech, tak i *ve správě finanční* ve státech patrimonijním byl král velmi neobmezeným pánem. Král měl rozsáhlé statky a kromě toho činil si nárok na statky bez pána. Králi náležel výnos z cel, mýt a poplatky z trhů. Kromě toho náležela králi určitá výsostná práva, z nichž plynul mu užitek. Jsou to t. zv. práva regální nebo regály, jako na př. regál horní, židovský a mincovní. Kromě toho panovníku náležely i po-

kyty soudní a ještě jiné poplatky, jako na př. v Čechách t. zv. poplatek polský.

Již ovšem v této době v říši francké i v ostatních státech ve střední Evropě vyvíjí se obmezení panovnické moci fakticky mocí mocné šlechty i mocného duchovenstva. A toto obmezení objevuje se pak i v předpisech zákonů, zvláště v říši francké. (srov. edikt Chlotara II. z roku 614).

4. Sídlo panovníkovo. V nejstarší době *neměl* panovník stálého sídla. Teprve později stává se určité město sídelním. V říši francké král sídlil buď v Paříži nebo v Soissonu, nebo v Remeši a Metách. Teprve od doby Karla Velikého staly se Čáchy městem residenčním. Král francký s oblibou přebýval na různých statcích, zvaných falcích (z latinského palacium). V zemích českých vyvinulo se středisko vlády knížecí poměrně brzy na Vyšehradě. V Polsku veliký kníže měl středisko nejprve v Hnězdně, později v Krakově. V Uhrách residencí královskou byl Stol. Bělehrad, kdež dala se také korunovace.

§ 3. Obyvatelstvo.

V době nejstarší, kdy začínají historické zprávy o vznikání států v střední Evropě, mezi obyvatelstvem byly vlastně jen dvě třídy: *svobodní a nesvobodní*. Ponenáhlu však vytváří se rozdíly jak mezi svobodnými, tak také mezi nesvobodnými.

1. Mezi svobodnými stojí nejvýše *šlechta*. Původ šlechty je velmi nejasný. Počátky její spadají do doby, kdy začínají se vytvářeti jednotlivé kmeny, v jichž čele stojí rody knížecí. Na členy těchto rodů hledí ostatní svobodní s úctou a připisují jim různé přednosti. Důvody, proč se tak děje, nejsou známy, ale členové těchto rodů odvozují svůj původ i od mythických předků a pod. Snad někteří z nich vynikli zvláštní statečností a proto připisují se jim tyto přednosti.

Když nastala státní centralisace a jednotlivé rody vládnoucích kmenových knížat byly pokořeny a poddány pod jedním panovníkem, zůstaly spolu s rodem vládnoucího panovníka základem pro vytvoření rodové šlechty. Členem jejím stával se tudíž, kdo se šlechticem zrodil. Původ ten je patrný na př. v maďarském slovu *nemes*, t. j. ten, který přísluší k určitému rodu (*nem*). Těto šlechty však bylo nejméně. Neboť vedle ní začala se ve všech

zemích střední Evropy tvořiti šlechta další, a to jednak z úředníků, jednak z těch osob, jež nabyly hojně majetku, tudíž zejména z velkostatkářů. Tato šlechta pak připojila se ku šlechtě vzniklé ze starých panujících knížat a vytvořila třídu jednotné šlechty.

Šlechta nazývá se obyčejně v latinských pramenech jak frankých, tak českých, polských a uherských: principes, proceres, primates, primores, optimates, potentes, magnates, seniores, nobiles, majores natu, majores terrae a pod. V Uhrách nazývá se i servientes regis a iobbagiones regni (na rozdíl od iobbagionů hradských). V zemích českých nazýváme je jednotným názvem zemané. V říši francké říkalo se jim také leudes (leute).

V době státu patrimoniálního v době francké a v ostatních státech až do XIII. století šlechta nedělí se dále na jiné třídy nebo skupiny. Není ovšem žádným stavem, t. j. skupinou uzavřenou, do níž by nebylo možno nikomu se dostat, leč za určitých podmínek. Mezi šlechtu bylo možno vstupovati bez určitých formalit, jakmile jen někdo zbohatl nebo nabyl úřadu, který ho povyšoval mezi šlechtu. Mezi šlechtu počítalo se i duchovenstvo, které zvláštního stavu tenkrát ještě netvořilo.

Šlechta byla soukromoprávně i veřejnoprávně svobodna. Nejen, že účastnila se veřejného života ve státě, pokud jí to absolutní panovník dovolil, nýbrž začala i různým způsobem panovníka obmezovati, jak jsme na to upozornili a ještě upozorníme. Požívala již určitých předností. Na př. v říši francké odklad, t. zv. wergeld, platil se za šlechtice výše, než za ostatní obyvatele. Šlechta účastní se vojenské služby ve vojsku knížete. Proto nazývá se i milites a proto v Čechách vyskytají se také výrazy milites primi a milites secundi ordinis.

2. Vedle šlechty plně svobodní byli ještě *jiní obyvatelé ve státě*. Byli to *svobodní sedláci*, kteří však, na rozdíl od šlechty, nebyli účastni veřejného života ve státě, nýbrž byli spíše soukromoprávně svobodní. Těchto svobodných obyvatel bylo s počátku nejvíce, neboť byli základem obyvatelstva. Ponenáhu však, vlivem změny sociálních poměrů, klesají tito obyvatelé a stávají se závislími. V říši francké nazývají se liberi, ingeui, boni homines. Protože měli malý majetek, byli tu zváni také pauperes, minores, minoflidi. V Uhrách dělili se tito svobodní na čtyři skupiny: na 1. iobbagiones castri, 2. na castrenses, 3. na t. zv. udvorníky a 4. hostes nebo hospotes. *Iobbagiones castri* jsou ti obyvatelé svobod-

ní, kteří jsou usedlí u hradů a kteří jsou povinni vojenskou službou hradskou, jsou držiteli svobodné půdy, přece však nerovnájí se šlechtě. Jejich jméno *iobbagiones* dokazuje, že požívali určité přednosti.¹⁾ Mezi nimi zase požívali určité přednosti ti, kteří odvozovali svůj původ od dob sv. Štěpána a nazývali se *iobbagiones sancti regis*, *liberi sancti regis*, *filii sancti Stephani* a pod. *Castrenses* byli ti svobodní nešlechtici, kteří sídlili rovněž na svobodné půdě hradské, ale nevykonávali službu vojenskou, nýbrž jenom hradskou. V této třídě obyvatelstva však byly další společenské rozdíly, takže někteří z nich blížili se plně nesvobodným. *Udvořníci* byli, jak jejich zřejmě slovanský název ukazuje, svobodní, usazení na královské půdě, kteří byli povinni králi určitou službou. Z nich byli bráni také služebníci královští ku dvoru královu. Také mezi udvořníky někteří blížili se polosvobodným a nesvobodným. O čtvrté třídě, t. zv. *hostů*, pojednáme, až budeme mluvit o kolonizaci ve střední Evropě vůbec.

V Čechách a v Polsku nazývali se svobodní sedláci *dědici* nebo *dědiníci* (*heredes*), t. j. půda jim náležela dědičně jako *hereditas* (dědictví — vlastnictví). Ještě v XI. a XII. století se dědici vyskytají jako svobodní, ale později, ve XIII. století, klesají a stávají se závislými na šlechtě i na duchovenstvu.²⁾ Podobně jako v Uhrách dědici nejprve konají vojenskou službu, později však, poněvadž schudli, museli se z této vojenské služby vykupovati. Dědici museli konati i jiné služby veřejné, na př. opravovati hrady, kopati hradské příkopy a dělati cesty a mosty a pod. Museli poskytovat knížecímu úřednictvu nocleh, poskytovat přípřež atd. Povinnosti dědiců časem stoupaly, protože byli ke službám veřejnoprávním zneužíváni. Ponenáhu dědici upadají, dávajíce se sami se svolením knížete do ochrany klášterů a jiných církevních ústavů. Někteří z nich, kteří byli bohatšími, vyšinuli se do stavu šlechtického.

¹⁾ Slovo to vykládají od *jobb-ág* (z lepší větve) nebo *jobb-ágy* z lepšího lože), ale vykládá se také tak, že značí *jo-jou-jau-válka* a *bag*, *baj* = vojevůdce.

²⁾ O významu výrazu „dědici“ v pramenech českých a polských mínění badatelů se rozcházejí. Vykládá se, že „dědici“ byli zvaní sedláci, podřízení, přímo panovníkovi, nebo že jde i o nesvobodné, kteří obdrželi od pána pozemek, který přecházel fakticky i na jich dědice (odtud dědici).

3. V říši francké vedle svobodných vyskytají se ještě *polosvobodní*. Třída tato vytvořila se podobně jako římský kolonát, t. j. připoutáním dříve svobodných obyvatel k půdě. Zvali se v době germánské různě: buď *leti*, *lati*, *lassi*, u kmenů havorských nazývali se *baršalky* a u Langobardů *aldii*. Polosvobodní neměli svobodu stěhovací a svým pánům platili poplatek za užívání statku (*manus litilis*) a také osobní poplatek (*litemonium*). Nesli veřejnoprávní břemena, zvláště konali službu vojenskou a konali i jiné roboty. Později jejich postavení se mění. Jedni stoupají ve svém postavení, druzí opětně klesají.

4. Vedle těchto tříd obyvatelstva nejnižše stáli *nesvobodní*. Byli ve všech státech, o nichž mluvíme. Byli analogickým zjevem jako starověcí otroci, jen tím se lišili, že žili v jiných hospodářských poměrech. Otroek neměl právní osobnosti, nýbrž byl pouhou věcí a příslušenstvím pánova majetku. O tom, že v říši francké jsou otroci, jsme zpraveni velmi podrobně. I v našich zemích však jsou zprávy o otrocích. Určuje se na ně určité clo při dopravě jich do země.

Příčina otroctví je různá. Otroctví vznikalo podrobením národů bydlících v zemi před příchodem národa vlastního, vznikalo dále ze zajatectví válečného, dále z toho, že dlužníci upadli do otroctví svých věřitelů, tím, že svobodní se provinili vůči knížeti a pod. Vznikalo ovšem i narozením, byli-li rodiče již otroky, po případě i sňatkem, provdávali se svobodná za otroka.

Otroctví zanikalo propuštěním na svobodu. Formy propuštění známe podrobněji jen v říši francké. Bylo tu propuštění na svobodu veřejnoprávní a soukromoprávní. Veřejnoprávní, stalo-li se s účinky pro celek obce, soukromoprávní mělo význam jen mezi pánem a propuštěným. Otroci mohli býti propuštěni také v testamentu pánově. Takové propuštění známe v Čechách i v Uhrách. Zvalo se propuštěním „*pro remedio animae*“ zůstavitele. Propustil-li testator otroky pouze polovičně, tak aby, jsouce nesvobodni seděli na vlastní půdě a platili plat v jisté výši určitému kostelu, zvali se tito nesvobodní dušníky. S tímto slovanským jménem nalézáme je nejen v zemích českých, nýbrž i v Uhrách, nesporně pod vlivem práv slovanských.

Při hodnocení otroků byl značný rozdíl. Nejvýše stáli ti, kteří sloužili přímo v obydlí pánově a byli jeho úředníky domácími. A mezi nimi opětně lépe byli postaveni ti, kteří sloužili pří-

mo králi, t. zv. servi regis, nebo duchovním, t. zv. servi ecclesiae. Tito služebníci v bytě pánově zvali se vassi, ministeriales, pueri, famuli. Někteří z otroků byli usazeni na pozemcích a vzdělávali je svým pánům. Ti zvali se servi casati, mancipia nebo glebae adscripti. Byli považováni za příslušenství půdy jako věci nemovité. Jiní zaměstnávali se pouze řemeslem. Byli to t. zv. artifices.

5. Kromě těchto obyvatel vyskytají se ve všech zemích *cizinci*. Cizinci byli původně bez práva. Později však muselo toto hledisko ustoupiti pokročilejším poměrům. Cizinci nabyli ochrany, a to ochrany královské.

V říši francké zachovaly si jednotlivé kmeny své zvláštní právo, jehož užívali všichni příslušníci kmene, i když byli mimo území kmenové. Původně i příslušníci jiných kmenů byli považováni za cizince, později jen cizí říšští příslušníci. Pro cizince vytvořily se zvláštní právní normy, jichž souhrn slul právo cizinecké (Gastrecht).

Cizinců ve státech střední Evropy bylo vždy hojně. Státy středoevropské byly odjakživa státy průchodními a proto již z nejstarších zpráv dovídáme se o velmi hojných cizích kupcích, kteří zemi procházejí, po případě v zemi se usazují. V zemích českých dějí se zmínky o židech, o Francích, o Normanech, Polácích, o Slovanech ruských, o Uhřích, o Románech, Vlaších a i o Flámech. Ale i o Čechách v jiných zemích slyšíme jako o cizincích. Nejpestřejší v tomto směru byly Uhry. V Uhrách hlavním národem byli Maďaři, ale jejich počet byl nepatrný. Maďaři ve své zemi opírali se o národy jiné. Již před příchodem Maďarů do Uher byly Uhry osazeny slovanskými národy. Maďaři nazývali tyto Slované jedním názvem: Tótok. Ze Slovanů byli v Uhrách a to Rusíni (Rutheni) také rovněž před příchodem Maďarů a Maďaři jich používali jako strážců v pohraničí.

V zemích uherských mají později význam Rumuni, kteří zvaní jsou zde Valachy. Vedle těchto národů jsou v Uhrách ještě Pečeněhové, kteří byli národnostně příbuzní Maďarům. Byli usedlí nejen v Transylvánii, nýbrž i v Uhrách a ve Slavonii. Jiný turkotatarský národ v Uhrách byli Kumáni a Jascové. Na konci XI. století objevují se v Uhrách také Ismaelitě nebo Busurmani, to jest Turci, pocházejí ze země jižně od jezera Aralského, nazvaného Chvarismus. Později, ve XIII. století, zmiňuje se o nich

zlatá bulla Ondřeje II. Tato pestrost národností v Uhrách měla velký význam na celý vývoj ústavy uherské, neboť nepřipouštěla, aby vyvíjela se v Uhrách ústava v duchu jednoho národa, nýbrž nutila rozumné panovníky uherské k národnostní smířlivosti. — Vedle těchto cizinců objevují se již začátkem XIII. století i Němci, o kterých pojednáme úhrnně, až budeme mluvit o kolonizaci.

6. Zvláštní příznivé postavení měli mezi cizinci Židé. Se Židy setkáváme se v zemích středoevropských velmi brzy. Již arabští cestovatelé, kteří procházejí našimi zeměmi, znají Židy. I v říši francké jsou Židé. Mají příznivé postavení, jsou svobodní, ale obmezení. Mohou provozovati obchod, nemohou však zastávat žádných úřadů. Usazují se v trhových osadách a poněmáhlu nabývají ochrany knížecí. Panovník je chrání proto, že přinášejí mu prospěch svým obchodem a platí mu určité poplatky. Zemský mír Jindřicha IV. roku 1103 v říši římsko-německé vyslovil zásadu, že Židé jsou pod ochranou krále a zásada tato rozšířila se do zemí českých, uherských i polských. Wormské privilegium židovské z roku 1157 první vyslovilo mínění, že Židé přísluší ku komoře královské: *ad cameram nostram attineant*. Odtud nazývají se Židé ve všech zemích střední Evropy *servi camerae*. Privilegia Židů v zemích českých a rakouských spadají hlavně do XIII. století, ale již v této době v Uhrách máme dvě privilegia, a sice sv. Ladislava a pak Kolomana. Prvý dekret má obsah více negativní, kdežto dekret Kolomanův, zvaný rovněž *lex de Judeis*, má obsah již pozitivní, t. j. ustanovuje různé předpisy upravující i soukromoprávní postavení Židů.

§ 4. Správa státu patrimonijního.

A. Správa ústřední.

Povaha státu patrimonijního určovala zvláštní ráz správy státní. Stát patrimonijní naprosto nemá ve správě takové množství úkolů jako stát moderní. Není v této době žádných snah o povznesení životní úrovně a sociálního blaha obyvatel státních, které by sejevily ve správě státní. Záležitostí správních ve vlastním smyslu ani není. *Státní správa je prováděna jako správa soukromého majetku panovníkova*. To nejlépe je patrné ve sprá-

vě finanční. Majetek panovníkův nerozlišuje se od majetku státního a správa jeho ovšem rovněž ne.

Správní úkoly jsou vlastně jen dva. Totiž ochrana říše na venek a ochrana uvnitř státu. Jsou to tudíž úkoly vojenské a soudní na ochranu míru a práva uvnitř státu.

Protože správa státu se neliší od správy soukromého majetku, neliší se ani orgány, které správu provádějí, od soukromých orgánů královských. Není rozdílu mezi úředníky, kteří slouží osobě králově, od úředníků, kteří mají na starosti správu státní.

Středem státní správy je osoba králova. Král rozhoduje nejdůležitější otázky sám a některé dává obstarávat osobám, které jsou na jeho dvoře. Osobám těmto svěřovány důležité úkoly správní. Osoby tyto zvaly se všeobecným názvem comites (v zemích českých a polských supani). Z těchto osob byli bráni také úředníci dvorští. Dvorští úředníci mají tudíž na starosti veškeru správu ve státě. S počátku není naprosto žádného rozdílu mezi úředníky, kteří mají na starosti jen správu při osobě králově, a mezi úředníky, kteří spravují záležitosti státní mimo dvůr. Není žádného rozdílu mezi úředníky civilními a vojenskými. Teprve pohnáhlou začínají se tyto rozdíly vyvíjeti. Nejdříve se vyvíjí rozdíl mezi úředníky jen pro osobu panovníkovu a úředníky pro správu země. Tím ovšem, že se tento rozdíl vyvinul, nebylo zabráněno, aby časem úředníci jedni, určení pouze ku službě při osobě panovníkově, nevystřídali úředníky druhé.

Na všech dvorech panovníků ve státech, o nichž jednáme, vyskytají se úředníci téměř stejní. Je to jedním z pozoruhodných zjevů, že zařízení dvoru franckého je převzato na dvůr český, polský i uherský. Říše francká svými úředníky dvorskými je vzorem.

V čele dvora v říši francké stojí čtyři úředníci, a sice senešal čili truksas, komorník, maršálek a číšník.

1. Prvým mezi nimi byl *senešal*, který v románských částech říše francké nazýval se majordomus. Majordomus byl v čele dvorské družiny (trustis dominica). Byl také vychovatelem královských princů, za něž i vykonával vládu. Tím právě, že byl stále na dvoře panovníkově a znal všechny záležitosti i potřeby dvoru, vyšinul se brzy na tak mocného úředníka, že stal se nebezpečným i králi. Nejdříve byl ustanovován králem volně, později měli na obsazování tohoto úřadu vliv mocní v říši a konečně se stal ma-

jordomát dědičným v rodě Arnulfovců. Když se dostali Arnulfovci na trůn, neobnovili ovšem majordomát ve své staré podobě, nýbrž novému senešalu svěřili jen obstarávání potřeb pro dvůr a správu královských statků. Podle této své nové funkce nazýval se tento úředník potom stolníkem (dapifer, infertor).

Na dvorech českém a polském vyskytají se zprávy o úředníku podobném jako byl majordomus. *Na dvoře českém mluví se o vychovateli královských princů.* Na dvoře *polském* vyskytají se rovněž zprávy o podobném *vychovateli*, který nazývá se zde nutritor, podobně jako někdy nazýval se majordomus v říši francské. Snad nazýval se tento úředník v Polsku polsky piast (překl. nutritor) a odtud někteří vykládají povstání polské dynastie. Byl by to tudíž analogický zjev jako s majordomem v říši francské. Na dvoře chorvatském vyskytá se rovněž analogický úředník, zvaný djed (djad).

Na dvorech českém, polském a uherském objevuje se však jiný úředník, který koresponduje s francským majordomem. Byl to comes palatinus. Na dvoře francském byl rovněž comes palatii, palácový hrabě nebo falckrabí, ale ten měl jiný úkol než palatinus na dvorech zmíněných států. Comes palatii, falckrabí francský, náležel k úředníkům, kteří měli již širší úkol mimo dvůr francský, byl úředníkem, který měl na starosti již záležitosti státní a pojednáme o něm v souvislosti, až budeme mluvit o těchto úřednících.

Comes palatinus v Čechách, o němž činí se zmínka za Vratislava II., má na starosti správu panovníkova domu a je zástupcem knížete. Moc jeho patrně stoupla tak, že ohrozila moc samotného knížete, neboť na počátku XII. století jsou v Čechách o něm poslední zprávy.

Daleko větší význam měl *comes palatinus v Polsku.* Byl nejvyšším úředníkem na knížecím dvoře. Zastupoval knížete, a to nejen na dvoře, nýbrž i na scudě a také i na válečných výpravách. Právě proto, že velel často na místě knížete vojsku, dostal polský název *vojevoda.* Vojevoda pak zůstal v Polsku jako úředník, velmi důležitý nejen na dvoře knížete, nýbrž i v dalším vývoji jako úředník při správě země.

Největšího významu však nabyl comes palatinus v Uhrách. Maďarsky byl zván nádorispán, kterýžto název pochází od slovenského „na dvor špán“, t. j. dvorský župan. Také v Uhrách palatin nebyl původně než správcem královského dvora a také

soudcem těch osob, které meškaly na dvoře panovníkově. Brzy rovněž palatin v Uhrách pozbyl rázu úřadu dvorského a stal se úřadem, který měl funkci mimo dvůr jako zástupce krále. Zvláště nabyl i soudní kompetence a stal se i na soudě zástupcem krále. I v Uhrách hrál palatin velkou roli později v době státu stavovského.

2. Dalším úředníkem na francském dvoře byl *komorník* (*camerarius, cubicularius*). Jméno jeho označuje jeho kompetenci. Měl se starati o potřeby komnat panovníkových, o šaty, klenoty i o poklad královský. Proto zval se také *thesaurarius*.

Rovněž úřad komorníka vyskytá se na dvoře českém, uherském i také polském.

V Čechách byl *camerarius* týmž úředníkem jako v říši francské. Brzy však stal se nejen správcem komory královské, nýbrž i úředníkem fiskálním a hospodářským a nabyl významu v tom směru pro správu země.

I v Polsku byl patrně *camerarius*. Úředník tento nazýval se patrně podkomoří, *subcamerarius*.¹⁾ Pak zde byl také úředník zvaný *thesaurarius*, jemuž náležela správa královské pokladny.

V Uhrách nazývá se komorník slovanským jménem *tavernicus*. Je to název, značící totéž co *camerarius*. Ve XII. století nazývá se také *supremus camerarius* neb *magister tavernicorum*. Rovněž v Uhrách vystupuje *tavernicus* jako správce pokladny královny. Finanční prostředky královny plynuly do rukou *taverníkových* a odtud byly rovněž vydávány. *Taverníkovi* náležela také správa královských domén. Úřední postavení *taverníkovo* se širšími úředními úkoly vyvinulo se později, když začala se vyvíjeti města, nad nimiž připadl *taverníkovi* důležitý dozor.

3. Úředník, který staral se o panovníkovu stáj a o opatření panovníkových koní na pochodech, nazýval se *maršálek*, *marescalcus* nebo podkoní (*comes stabuli*). Také tento úředník vyskytá se na ostatních dvorech ve státech střední Evropy a sluje v Čechách i *agaso*, v Uhrách *agasonum regalum magister*.

4. *Číšník* (*buticularius, pincerna, Schenk*) měl dozor nad královskými vinicemi a sklepy. Byl rovněž na všech dvorech panovníků středoevropských.

¹⁾ Někteří badatelé se domnívají, že podkomoří byl do organizace polské přijat působením organizace úřadů českých.

5. Vedle těchto hlavních úředníků vyskytá se na dvoře francském a na ostatních dvorech řada úředníků dalších, kteří nejsou tak významnými, přece však později leckterý z nich vyšinul se a nabyl důležitosti. Jsou to na dvoře francském kuchař (coquus), zbrojnoš (spatarius), dveřník (ostiarus), ubytovatel (mansionarius). Stejně bylo i na jiných dvorech, kde vyskytají se lovčí (venator), mečník (ensifer, v Polsku korouhevnik) a celá řada sluhů, pěvců, lékařů, peněžníků, almužníků a kaplanů dvorských.

Ve XII. století začal se vyvíjeti na dvorech českém, polském i uherském při každém z vyšších úředníků jeho pomocník. Tak vznikl subcamerarius, subdapifer, subpincerna, submarescalcus, vicepalatinus a pod.

6. Zvláštní vývoj měla *královská kancelář* na dvoře panovníkově. Na dvoře francském za Meroveovců stáli v čele kanceláře po vzoru byzantském dva referendáři, kteří měli stejná práva. Za Karlovců postavena byla v čelo kanceláře jedna osoba, kancléř, který byl obyčejně stavu duchovního oproti referendářům, kteří byli stavu světského. Za pomocníky měl notáře, notarii curiae. V Čechách spadá vznik kanceláře do XII. století a v čele stojí osoba duchovní, probošt pražský, později probošt vyšehradský. V Polsku byl kancléřem rovněž duchovní, a sice biskup poznaňský. Také v Uhrách spadá vznik kanceláře svou organizací do doby pozdější než úřadů jiných. V čele jejím stojí rovněž duchovní, kaplan královské kaple, který teprve na počátku XII. století nazývá se cancellarius.

Úkolem kanceláře královské bylo vyhotovovati listy královské a ověřovati je také svými podpisy. Bylo také úkolem jejím uchovávatí královskou korespondenci a vésti různé záznamy o královské korespondenci. Kancelář a kancléř opatrovali také královskou pečet.

Kancléř náležel ovšem k úředníkům, kteří neměli již pouze úkol obmezený na dvůr panovníkův. Náležel mezi úředníky dvorské se službou státní.

7. Mezi tyto úředníky patřil v říši francké falckrabí (comes palatii, Pfalzgraf), o němž jsme se již zmínili. Falckrabí byl přítomen jednání dvorského soudu a podle jeho zprávy (testimoniatio) vydávány byly soudní listiny (placita). Za Karlovců byla dokonce zřízena zvláštní kancelář podřízená falckrabímu. Všechna podání procházela rukama falckrabího, který o nich refero-

val panovníkovi. Falckrabí byl obyčejně osoba stavu světského, personál jeho však stavu duchovního.

8. Mezi úředníky se správou zemskou náleží v Čechách *villicus* (vladař), který měl na starosti správu fiskální a hospodářskou. Za pokročilejšího hospodářství peněžního zanikl a funkci jeho převzal komorník, z něhož se stal tudíž úředník s kompetencí širší než před tím.

9. I *dvorský soudce* má význam pro celou zemi. Vyskytá se na dvoře českém, polském i uherském. V Čechách se připomíná ve XII. století. Je zástupcem panovníkovým na dvorském soudě a řádným soudcem osob eximovaných. V Polsku pomáhá panovníkovi na soudě dvorském, ale nález vynáší vždy jen panovník. V Uhrách vznik dvorského soudce souvisí s vývojem úřadu palatinova. Byl zástupcem palatinovým, když palatin nebyl na dvoře přítomen. Proto nazýval se *comes curialis minor*, kdežto palatin nazýval se někdy *comes curialis maior*. Když zvolna oddělila se kompetence palatinova od soudu dvorského a palatin nabyl zvláštního soudnictví nad šlechtou, nastoupil *comes curialis minor* na místo palatinovo v královské kurii a byl pak nazván vlastním názvem *iudex curiae regiae*. Vývoj tento však spadá do stol. XIII.

B. Správa venkovská.

I. Jako jsme viděli při správě ústřední, že pro státy ve střední Evropě byla vzorem říše francká, bylo tomu tak i při správě venkovské. *Ústroj říše francké nesporně působil na vznik správního zřízení českého, polského i uherského, ovšem, že každý stát měl určité zvláštnosti.*

1. Říše francká vyvinula se z jednotlivých kmenových knížetství. Proces vývojový byl dlouhý a těžký a jevil se i na státním rozdělení pozdějším. Říše francká totiž i po své centralisaci zůstala rozdělena na jednotlivé *provincie*. Provincie měly rozsah bývalých kmenových knížetství. Rozdělení toto podporoval i princip personality v právu franckém. Příslušníci jednotlivého kmen franckého spravovali se svým právem obyčejovým beze zřetele na místo, kde právě meškali. Tímto principem bylo ovšem způsobeno, že národní právo kmenové vyvíjelo se dále. Úprava pak tohoto národního kmenového práva nebyla v kompetenci říše, nýbrž národního shromáždění lidového a král v tomto sboru ne-

vystupoval jako hlava státu, nýbrž jako hlava jednotlivého kmene. Jednotlivé provincie nazývaly se buď provincia nebo ducatus, regio aneb i regnum. Vedle Neustrie a Austrie, byly v říši francké ještě provincie: Britania (Bretagne), Wasconia, Septimania nebo Gotia, Provincia, Novempopulonia, Cantabria, v době Karlovců i Hispania.

2. Dalším správním okrskem v říši francké bylo *hrabství*. Vývoj hrabství jest jednak spojen s germánským rozdělením říše na kraje zvané *gaue*, jednak je ve spojitosti se správním rozdělením římským na půdě francké, a to v území Rýna a Dunaje s organisací římských měst, na území Gallie navazuje na správní organisaci, zvanou *civitates*. *Hrabství v říši francké nazývala se comitatus*.

Francké kraje lišily se vzájemně od sebe velikostí. Jedny byly velké, druhé malé, vzniknuvše dělením velkých krajů. Velké kraje zvaly se *pagi majores*, malé *pagi minores*. Označení toto bylo pouze zevnějším označením rozsahu kraje.

3. Hrabství dělilo se na okrsky, jež nazývaly se *centeny*. Centenou v době germánské před vznikem říše francké nazýval se svazek osob, spojených v organisaci vojenské a soudní. V době francké z tohoto osobního svazku vznikla správní organisace určitého dílu hrabství. U Franků nazývala se centenou, u Alemanů *huntari*, a také byl v užívání název dosti neurčitý: *marca*, *pagus*, *pagellus*. U Sasů nazývala se *centena* i starým názvem *gô*. Centeně příslušely určité úkoly policejní. Příslušníci *centeny* měli povinnost honiti zločince spolu se svým úředníkem *centenářem*.

Rozdělení na *centeny* však nemělo trvalosti, neboť hrabství od VIII. století začala býti dělena na nové díly, jež nazývaly se *vikariaty* (*vicariae*).

4. Nižší správní organisace veřejné nebylo. Nebylo tudíž organisace obcí. Neboť Germáné úplně rozrušili organisaci měst, pocházející z dob římských. O významu měst z doby římské za času říše francké badatelé se různí. Jedni tvrdí, že římská města existovala i v době francké a že stala se základem měst středověkých. Jiní opět tvrdí, že římská města klesla na vesnice. O městech bude promluveno později více.

Podle tohoto rozdělení byli pak v říši francké i jednotliví úředníci venkovští.

a) *Hrabě* (*grafio*, *comes*) byl v hrabství na místě králově.

Obsah jeho správních moci nerovnal se moci královského místodržícího, neboť byl v určitých směrech ústavně obmezen a nemohl svou pravomoc bez svolení krále překročit. Také mohl být kdykoli obmezen tím, že král za něho vykonával veškerou pravomoc, jsa v hrabství přítomen, po případě mohl také poslati své posly a úředníky, kteří vykonávali moc hraběte za něho v hrabství.

Původ hrabského úřadu je asi vojenský. Král s počátku mohl volně osazovati hrabský úřad a dokonce mohl tak činiti i osobami služebnými nesvobodnými (t. zv. *pueri regis*). Teprve edikt Chlotara II. roku 614 určil, že hrabata mají být jmenováni pouze z těch osob, jež mají v hrabství svůj majetek. Tím ovšem byl dán podnět k tomu, aby úřad hrabství stal se dědičným v určitých rodinách a jmenovací právo královské tím obmezeno.

Hraběti náleželo spravovati hrabství ve věcech soudních, správních, fiskálních i vojenských. Moc soudní ve starší době vykonával starý germánský soudce *thungin*; teprve po zániku jeho hrabě přejal také kompetenci soudní. Ve správních věcech mohl hrabě naříditi obyvatelstvu hrabství, aby vykonávali práci na veřejných cestách, řekách a měl starati se o veřejnou bezpečnost v zemi. Pokud jde o správu finanční, měl se starati o všechny dávky, zvláště dávky ze soudních pokut plynoucí. Ve vojenství neměl zvláštní kompetence, nýbrž vykonával jen rozkazy královny.

Podle zákona salického byl hrabě chráněn trojnásobným odkladem. Hraběti náležela třetina soudních pokut. Obyvatelstvo bylo také zavázáno poskytovat mu ubytování a potravu při jeho cestách po hrabství.

b) Pomocníky hraběte v hrabství byli *vicedomini* nebo *vicecomites*, jež byli zástupci hraběte. Hraběti podřízeni byli *centenári*, jež prováděli exekuce a vymáhali fiskální poplatky. Zváni byli proto také *šoltysové* (*sculthaisi*). V románských částech, kde byly vikariaty, byli tito úředníci zváni *vikáři*.

c) Při neobyčejné rozlehlosti říše francké bylo třeba určitých sprostředkovatelů mezi mocí centrální a mocí hrabat. Proto bylo v určitých krajinách více hrabství spojováno pod správou úředníka, jenž nazýval se *vévodou*, *dux*, v románských částech říše nazýval se *patricius*. Okrsky tyto nazývaly se *vévodstvími*. Nebyly však nikdy přesně určeny, neboť rozsah jejich se měnil. Obsahovaly dvě až dvanáct hrabství. Úkol vévody byl dvojitý. Jed-

nak měl vévoda spravovati to hrabství, které nemělo trvale nebo dočasně hraběte a bylo v jeho obvodu. Při nastoupení úřadu nového hraběte náleželo mu uvésti ho v úřad. Hrabata jeho obvodu však nebyla mu podřízena a vévoda nemohl se místiti v jejich působnost. Za to však náležela vévodovi péče o veřejný mír a také velitelství vojenské moci z celého jeho okrsku. V ostatním vévoda byl úplně na roven hraběti. Byl královským úředníkem a zval se rovněž comes.

V VII. století však slabost ústřední moci způsobila vznik *vévodství kmenových*. Vznikla tak vévodství východních Franků, Durinků, Bavorů a Alemanů. Kmenoví vévodové nebyli již více úředníky, nýbrž pokládali se za samostatné vládce s podřízenými hrabaty, jichž úřady sami osazovali. Teprve silné vládě Karla Martella, Pipina a Karla Velikého podařilo se kmenové vévody potlačit a více je neosaditi.

d) Za Karla Velikého bylo však organisováno nové vojenské vévodství na hranicích říše. Hraniční vévoda neb pomezni vévoda obyčejně zval se pak *markrabím* (*dux limitis, comes marchae, marchio, marchisus*). Okrsek jeho působnosti buď byl rozdělen na hrabství a měl tudíž markrabí pod sebou hrabata aneb země jeho ani na hrabství rozdělena nebyla. Hlavní význam markrabat byl vojenský, neboť měli hájiti hranic proti vpádům nepřátel. Za Karla Velikého a za Karlovců byly zřízeny tyto marky: avarská, furlánská, Nordgau, saská, srbská (proti lužickým Srbům) a španělská.

e) Spojení mezi mocí centrální a hrabaty sprostředkovali také zvláštní *poslové královští missi dominici, missi regis*. Králové jim svěřovali vyřizování záležitostí, jež sami nemohli vykonati osobně neb je nemohli svěřiti řádným úředníkům. Králové prováděli jimi také kontrolu správy státní. Král Karel Veliký rozdělil říši na určité *obvody* (*missatica, legationes*). Královští poslové pak vydávali se každoročně do těchto obvodů, nejčastěji dva, obyčejně jedna osoba světská a jedna duchovní. Osoby tyto obdržely zvláštní instrukce (*capitula missorum*). Svolávaly pak biskupy, opaty, hrabata, královské vasaly a fojty a oznamovaly jim královská rozhodnutí, vyslychaly, zda nejsou v území zlořády náboženské i světské a konaly mimořádné soudy. Poslové královští udrželi se ještě za Ludvíka I. ve východní části říše francké. V Italii a v západních Francích udrželi se déle.

II. *Země české* v době státu patrimonijního rozděleny byly na *obvody hradské*. Dříve než se tato organisace ustálila, byly země české rozděleny podle jednotlivých kmenů. Hradské zřízení připojilo se k této organisaci kmenové, ale neupevnilo ji, nýbrž zničilo. Neboť hradské obvody neshodovaly se s dřívějšími obvody kmenových knížat. Území kmenová byla rozdělena hradskými obvody. Vývoj tento dál se v Čechách v X. století. Na Moravě hradská organisace je pochybná. Hradské obvody zde zastupovaly patrně úděly, které měly jejich funkci.

Obvod hradský nazýval se provincia, regio nebo districtus. V čele hradského obvodu stojí úředník, jenž nazývá se comes, rector provinciae, praefectus, senior in urbe později *castellanus*. Úředník tento byl podoben franckému hraběti a není pochybné, že byl tu vliv francký na vznik tohoto úřadu. Byl úředníkem vojenským a policejním. Měl velení hradské posádky i hotovosti a také dbal pořádku v celém hradském obvodu.

Vedle kastellána byl ještě v hradském obvodu *villicus*, *vlastdař*, který byl úředníkem hospodářským v době primitivního hospodářství naturálního. Jaký byl další vývoj villica v hradské organisaci v době, kdy již pokročilo hospodářství naturální, je sporné. Někteří tvrdí, že přešla na něho soudní moc kastellánova a že pak villici zvali se iudices provinciales, landrichteri.

Kromě nich byli v hradském obvodu *cúdař* (cudarius, iudex provincialis), jemuž náležela soudní kompetence, dále komorník a písař, kterým rovněž připadla funkce při rozsuzování sporů v hradském obvodu.

Časem moc kastellanů stoupla a stávala se nepřijemnou panovníkovi. Proto panovníci, aby paralysovali tuto moc, udělovali immunity, t. j. osvobození od finančních dávek veřejných ve prospěch immunity pána a pak osvobození od soudní kompetence soudních orgánů hradských, rovněž ve prospěch pána immunity. Udílením immunity byla rozrušena hradská správa a zmenšena moc kastellanů. Vlastní vývoj immunity však spadá již do století. XIII.

III. Také v *Polsku* existovala organisace hradská a navázala přímo na hrady, které byly ještě v Polsku z doby organisace rodové. Hrady rovněž tvořily základnu pro akce vojenské. Proto vidíme, že na hranicích hradů je více než uvnitř země a

také okrsky, které k hradu náležely, byly uvnitř země daleko větší než na hranicích. K hradu náleželi obyvatelé rozsazení okolo hradu ve vesnicích. Byly to buď osady s obyvatelstvem služebným, které vykonávalo službu i hradu, nebo s obyvatelstvem rolnickým. Obyvatelstvo rolnické bylo nejdříve organisováno podle setnin a desítek. Byla to organisace analogická franckým centenám a tudíž osobní. Ale později vzniká organisace místní, t. j. vesnice na určitém okrsku spojují se ve správní celek. Tento svazek teritoriální nazývá se opole. Obyvatelstvo opole, svobodní i nesvobodní, byli zavázáni konati určité služby a platiti určité dávky.

V jednotlivých hradech byli zřizováni knížetem úředníci. Byli to analogičtí úředníci českým kastellánům a franckým hrabatům. Měli tudíž moc vojenskou, správní i soudní. Zváni byli po způsobu franckém *vicedomini* nebo *villici*, později *comites* nebo *comites castellani*.

IV. Stejně povahy byla i správa venkovská v *Uhrách*. Není sporu o tom, že i zde se spojila stará instituce hradská z doby rodového zřízení, která byla původu slovanského, s institucí německou, se správním rozdělením říše francké a německé. V maďarské literatuře vědecké je spor o to, zda při vzniku t. zv. komitátního zřízení, jehož původ klade se do dob sv. Štěpána, nebyla organisace komitátní dvojí: jedna vojenská a soukromoprávní, druhá veřejnoprávní pro správu v komitátech. Ale nemůže býti sporu o tom, že byl to vliv slovanský, který mocně na vznik uherských komitátů působil. Dokazuje to i maďarský název komitátu, *megye*, *vármegye*, což odvozeno od slovanského názvu mez. Kromě toho nazýval se komitát ještě *parochia* nebo *provincia*. Středem komitátu byl hrad, který velmi často měl svůj původ ve starém hradu kmenovém. V čele komitátu stál *comes*, *comes castri*, *comes comitatus*, *comes provinciae*, který maďarským názvem zval se *ispán*, *ispán*, od slovanské názvu župan. Župan v Uhersku měl podobnou funkci jako kastellán v Čechách a v Polsku a francký hrabě. Vedle něho byli v komitátě královští *soudci* (*iudices regis*), někdy nazývaní *bilochi*. Župan měl v komitátě dva zástupce, a sice jeden z nich *comes curialis castri*, zastupoval ho v jeho soudní působnosti, druhý úředník vojenský, zvaný *maior* nebo *dux exercitus*. Uherský komitát byl rozdělen podobně, jako v říši francké a v Polsku na setniny (*centuriones*).

a desítky (decuriones), kteréžto rozdělení zprvu plně osobní a vojenské, stalo se později teritoriálním.

§ 5. Počátky sněmů.

S povahou státu patrimonijního se zásadně nesrovnávalo, aby král byl obmezen ve své moci vůli osob jiných. Panovník rozhodoval absolutně a nebyl vázán žádným předpisem nebo zákonem, že se má raditi s obyvatelstvem svobodným nebo s jeho zástupci o důležitých státních záležitostech neb potřebách. Přece však již v době státu patrimonijního začínají prvky vyvíjejících se pozdějších sněmů a panovník, jak upozorněno, začal býti obmezován.

V říši francké naprosto ovšem pozbyla významu *národní shromáždění* z doby germánských kmenů. V říši francké jest však v určitých termínech svoláváno vojsko skládající se ze svobodných příslušníků kmene. Vojsko svoláváno je na jaře, obyčejně v březnu, a proto zve se toto shromáždění *campus Martius*. Za Pipina byl termín tento změněn na květnový (*campus Madius*). Shromáždění vojska bylo vlastně jeho přehlídkou.

Vedle vojenských shromáždění byly konány v říši francké církevní synody, které rovněž byly svolávány panovníkem, jenž jim předkládal důležité věci, aby se o nich poradily. Na synodách shromážděvalo se vyšší duchovenstvo. Ale vedle duchovenstva svolával k těmto sjezdům panovník i shromáždění předních mužů, úředníků dvorských a pod. Sjezdy předních mužů byly někdy připojovány také k sjezdům březnovým a květnovým se snahou, aby tyto vojenské sjezdy byly jimi vystřídány.

Sjezdy podzimní měly spíše ráz zasedání královské rady, kdežto sjezdy májové nabývaly rázu sněmu. Zvaly se generalis conventus, concilium, placitum, synodus, synodalis conventus. Později panovníci začali zdůrazňovati sjezdy předáků říšských, nikoliv již všeho vojska a začali je zváti na svůj dvůr čtyřikráte do roka (o velikonocích, o vánocích, o letnicích a o Narození Panny Marie). Sjezdy tyto nazývají se curia, colloquium, parlamentum a pod.

Ještě však tyto sjezdy vlastními sněmy nejsou. Shromáždění úplně je závislo na vůli králově. Svolati je může jen král. Protože účastníci sjezdu jsou většinou úředníci, je p o v i n n o s t í

osob dostaviti se na tato shromáždění. Shromážděním předkládal král většinu záležitostí vojenského rázu. Ale i jiné záležitosti byly předmětem jednání. Byly to některé zákony týkající se národního práva jednotlivých kmenů a také i věci soudní. Úsnesení bylo potvrzeno králem a, bylo-li rozděleno na jednotlivé části capita, capitula, nazývalo se pak capitularia.

Podobně jako v říši francké vyvíjí se poměry sněmu i v jiných státech středoevropských. Kolem panovníka shromažďují se přední mužové v zemi a začínají tvořiti knížecí, *královskou radu (curia)*. Když se rozvětjuje síť úřednictva a mohutní moc některých mocných, vytvořuje se rada širší, která je základem pozdějších sněmů. Nazývá se pak toto shromáždění *conventus, curia generalis, colloquium generale*, na Moravě také *parlamentum*, v Uhrách rovněž *parlamentum publicum, generale*, polsky *wiece, wiec*. Členy tohoto shromáždění jsou jednak členové panující dynastie, dvorští úředníci, úředníci duchovní i jiní mocní obyvatelé v zemi.

Kompetence těchto shromáždění není přesně určena. Záleží většinou od panovníka, které záležitosti mu svěří. Účastníci radili se o rodinných záležitostech knížecí rodiny, ale také i o záležitostech státních. Zvláště v době, kdy není panovníka na trůně, má knížecí rada význam zvláštní, stejně jako při obsazování trůnu.

§ 6. Finance.

Státu patrimoniálnímu jest pojem státních příjmů a výdajů, pojem státních financí, úplně cizí. V primitivních poměrech nebyť znám naprosto pojem daně, t. j. veřejnoprávní povinnosti plniti určité dávky státu. Všechny dávky, které jsou plněny v primitivním státu patrimoniálním, jsou povahy více soukromoprávní, než veřejnoprávní. S povahou svobodného obyvatele státu se nesrovnávalo, aby svobodný plnil nějaké osobní dávky, ať peněžité, či majetkové. Osvobození od daní a všech dávek náleží ku středověkému pojmu svobody. Jen polosvobodní nebo nesvobodní jsou zavázáni k plnění určitých dávek. Středověké daně a zvláště v době státu patrimoniálního, nemají proto charakteru veřejnoprávního.

Stát patrimoniální zná také více povinností osobních, jež jsou

v souhlase s povinnostmi svobodného obyvatelstva, než majetkové povinnosti, jež se se svobodou obyvatelstva nesrovnávají.

Jiným charakteristickým znakem financí státu patrimonijního jest, že *nečiní žádného rozdílu mezi příjmem a vydáním státu a knížete*. Stát patří panovníkovi, ten může jím volně nakládati. Státní komoru reprezentuje tudíž komora knížecí a královská. Příjmy, plynoucí do této komory, nejsou příjmy veřejné, nýbrž soukromné příjmy královské komory.

1. Základem královských příjmů byly královské statky, čili *domény*. Byly s počátku velmi rozsáhlé. Pocházely jednak z vlastního majetku rodiny královské, dále ze statků, jež král nabyl pokolením jednotlivých kmenových vévod a knížat, a pak náležel králi veškeren majetek, jež neměl žádného pána. Snad to byla zásada, jež vyvinula se vlivem říšské správy římské, v provinciích, ale ještě spíše zásada tato vyvinula se z názoru na patrimonijní stát vůbec. Mezi statky bez pána náležely i statky toho, kdo zemřel bez dědiců.

V zemích českých začal se vytvářeti ve XII. století názor, že k tomuto majetku patří i půda náležející ústavům a korporacím duchovním, kterážto zásada ještě více byla uplatněna ve století XIII.

Královské statky, jak v říši francké, tak i v české a uherké, byly spravovány zvláštními úředníky hospodářskými, kteří jsou odlišní od úředníků v hrabstvích a v obvodech hradských. Nazývají se různě, *domestici*, *villici* v říši francké, *comites* nebo *magistri* v Uhrách a *villici* v říši české. V říši francké zvláště Karel Veliký se postaral o úpravu správy domén a rozdělil říši na zvláštní správní obvody se zřetelem k těmto doménám. Obvody ty zvaly se *fisci*. (*Capitulare de villis* z roku 812.)

2. Dalším zdrojem příjmů panovníka byly t. zv. *regály*, *iura regalia*. Byla to určitá výsostná práva, králi vyhrazená, která přinášela králi určitý užitek.

a) Mezi ně náležel především *regál mincovní*. Záležel v tom, že jedině král mohl raziti minci a že mohl také určovati hodnotu mincovní.

Ve francké říši přejato bylo mincovnictví od Římanů. Základem byla měna zlatá a jednotkou byl zlatý *solidus*, šilink. Chlodvík vedle toho zavedl jako drobnou minci stříbrný denár. V VIII. století zavedena pak vůbec měna stříbrná a zaveden so-

lidus o 12 denárech. Denáry razily se z libry stříbra a razilo se jich 240.

Meroveovci přísně dbali zachovávání regálu královského. Ještě přesněji tak činili Karlovci, kdy mincovní regál byl dokonale proveden. Za Karlovců však se objevuje, že král určitým osobám regální své právo propůjčuje.

Ražení mincí dalo se mincmistry (monetarii), vždy na objednávku soukromou. Kdo žádal mince, odebral se k mincmistrům a objednal u nich určitý počet mincí. Mincovny byly proto zároveň i směnárny. Za ražbu vybíraly si mincovny ražebné (Schlagschatz). Meroveovci neměli pevných mincoven, nýbrž mincíři cestovali po zemi z místa na místo. Teprve od Karla Velikého měla se mince raziti jen v místech, kde byl královský dvůr.

Do země české, uherské a polské pronikla měna francká. Měřilo se tu také na libry a z nich razily se denáry, a sice 240. Také v těchto zemích nejprve nebyly mincovny na jednom místě, nýbrž byly na místech různých, až později se umístily na určité místo.

b) *Celní regál* spočíval ve vybírání cla a v poplatcích za to, že král poskytoval na př. možnost používatí úředních vah a měř. Cla byla nejen na hranicích země, nýbrž i na určitých tržních místech uvnitř země. Celní zřízení bylo vůbec římského původu a přešlo z říše římské do Evropy západní a odtud do Evropy střední. Clo bylo placeno ve starší době kvotou zboží. Clo vlastně platilo se za to, že král poskytoval ochranu kupcům.

c) Vedle cla, jež zvalo se *pedagium*, *theloneum*, *vectigal* a pod., platilo se ještě *iržné*, *teloneum fori*, *denarius forensis*. Tržné platilo se na určitých místech tržních, které byly zároveň místy celními. Právo tržní propůjčováno bylo králem určitým místům a záleželo v tom, že bylo dovoleno v určitou dobu konati trhy. Trhy byly buď týdenní, t. j. určitý den v týdnu, nebo roční, t. j. určitý čas v roce. Prvé zvaly se *fora*, druhé *mundinae*. Pravidlem ve starší době byly trhy týdenní. Na těchto místech, kde konaly se trhy, byly uloženy veřejné míry a váhy. V celnici byly úředníci, celníci a strážci, *thelonearii* a *custodes stratarum*.

d) S těmito právy souvisí ještě *právo skladu*, *ius stapulae*, které záleželo v tom, že cizí kupci přicházející do země, museli v určitých místech, jimž toto právo bylo poskytnuto, vyložiti své zboží po určitou dobu a nabídnouti je obyvatelům tohoto místa.

Tímto způsobem dostávalo se zboží od cizích kupců obyvatelům přímo, po případě do maloobchodu.

e) S právem mincovním souvisel *horní regal*. Záležel v tom, že král měl výhradné právo na dobývání drahých kovů. Vlastnictví pozemkové vztahovalo se pouze na užívání povrchu pozemků. Dobýval-li vlastník drahé kovy na svém pozemku, musel platit králi určitý poplatek, který záležel v určité části vytěžené rudy. Byla to t. zv. urbura.

f) Pokud jde o *vlastní dávky*, byly v říši francké rozšířeny různé pozemkové dávky, t. j. dávky placené z výtěžku pozemků in natura. Bylo to hlavně na území dnešní Francie, Belgie a na území Franků chattských. Dávky tyto nazývaly se terragium, tiérage, agrarium, araticum nebo campi pars, champart, teil, siebente. Dávky tyto obsahovaly určitou část výtěžku pozemku. Stejně tak tomu bylo i v Uhrách, kde vyskytá se pojmenování pondus, pondera, zřejmě označující část výtěžku pozemků in natura. Rovněž tak t. zv. marturina (daň kunní), vyskytající se v Uhrách na území slovanských národů, tudíž na území dnešního Slovenska, a ve Slavonii. Starší právo znalo tudíž pozemkové dávky, ale daň z hlavy, t. j. daň podle hlav neuznávalo. V Polsku znalo právo z dob nejstarších poradně, byly-li dávky vybírány podle radla, t. j. určité míry, podworowe, vybírané podle dvorů. V zemích českých pozemková daň, vybíraná určitou částkou peněžitou z radla, zvala se tributum pacis. Povaha této dávky vykládá se tak, že jde o dávku placenou svobodnými za poskytnutí ochrany míru (pax). V zemích českých, v případech velké nutnosti, vybíral kníže *mimořádnou pomoc*. Prameny ji nazývají communis terrae collecta, steura. Vybírána byla podle jednotlivých popluzí. Ovšem není jasno, kdo ji platil. Prameny prohlašují, že je vybírána a populo terrae.

g) Veliké příjmy měl kníže *ze soudních pokut*. V říši francké byl to královský ban, který králi náležel. Právě tak, jako v říši francké, tak i v ostatních státech náležely panovníkovi určité pokuty, které byly vybírány při spáchání různých trestních činů. Tak na př. spáchal-li někdo vraždu, platil nejen poškozenému příbuznému náhradu škody, nýbrž platil i knížeti určitou pokutu.

h) Kromě toho obyvatelstvo mělo za povinnost konati *určité práce veřejné*. Ve francké říši zahrnovány byly úhrnným názvem servitium regis, v Čechách nazývány byly onera, servitia

terrestria, publica atd. Obyvatelstvo mělo povinnost totiž podporovati na cestě krále, jeho rodinu a družinu, poskytovat jim nocleh a ubytování. Povinnosti tyto nazývaly se nejrůznějšími názvy, jako mansiones, paratae, pastus, evectio, paraveredi, angariae, parangariae a pod.

V Čechách a v Polsku tyto povinnosti na prospěch panovníkova dvora měly názvy, jež je ihned také charakterisovaly, na př. povoz, průvod, nocleh, nařez. V Polsku sokolowe (střežení sokolů královských), bobrowe (střežení bobrů) atd.

Kromě toho obyvatelstvu bylo nutno konati určité práce rázu vojenského. Mělo povinnost stavěti cesty, mosty, hradby a konati také stráž na ohrožených místech a pod.

§ 7. Vojenství.

V nejstarší době ve státě patrimoniálním náležela *všem svobodným obyvatelům vojenská povinnost*. Bylo tak ve všech státech, o nichž jednáme.

Vojenská tato povinnost spočívá nejen v tom, že každý musí se osobně výpravy válečné zúčastniti, nýbrž i v tom, že musí si hraditi výlohy s touto povinností spojené. Musí sám si platiti výzbroj a stravu po čas válečné výpravy. Král oprávněn je svolati vojenskou hotovost a může veleti vojsku, aby táhlo i za hranice do cizí země. Vojenská povinnost tudíž neobmezuje se na obranu země, nýbrž vztahuje se i na válečné výpravy zahraniční. Král stíhal i pokutou toho, kdo se svévolně neúčastnil válečné výpravy, na př. v říši francké. Tím přísněji byl trestán ten, kdo se svémocně vzdálil z vojska.

Všeobecná tato povinnost válečná však se mění později, když mezi svobodnými vznikají rozdíly. Jen ti, kdo jsou bohatí, mohou plniti osobně válečnou povinnost, která je velmi těžká.

Vedle vojska složeného ze všech svobodných obyvatel, začíná se vyvíjeti královská družina, složená z osob, které byly stále na dvoře panovníkově a které ho v bojích také provázely. Hlavní částí této družiny byly osoby, sloužící králi v některém úřadě centrálním nebo i venkovském. Pak i jiní služebníci, kterým panovník poskytl ochranu a udělil jim i půdu, aby sloužili mu službou vojenskou.

Jsou to počátky nově se vytvářejícího právního řádu, když

kníže začíná rozdělovati takto půdu mezi osoby, které jsou mu zavázány službou vojenskou. V Polsku nazývají se milites, v Uhrách iobbagiones exercituanes. V Čechách jim byli podobní družové (milites).

Vedle těchto osob vyskytají se již v době velmi dávné také námezdní vojáci (stipendiarii). Službu námezdní konají ve vojsku knížecím často cizinci, jako na př. v Čechách Němci.

Vlastní vojenská organisace je primitivní. Hlavním základem vojska je pěchota. Jen někde uplatňuje se jízda, na příklad v Uhrách. Také válečné prostředky jsou na nízkém stupni, a to nejen vlastní zbraně, ale i způsob vedení boje i opevnění.

§ 8. Vývoj lenního zřízení.

Organisace státu patrimoniálního byla celkem jednoduchá. Středem moci státní je panovník, který stojí nad státem. Stát vlastně pokládá za svůj majetek a dle toho disponuje jím zcela volně. Úředníci jsou úředníky panovníkovými, není rozdílu mezi úředníky dvorskými a úředníky státními. Mezi obyvatelstvem je jednoduché složení sociální. Vedle svobodných jsou úplně nesvobodní.

Tato jednoduchost státního i společenského zřízení nemůže dlouho trvati, když vývoj společenský, hospodářský i právní pokročil dále. Panovník také, když říše se rozšiřuje, nemůže stačiti na obstarávání státní správy sám, nač stačil, když stát prostíral se jen na malém území. Dříve mohl osobně objížděti říši a konati osobně soudy a také osobně dozírati na své úředníky.

Později, když stát se rozšířil na rozsáhlá území, potřeboval panovník více úřednictva a hlavně dobré vojsko, s nímž by byl mohl udržeti různorodá státní území v poslušnosti. To je zjev, který objevuje se již v říši francké. Francký král může nejprve udržeti říši spořádanou s malými prostředky vojenskými i s poměrně malým počtem úřednictva, poněmhu však, když říše začíná se sjednocovati, s tímto počtem nestačí.

Aby si úředníky získal, rozdává pozemky, jichž má dostatek a zajistuje si věrnost obdarovaných tím, že si ji dává určitým způsobem slibovati. Prostředkem k tomu bylo zřízení, které se vyvinulo a z něhož vznikl právní řád, zvaný feudalismem.

I. *Lenní zřízení* vyvíjelo se již v říši francké a mělo hlubo-

ké základy, sahající i do doby říše římské. Lenní zřízení spočívalo na prvcích osobních a věčných. Osobním prvkem byla *vasalita*, t. j. vlastní slib věrnosti mana pánovi, seniorovi. Věčným prvkem v lenním zřízení byla *beneficialita*, t. j. odevzdání určitého pozemku v doživotní užívání. Tím, že se oba prvky spojily, vzniklo zřízení lenní.

a) *Vasalita* spočívala v tom, že svobodný muž zavázal se přísahou věrnosti, že bude konati určité služby, důstojné svobodného muže pánovi, začož pán prohlášoval, že mu poskytne ochranu. *Služby manovy záležely ve službě vojenské a službě dvorské* (Hoffahrt, Heerfahrt).

Vasalita vznikla z galské komendace a germánské služby v družině. V Gallii ještě za dob římských vyskytají se dva druhy svobodných. Jedni jsou mocní *potentes* a druzí, kteří se dávají v ochranu (se *comendare*) slují *clientes*. *Clientes* konají různé služby svému pánu. Když přišli Germáni do Gallie, setkali se tam s komendací. Ale sami měli podobný obyčej, který byl i u Slovanů, že kolem mocných osob bývaly osoby svobodné i nesvobodné jako členové jejich družin. Družinníci sloužili svým pánům a ochraňovali je před nebezpečím. Osoby tyto nazývaly se *amici*, *suscepti*, *pares iuniores*, *gasindi*, od VIII. století *vassi*, *vassalli*, což značí tolik asi jako sľuhové.

Tyto dva způsoby služeb svobodných na dvorech mocných se později spojily a vytvořil se tak poměr vasalský neboli manský, poměr mana k jeho pánovi, jenž slul seniorem.

b) Vedle této osobní vyvíjela se i věčná stránka, která připojila se k osobní. Byla totiž manům propůjčována půda s tím, že ji drželi nejprve v odvolatelném užívání, později doživotně. I tato věčná stránka manského poměru má svůj vývoj. Propůjčování to vyskytalo se již v době římské. V době francké propůjčování se takovým způsobem statky nejprve ve prospěch církve. Propůjčení takováto slovou *precariae*. Později propůjčovaly se pozemky tímto způsobem také členům družiny královské a také i jednotliví mocní pánové začínají propůjčovati pozemky se slibem věrnosti členům svých družin. Na místě starého označení *precarium*, začíná se užívati později názvu *beneficium*. *Beneficium* nazývá se nejen sám právní poměr bezplatného propůjčení půdy se slibem věrnosti, nýbrž i sám pozemek, který byl propůjčován. Vytvořil se tak rozdíl půdy, která byla ve vlastnictví t.

zv. alod, alodium, hereditas, terra avitica, od půdy, která nazývala se beneficium. Pro beneficium počalo se užívatí později názvu fevum, feodum, v říši německé ujalo se pojmenování Lehn, česky léno.

Zřízení lenní v říši francké vzniklo velmi brzy, ale je zde s počátku zřízením téměř výhradně vojenským. Král francký potřeboval na své výboje vojska, a to vojska jízdného. Proto udílel beneficia jednotlivým osobám a zavazoval si je určitými službami. V říši francké jest tomu zvláště za Karla Martella, kdy nastala sekularisace půdy církevní jen za tím účelem, aby mohla býti udělena osobám vojenským. Později však začíná se udíletí léno i jiným osobám úředním, zvláště hrabatům a úředníkům nižším.

Léna nevznikla jen za služby, nýbrž také *dobrovolným způsobem tím*, že se svobodní vlastníci pozemků dávali se svými statky do ochrany panovníka i velmožů a klesali tak ze svobodných na many a jejich pozemky klesaly ze svobodných na léna. Příčina, proč svobodní dobrovolně měnili své postavení v poměr lenní, ležela ve veřejnoprávních poměrech říše francké. Když za jednotlivých panovníků moc jejich poklesla, využívali toho úředníci hrabství a vydírali obyvatelstvo na vlastní svůj zisk. Aby se vyhnuli tomuto vydírání, hledali ochranu u mocných, kteří jedině se dovedli vymániti a vzdorovati moci úředníků tím, že dosáhli udělení imunit. Používali pak k tomu lenního poměru, aby získali ochrany, kterou vykoupili tím, že měnili svou svobodu za manský poměr a měnili také svou svobodnou půdu za léno, feodum. Imunitní zřízení tudíž spojilo se se zřízením lenním a rozrušilo veřejný řád.

V nejstarší době užívání lén právě proto, že bylo vázáno na vykonávání určité služby, bylo *osobní*, t. j. manský poměr pomíjel smrtí toho, kdo v manském poměru byl. Ale poněmhu začíná se vyvíjeti *dědičnost léna*, která později stává se hojnější. Začíná se také vyvíjeti zásada, že svazek lenní nelze rozvázati bez vzájemného souhlasu, jak lenního pána, tak i mana.

Vývoj lenního zřízení však pokračuje dále. Začínají se udíletí nejen pozemky, nýbrž i jednotlivé *úřady a výsostná práva panovníkova v léno*, čímž ovšem do soukromoprávních poměrů míší se práva veřejnoprávní. Panovník začíná vůči svým úředníkům vystupovati ne jako panovník, nýbrž jako *senior* vůči *manům*. Úředníci sami měli své *vasaly*, vůči nimž vystupovali opětně ja-

ko senioři. Tím způsobem ovšem vzniká mezi jednotlivými osobami ve státě poměr složitý. Vedle soukromoprávních prvků, totiž držby majetku, vniká do lenního poměru prvek veřejnoprávní. Mezi oběma nastává závislost, takže politická práva jsou závislá na držbě pozemkového majetku.

Králové franští zamýšleli tímto lenním zřízením posílit svoji moc vojenskou i moc vládní v říši. — Prostředek, který k tomu volili, t. j. zavazování jednotlivých obyvatel sobě věrností, s počátku se mohl osvědčiti a také se osvědčoval. Ale mocní manové nabyli časem sami řadu svých manů, stali se sami seniory. Manové tito vymkli se z bezprostředního dosahu vlády panovnickovy, protože manové nižší byli vázáni věrností jen svým bezprostředním seniorům. Tím ovšem mocní manové stávají se vlastně bezprostředními pány vůči svým manům a panovník má poněmáhu možnost vykonávati svou vládní moc jen vůči několika ústředním mocným svým manům. Ostatní obyvatelstvo vymyká se z jeho moci vrchnostenské. Stát, kdysi jednotný, začíná se tříštiti na jednotlivé části, právě tak, jako celá společnost začíná se děliti na jednotlivé třídy, jež jsou od sebe odděleny sociálně i hospodářsky.

Celé toto zřízení společenské, které má význam politický, sociální i hospodářský, nazývá se feudalismem v širším slova smyslu. Neboť má význam i hospodářský i sociální. Tím, že společnost se rozděluje na určité třídy, přestává mezi nimi vzájemný styk. Třídy se od sebe oddělují. Život přestává míti ráz společenstevního rázu. Rovnost mezi svobodnými mizí. Jedni společensky i hospodářsky klesají, kdežto druzí stoupají. Tím povstávají hospodářské i společenské nerovnosti. Nastává utiskování jedněch druhými a z násilí povstávají i nerovnosti právní.

Lenní zřízení mohlo býti velmi prospěšným zařízením pro stát, dokud trvalo ve svém původním zařízení. Ale později se úplně zvrhlo. Neboť z úředníků státních, kterým byla udělena léna, stali se časem prostí lenníci, kteří nejen obmezovali panovníka, nýbrž dokonce přejali částečně státní moc na sebe, takže panujícího státní moci částečně zbavili. Úředníci stali se dědičnými, takže byli se strany panovnickovy nesaditelní.

II. K lennímu zřízení přistoupily ještě *immunity*, které přispěly ku rozvratu státní výsosti. Immunitou rozumělo se osvobození od vrchnostenských poplatků a dávek a s tím spojené osvobození i od soudní výsosti státní. Immunity mají svůj základ již

v době římské. Nejdříve v říši francké bylo jich užito při církevním majetku. Nejprve totiž církevní majetek byl osvobozován od různých veřejnoprávních dávek. Od církevního majetku přešlo se k majetku královskému, jehož správa rovněž byla vyjímána z moci hrabské a svěřována speciálním úředníkům. Páni immunit měli své zvláštní úředníky, kteří vykonávali jurisdikci nad svými lidmi. Úředníci tito nazývali se *iudices*, *missi*, *agentes*, později *advocati*, *defensores*, německy nazývali se *vögte*, *fojtové*.

Immunitou zakazovalo se buď vstupovati na území immunitní veřejným úředníkům, aby tu vykonávali úřední úkony, byly to t. zv. *immunitates ab introitu*. Immunitami se také bránilo, aby úředníci vymáhali fiskální dávky a práce. To byly t. zv. *immunitates ab exctionibus*. Immunitami stanovilo se také veřejným úředníkům, že nemohou vykonávati exekuční úkony proti obyvatelstvu immunit. Byly to t. zv. *immunitates ab districtione*. Immunity zvaly se také *exempce*mi potud, pokud vyjímaly obyvatelstvo immunit z pravidelné soudní kompetence královských úředníků.

Král jediný měl možnost vstupovati na immunitní území a prostřednictvím zvláštních úředníků vykonávati zde svou pravomoc. Přes to však celým zřízením immunitním byla moc veřejná podkopána. Jednak král pozbýval mnoho přímých zdrojů finančních, jednak ti, kteří stali se pány immunitními, posunuli se svým společenským postavením před ostatní obyvatelstvo, takže vznikala rovněž i tím sociální nerovnost.

Aby nevznikla z těchto poměrů pro krále uvedená škoda, král zřizoval přímo určité úředníky, kteří by hájili práv královských. Proto podle ustanovení Karla Velikého měli býti fojtové dosazováni v přítomnosti hraběte, za přítomnosti všeho lidu, jestliže nebyla dána immunitnímu pánu plná moc jich jmenování.

Immunity a lenní zřízení vytvořily, jsouce spojeny hospodářský a sociální řád, zvaný feudalismem.

III. Pokud jde o rozšíření lenního zřízení a feudalismu, činiti jest rozdíl mezi těmito dvěma vývojovými stavy. Lenní zřízení mělo svou kolébku v říši francké, a to nejvíce v části, jež později nazývala se Francií. Čím dále na východ význam jeho klesá. V říši německé význam jeho uplatnil se ještě silně a proto mluvíme zde o období feudálně úřednického státu.

V zemích českých lenní zřízení nemělo toho významu jako v říši francké a ve Francii a v říši německé. Lenním poměrem

upraven byl poměr mezi jednotlivými zeměmi českými, zvláště mezi Moravou a Čechami a mezi jednotlivými knížetstvími slezskými. Ale i v samotné zemi byly určité územky, ve kterých byli manové usedlí, tak v krajině trutnovské, kladské, loketské a zvláště léna biskupstva olomouckého. Z úřadů v zemích českých vyvinuly se jen úřady dvorské lenním způsobem, neboť staly se lenními a dědičnými v určitých rodech.

V Polsku lenní zřízení nemělo toho významu, jako na západě. Hlavní význam i zde mělo lenní zřízení při úpravě poměru k vedlejším zemím polským, zvláště vůči zemi pruské, vůči knížatům pomořanským a vůči zemi mazovské. Přece však v Polsku působilo lenní zřízení nepřímou na vznik t. zv. práva rytířského (*ius militare*). *Ius militare* podobá se lénu, liší se však od něho. Rytíři (*milites*) v Polsku obdrželi od panovníka pozemky, byli zavázáni službou vojenskou knížeti, museli plniti ještě další poplatky panovníkovi (t. zv. *ius ducale*). *Ius militare* lišilo se však od práva lenního tím, že rytíři dostávali pozemky pouze od krále, nikoli také od dalších osob, jako tomu bylo v soustavě lenní na západě Evropy. Rytíři obdrželi nemovitosti do vlastnictví a mohli je dědit i mezi více členů svých rodin.

I v Uhrách vlastní lenní zřízení má podobný podružný význam jako v Čechách a v Polsku. I v Uhrách lenní zřízení neovládlo takovou měrou veřejné státní zřízení jako v říši německé. Zůstalo stejně omezeno jen na některé užší poměry mezi lenními pány a many mimo obor veřejnoprávní.

IV. Jinou otázkou jest, *jaký význam mělo zřízení feudální, t. j. společenský řád, který vyvinul se ze zřízení lenního ve státech střední Evropy*. O tom nemůže býti sporu, že feudální zřízení mělo význam neobyčejný. Neboť bylo to stavovství, které mělo tak silný význam ve státech střední Evropy, že změnilo strukturu státní. Stát stavovský se úplně odlišoval od státu patrimoniálního právě svým odlišným řádem společenským a ústavním, vzniklým působením feudalismu. Feudalismus politický a sociální ve státech, v českém, v polském a v uherském oproti Evropě západní se vyvinul daleko více. Kdežto později ve Francii nastupuje absolutismus, kdežto v Německu vývoj vede k rozvratu a k roztříštění říše na jednotlivá teritoria, v nichž, jak uslyšíme, rovněž zahnuje se absolutismus a potlačuje stavovství, ve státě polském

a v Uhrách pokračuje vývoj stavovství, jakožto formy feudálního zřízení dále, až plně vrcholí.

Politické účinky feudalismu jeví se v tom, že veřejná politická práva jsou závislá na držbě pozemkového majetku. Státní moc je spojena s držbou svobodné půdy. *Sociálním feudalismem* nazýváme ten zjev, že vlastník půdy má právní a hospodářské panství nad selským, po případě městským obyvatelstvem, obývajícím na této půdě. Poměr pána, vlastníka půdy k obyvatelstvu usedlému na této půdě, nazývá se poměrem pozemkové výsosti (Grundherrlichkeit). Vlastník je pozemkovou vrchností lidu usedlého na jeho půdě.

Doba státu stavovského.

A. Stát feudálně-úřednický.

§ 9. Přehled vývoje.

Vzniklá říše římsko-německá ve své státní organizaci plně podlehla v období od poloviny 9. století až do poč. 13. století feudalismu, novému systému politickému a sociálnímu. Je státem, který byl nazván státem lenním nebo státem feudálně-úřednickým, neboť charakteristickým rysem pro něj je právě proniknutí lenního zřízení do organizace úřadů. Není ještě státem stavovským, neboť obyvatelstvo její není ještě rozděleno v organizované stavy a panovníkova moc není ještě obmezena. Pro říši římsko-německou tato doba má ovšem důsledky i v následujícím období, neboť feudalismus způsobuje roztržštění říšského teritoria v zeměpanské obvody, čímž státní jednota velmi utrpěla.

Politicky charakterizuje říši dvojí snaha: rozšířiti území i politický vliv na východ i na jih Evropy. Kdežto při stěhování národů pohyb obyvatelstva se děje směrem západním, výboj říše římsko-německé směřuje na východ proti polabským a pobaltským Slovanům. Kromě toho ještě v 10. století Ota I. za zamínkou osvobození a posílení papežství vtrhl do Italie a dal se roku 962 korunovati za císaře říše římsko-německé. Obnovil tak opětně ideu říše římské. Za jeho nástupců moc panovníků říše klesá a současně vytváří se these, že německý panovník je v říši volen králem a chce-li se státi císařem, musí se odebrati do Říma a býti korunován od papeže. Z nástupců Otových teprve Jindřich II. opětně obnovil německé panství nad Itálií a Konrád II. a Jindřich III. povznáší císařskou moc nad moc papežskou.

Jindřich III. dokonce dosahuje vlivu na obsazování stolce papežského, ale již za jeho nástupce Jindřicha IV. klesá moc císařova a uplatňuje se převaha papežova. Zvláště za papeže Řeho-

hoře VII. (1073—1085) moc papežská činí si nárok na vládu světskou, obsazovati trůny a sesazovati panovníky. Z konkurence moci světské a duchovní vzniká boj mezi císařem a papežem, mezi Jindřichem IV. a Řehořem VII. Papež totiž nechce trpěti, aby německý panovník měl vliv na obsazování biskupství a opatství ani na investování prelátů. Naopak německý panovník činí si nárok na vliv na stolec papežský. Z boje tohoto vyvinul se t. zv. boj o investituru. Boj o investituru vyčerpával říši římsko-německou vnitřně a měl neblahý vliv na vnitřní její organizaci. Boj o investituru byl ukončen konkordátem wormským roku 1122, který byl kompromisem mezi stanoviskem světským a duchovním. Spory mezi papežstvím a císařstvím tím ukončeny nebyly, neboť vypukly ještě s větší vehemencí za Hohenstaufů, kteří usilovali posílit ideu světovládné říše římsko-německé a dostali se přirozeně opět do boje s papežstvím, které rovněž hlásalo světovládu. Třebas na trůn německý byli zvoleni mocní panovníci, jimž se skláněl současný svět světský, přece na trůn papežský vstoupili rovněž mocní papežové, kteří dovedli vzdorovati všem útokům vojenským i diplomatickým.

Z ideje vševládnosti nad celým světem císař rozšířil svou moc i na jiné země, jež k říši bezprostředně nenáležely. Pokládal totiž celý současný svět za své léno. Tak má za léno nejen český stát, ale i Uhry, Polsko a i jiné země mimo území střední Evropy. Panovníci těchto zemí platí říši poplatky a císař pokládá se za oprávněna zasahovati do vnitřních poměrů těchto zemí. Příležitost poskytovaly mu domácí rozbroje těchto států. Polsko a Uhry brzy ovšem dovedly setřásti zasahování císaře do vnitřních poměrů. Země české však podléhaly vlivům říše německé více, což bylo způsobeno i blízkou jejich polohou. Ale působila zde i ta okolnost, že panovník český sám velmi často mísil se do záležitostí v říši, takže se vyvinul zvláštní právní poměr, podle něhož český panovník k říši náležel lenním poměrem, kdežto jeho stát byl na říši nezávislý. Právní tento poměr se měnil mocenským postavením císaře říše římsko-německé a krále českého.

Z vševládnosti činí si císař také nárok na udělování královských titulů jednotlivým panovníkům na celém světě, jak o tom byla řeč již výše. Mezi panovníky, kteří obdrželi královský titul od císaře je král český, král polský i král uherský, jenž rovněž obdržel svou korunu od císaře.

Ale v těchto otázkách konkuruje s císařstvím papežství. Také papežství vybudováno je na světové universalitě a z tohoto titulu vykonává vliv i na státy ve střední Evropě. Zvláštní vliv uplatňuje kurie papežská v Polsku. Zde již z doby Měška I., mezi rokem 985—992 zachoval se doklad o papežském vlivu na vnitřní poměry polské. Důkazem toho jest t. zv. listina Dagome iudex. I Boleslav Chrabrý uznával podřízenost stolicí papežské, platil papeži určitou dávku a nazýval se tributarius. I ve XII. století obyvatelé Polska platí poplatek, zvaný denarius s. Petri. Ve XII. a ve XIII. století papež potvrzuje důležité státní listiny, týkající se vnitřního státního zřízení v Polsku. Ve století XIII. poměr tento byl charakterisován tím, že Polsko (Polonia) je sedi apostolicae immediate subiecta. Poměr tento má ještě význam v mezinárodních poměrech i ve století XIV., kdy papež usiluje, aby mohl rozhodovati o polském trůnu a jeho obsazení.

Papež svým vlivem zasáhá i do českého a uherského státu. Působení jeho však není již toho významu jako v Polsku. V Uhrách vyskytla se teprve později these, že papež může zasahovati do úpravy vnitřních státních poměrů. T. zv. bulla Silvestra II., domněle z roku 1001, je ovšem padělkem teprve XVII. století.

Vnitřní vývoj v říši není rovněž potěšujícím. Zesílením moci vévodské a markrabské vyvinula se počátkem tohoto období nová kmenová vévodství a to v Sasku, v Bavorsku a ve Švábsku. K nim připojila se vévodství lotrinské a východofrancké. Vévodové uvnitř svého vévodství mají téměř vladařskou moc. Snahou panovníkovou od počátku jest zlomiti moc těchto kmenových vévod. Za Oty I., Jindřicha III. zaměštnána je říše potíráním moci kmenových vévod. Friedrichovi Barbarossovi podařilo se zničiti moc nejmocnějšího vévody Jindřicha Lva z roku 1180.

Ale právě pomocí lenního zřízení povstalo proti ústřední moci panovníkově větší nebezpečí, než jaké bylo v kmenových vévodstvích. Vytvořila se totiž z e m ě p a n s k á m o c, z e m s k á v ý s o s t (Landesherrlichkeit, Landeshoheit). Vznik této výsosti souvisí se vznikem výsosti soudní a ovšem s feudalisací úřadů. Páni immunity vykonávali ve svém immunitym obvodu soudní pravomoc, mnozí z nich získali pravomoci hrdelní, někdy i svěmocně. Feudalisací úřadů úředníci se odpoutali s dosahu úřední pravomoci vládnoucího panovníka. Nastal tím rozklad státní jednoty:

říše se rozdělila na jednotlivá teritoria, v jichž čele stáli zeměpáni, spojení s ústředním panovníkem svazkem lenním. Teritoria zeměpanská byla různého rozsahu a měla různý základ. Moc zeměpánů nevznikla totiž vždy jednoduchým způsobem, nýbrž ve většině případů pochodem a vývojem složitým. Úředníci říšští měli nejen léna úřední, nýbrž i léna soukromá svá vlastní, měli i svůj majetek nemovitý, allody. Byli také fojty na biskupských a klášterních imunitách. Tím, že spojili všechna tato práva v celek, vznikla jejich zemská výsost.

Práva zeměpánů uznána byla důležitými zákony říšskými: a to zákonem zvaným *confoederatio cum principibus ecclesiasticis* z r. 1220 a zákonem *statutum in favorem principum* z roku 1231, potvrzeným roku 1232. V prvním zákoně panovník poskytoval důležitou výhodu zeměpánům tím, že se vzdával výkonu práva regalíí a práva spoližního ve prospěch zeměpánů. Zavázal se zde, že nebude v území zeměpanském zaváděti nových cel a mincí. Sliboval dále, že nebude přijímati poddané prelátů do svých měst, že bude bráti v ochranu církevní majetek proti fojtům a j. Jak z nadpisu druhého zákona patrně, směřoval ve prospěch knížat a chránil je před porušením jejich práv ze strany měšťanů, kteří nabývali vynikajícího postavení.

Postavení zeměpánů ještě posílilo, když za interregna nabývali rozsáhlého osamostatnění a i soudní pravomoci. Sami dosazovali soudce a vykonávali soudní výsost. Král naprosto již nemohl zasahovati v jejich soudní pravomoc a nemohl předsedati soudu, byli v území zeměpánově přítomen. Neboť byl vázán vůči němu poměrem lenním.

Příkladem, jak povstávala moc zeměpanská, možno uvésti *země rakouské a zemi braniborskou*. Oboje tyto země vznikly na východě říše římsko-německé a mají bezprostřední význam pro slovanské státy i pro stát uherský. Mají svůj základ v době velmi dávné. Vznik jejich souvisí se snahou říše římsko-německé rozšířiti svůj vliv na východ. Vznikly z marek, tedy z úředních obvodů říšských. Marka východní stala se základem pro další vývoj zemí rakouských, kdežto marka braniborská byla základem pro vývoj silné moci pruské.

a) *Země rakouské* vyvinuly se z obvodů úředníků říšských,

kteřé se staly dědičnými v určitých rodinách úřednických. K těmto obvodům připojily se i úřední obvody hodnostářů duchovních, které se rovněž osvobodily z moci ústřední vlády a připojily se k obvodům prvním a soustředily se v ruku jedné vládnoucí rodiny.

V marce východní neboli rakouské jsou úředníky, markrabaty Babenberkové již od roku 976. Protože měli úkol chrániti výchoďní hranice, byli vybaveni velkou mocí, vojenskou i soudní. Marka rakouská není sprvu dědičnou v rodě babenberském, přece však babenberský rod se udržuje v úřadě markrabat fakticky. Soudní bannus je udělován babenberskému rodu pro celý úřední obvod, nejsou připuštěny exempce z jejich moci. Úředníci dosazováni markrabím nebyli místohrabaty, kteří by svou úřední moc odvozovali od krále, nýbrž byli úředníky markraběte. Markrabství rakouské nebylo rozděleno na další správní okrsky, jak tomu bylo jinde. Tímto zařizením měla býti posílena moc markrabat jako správních úředníků, ale ve skutečnosti všechny tyto okolnosti přispěly k posílení územní výsosti rakouských markrabat.

Rozhodným pro vývoj zeměpanské výsosti rakouských markrabat bylo t. zv. *privilegium Fredericianum minus*. V 11. století podlehl Babenberkové vlivu vévod bavorských, jejichž moc značně sesílila. Konrád III. však znepřátelil se s bavorským vládnoucím rodem welfským, odňal Welfům Bavy a udělil je Babenberkům. Když pak Friedrich Barbarossa usmířil se s Welfy, došlo k nové úpravě roku 1156. Císař vrátil Welfům Bavy, v náhradu však Babenberkům udělil *privilegium*, zvané *F r i d e r i c i a n u m m i n u s r. 1156*. V tomto privilegiu Friedrich Barbarossa povýšil rakouskou marku na vévodství a udělil Babenberkům různé výhody, čímž povznesli se Babenberkové na rod, rovnající se jiným vynikajícím rodům vládnoucím. Leno na vévodství rakouské uděleno bylo Jindřichu II. Jasomirgottovi dědičně a to k společné ruce s jeho ženou. Byla to t. zv. *Gesammtbelehrung*, která jinak u říšských lén se ještě nevyskytla. Tím ovšem nastala v rodě babenberském právně dědičnost říšského úřadu, což je rovněž příkladem velmi ranným. V privilegiu upravovaly se povinnosti vévodovy k říši římsko-německé v tom směru, že vévoda není povinen k vojenským výpravám říšským, leč k těm, které by císař nařídil do sousedních království nebo zemí a není povinen k sjezdům dvorským, leč by se konaly v Bavorsku. Císař poskytl ještě tu zvláštní výhodu vévodovi Jasomirgottovi, že vévoda a jeho

manželka mohli si určití dědici sami pro případ, zemřou-li bez dědiců. Bylo to t. zv. *ius affectandi*.

Babenberkové rozšiřovali moc danou jim tímto privilegiem ještě faktickým vývojem tak, že již koncem 12. století zvali se *domini terrae*, zeměpány, ač, jak jsme viděli, v říši činili tak vládci v teritoriích teprve na počátku století 13. Nepřipouštěli také, aby v jejich zemi vznikaly úřední obvody jiných úředníků, kterými by byla zeslabována jejich moc. Takovým způsobem z původně úředního obvodu vyvinula se v Rakousích silná moc zeměpanská, která sílila ještě tím, že k vévodství rakouskému začaly se připojovati další země a vytvořil se tak základ pro teritoriální moc pozdější vládnoucí dynastie habsburské. (Oproti privilegii *Fridericianum minus* vzniklo jako *falsum privilegium Fridericianum maius*. Jest to padělek z let 1358--59, který dal zhotoviti Rudolf IV. Habsburský, aby se vyrovnal moci kurfirstské, jež byla jí zaručena zlatou bulou z roku 1356. V tomto padělků byla ještě dále zvětšena moc vévod rakouských. Ačkoliv Karel IV. odmítl potvrditi toto falešné privilegium, přece Habsburkové uváděli je v praxi a dosáhli toho, že jim bylo potvrzeno Fridrichem III. roku 1453.)

b) *Branibory* vytvořily se rovněž jako země se silnou mocí zeměpanskou z bývalých marek, zřízených na územích původně slovanských na obranu hranic. Zakladatelem moci braniborské byl Albrecht Medvěd z rodu anhaltského (Askaniové). Albrechtovi Medvědovi byla nejprve roku 1134 udělena Saská Severní Marka. Odtud Albrecht Medvěd šířil své území do vedlejších zemí. Povstalo tak pět částí marky braniborské a sice: Stará nebo severní marka, země Brižanů (Briegnitz), Střední marka, Ukerská marka a Nová marka. Territorium toto původně slovanské bylo poněmčeno a sjednoceno v rodě Askaniů, kteří podobně jako Babenberkové sjednotili svou moc a vytvořili silnou moc zeměpanskou.

To jsou jen příklady vývoje dvou mocí zeměpanských, zemím našim nejbližší, ale i v říši vyvinula se moc jednotlivých zeměpánů, takže říše německá začíná nabývati zvláštního rázu, kterým odlišuje se od ostatních států ve střední Evropě. Není jednotnou říší, nýbrž složenou z jednotlivých teritorií, což objevuje se zvláště v následujícím období státu stavovského.

§ 10. Ústavní zřízení státu feudálně-úřednického.

a) *Obyvatelstvo*. Nejpatrněji projevil se vliv lenního zřízení a feudálního řádu ve složení obyvatelstva. Mezi obyvatelstvem v patrimoniálním státě rozeznávalo se především obyvatelstvo svobodné a nesvobodné. V době státu feudálně-úřednického není této jednoduchosti, nýbrž mezi obyvatelstvem vzniká řada skupin, rozlišených nikoli již podle svobody a nesvobody, nýbrž podle zaměstnání. Mezi obyvatelstvem jsou tyto skupiny: duchovenstvo, úředníci, velkostatkáři, rytíři, třída obyvatelstva městského a selského. Byly to tudíž skupiny obyvatelstva, vytvořivší se z poměrů hospodářských. Daleko větší význam v rozvrstvení obyvatelstva má však zásah lenního zřízení. Lenní zřízení způsobuje, že mezi šlechto u vzniká celá stupnice lenní t. j. vzniká stupnice skupin manů, které se od sebe odlišují podle toho, v jakém poměru lenním po sobě následují. V první skupině manů jsou manové, kteří odvozují své léno bezprostředně od krále. Jsou to t. zv. *knížata říšští*. Jsou to z větší části přední úředníci, kteří vládnou nad větším říšským územím. Mezi ně náleží i přední preláti. Dělí se tedy knížata na duchovní a světská, při čemž duchovní předcházejí světským. Po světských knížatech následovali *hrabata*. Byla to úřední šlechta, která mohla obdržeti léno, buď od krále nebo od knížat. Hrabata byli držitelé hrabských úřadů, ale také i příslušníci hrabčích rodin, kteří neměli hrabského úřadu. K hrabatům přibližovala se třetí skupina šlechty zvaná *svobodnými pány* (*liberi barones, freie Herren*) nebo prostě pány (*Herren*). Svobodní páni neměli sice úřadu, mívali však rozsáhlý majetek lenní i vlastní alodní. Někteří z nich měli ještě své many.

Uvedené skupiny šlechty skládaly se z osob svobodných. Mezi šlechtu náležely však i osoby nesvobodné, které se zaměstnávaly životem rytířským: nazývaly se *ministerialy* (*ministeriales, Dienstmannen*), druzí nesvobodnými many nebo nesvobodnými rytíři (*Eigenmannen, Eigenritter, milites*). Ministerialové dostávali léna, ač byli osobami nesvobodnými. Tato léna zvala se *lény služebními* (*Dienstlehen*). Ministerialové byli poutáni na tato léna. Ve 12. století přiblížili se ministerialové svým právním postavením šlechtě svobodné. Vytvořila se z nich šlechta nižší (*ordo equestris minor*). Jen v některých územích říše bylo tomu jinak,

na př. v Rakousích a ve Štýrsku, kde ministerialové dostali se do šlechty vyšší a nazývali se Dienstherren.

Se vznikem měst souvisí vznik a úprava právního postavení měšťanů, s vývojem vrchnostenské moci pak právní postavení lidu selského. Proto o obou těchto skupinách obyvatelstva pojednáme v kapitole následující.

b) *Panovník*. Postavení krále v době státu feudálně-úřednického je změněno oproti době státu patrimoniálního. Říše přestává býti dědičnou a stává se monarchií volební. Skutečně v době od 9.—13. století jde o stadium přechodné mezi dědičným právem a mezi volbou. Volba i dědičné právo zůstávají spojeny, neboť panovník je sice volen, přece však volba se soustřeďuje na členy určité dynastie a třeba byla rozhodna volba, mluví se o vládnoucí dynastii saské, francké a švábské. Volbu vykonávali říšští knížata. Při volbě byla žádána jednohlasnost. Roku 1198 byli však zvoleni dva králové, Filip Švábský a Ota IV. Brunšvický. Od té doby byla volba svěřována předním říšským knížatům, kurfirstům. Podrobnosti volby byly upraveny až v období následujícím. Se změnou trůnního práva změnila se i panovníkova moc. Ve své moci správní i vládní byl obmezen jako lenní pán vůči svým vasalům. Vasalové byli ovšem dosti mocní, aby panovníka omezili velmi citelně.

c) *Úřady*. Nejvíce se projevila feudalisace v úřadech a to nejen v úřadech centrálních, nýbrž i venkovských. K úřadům centrálním náležely t. zv. úřady dvorské. Byly to úřady trucksasa, maršálka, komorníka a číšníka. Úředníci tito byli volně sesaditelní. V době feudálně-úřednické změnila se jejich povaha v tom směru, že se staly dědičnými lény v určitých rodinách. Úřady začaly se nazývati arcíúřady. Držitelé jejich stali se úředníky čestnými, kdežto vlastní výkon úřadu vykonávaly osoby jiné — vlastní dvorští úředníci. Stejně povahy byl i úřad arcikancléře. Vlastní službu kancléřskou vykonával kancléř dvorský, kdežto arcikancléřem byl arcibiskup mohučský pro Německo, arcikancléřem pro Itálii byl arcibiskup kolínský a arcikancléřem pro Burgundsko arcibiskup trevírský.

Mezi úřady venkovskými zůstal hrabě pravidelným úředníkem venkovským, avšak feudalisací a immunitami povaha jeho se úplně změnila. Kromě hrabat byli venkovskými úředníky *vévoda*, *falckrabí*, *lantkrabí* a *říšský fojt*,¹⁾

3)

4)

5)

S 11. Politický přehled.

A) Století 13. značí pro říši německou počátek rozkladu. Vzniklá teritoria pokračují ve svém osamostatňování. K tomu přispívá ještě ta okolnost, že německý trůn není v rukou energických panovníků. Od roku 1256—1273 dokonce trůn německý zůstává neobsazen a vládne v říši *interregnum*. Když je zvolen poměrně malý hrabě Rudolf Habsburský na trůn, usiluje o uplatnění královské moci v říši, avšak o reformu říše a o potlačení moci zeměpanské nebylo možno se pokusiti. Naopak, i říšský panovník buduje svou moc na své teritoriální moci. V říši vykonává vládu nad bezprostředními many a nad říšskými městy. Trůn v říši zůstává trůnem volebním. Volba však soustředí se na určité rodiny zeměpanské, které dovedou svými mocenskými prostředky i politicky získati voliče. Po vystřídání různých panovníků jsou od roku 1438 až do roku 1740 trvale voleni na trůn v říši Habsburkové. Avšak ani toto soustředění volby na určitou rodinu není na prospěch říše. Říše pozbývá své jednotnosti ještě více než před tím. Pojítkem říšské jednoty byl v této době jen panovník a pak říšský sněm, který sice pracoval na jednotném zákonodárství, ale hlubšího významu ani toto zákonodárství nemělo, když v jednotlivých teritoriích vyvíjela se dále moc zeměpanská se všemi atributy svrchované moci

Říši takto nejednotné byly překážkou ve vývoji i vnitřní rozbroje náboženské. Nová náboženská učení, zvláště luteranismus nabýval půdy mezi stavy, kdežto panovníci habsburští byli katolíky, kteří byvše vychováni v katolictví ve Španělsku, hleděli uplatňovati katolické a absolutistické zásady při vládě v říši německé. Tím způsobem přiostrily se vnitřní poměry v 16. století v říši tak, že *stavové povstali sami proti svému panovníkovi a uzavřeli proti němu hranný spolek*, který velmi jasně ukázal rozštěpení státu na dva samostatné subjekty státní moci. Na jedné straně stál panovník a na druhé stavové. Spory náboženské jen toto rozdělení přiostrily. Smír mezi katolíky a protestanty nastává za poměrů pro říši velmi trudných, kdy dovršuje se již dílo rozpadu říšského. *Mír vestfálský uzavřený r. 1648* sice přináší usmíření mezi stavy protestantskými a katolickými, ale vnitřně

značí pro vývoj státu vyvrcholení toho vývoje, který byl zde již dříve. Značí rozklad centrální moci říšské a přeměnu říše německé ve stát složitý. Říše nemá však podobu státu spolkového nýbrž podstata její je stále ve stavovské ústavě, kde příkře proti sobě stojí panovník a stavové. Panovník, císař v říši německé však náleží k říšským stavům a stává se jedním z teritoriálních říšských knížat jako ostatní říšská knížata. Říšská knížata opírajíce se o svou moc teritoriální zavádějí ve vlastních teritoriích absolutismus, jehož zavedení zabránili v říši jako celku. Říše německá nebyla sto vzdorovati v tomto stavu nárazům zevnějším a zaniká na počátku 19. století, aniž by byla projevila sílu přeměnit se ve stát moderní.

Moci habsburské vzniká nebezpečný konkurent v jedné z teritoriálních mocí v říši, v moci hohenzollernské v Braniborsku, které připadá v nové době úkol sjednoti neuspořádané poměry v Německu na nových základech moderních.

B) Ostatní státy ve střední Evropě, *stát český, uherský i polský* vyvíjejí se ve století 13. a 14. pohnáhlou ve státy stavovské za vlivu říše německé. Vývoj ve století 13. děje se klidně bez vnitřních otřesů. Století 14. značí změnu pro všechny tři tyto státy. Ve státě českém a uherském ihned na počátku stol. 14. vymírá domácí dynastie a to je velmi vítanou příležitostí pro vzrůstající se stavy, aby posílili svoji moc oproti panovníkovi. V zemích *českých* nedovede ani silná vláda Karla IV. zameziti, aby se moc stavovská nevyvíjela, což je zřejmo za následujících panovníků Václava IV. a Sigmunda. Války husitské přerušují tento vývoj, ale posilují naopak šlechtu nižší proti šlechtě vyšší. To se projevuje zřetelně v polovině a koncem 15. století, kdy za slabého Jagiellonce Vladislava stavové dospívají moci a vrcholu svého vývoje. V 16. století nastupuje sice na trůn rod habsburský, který proti stavům chce uplatniti svoji moc, ale daří se mu to jen částečně. V 16. století v zemích českých trvá stát stavovský ve své plnosti dále. Naopak moc jednotlivých stavů se vyhraňuje a navzájem přiosťruje. Stavové dbají jen svých zájmů a nikoli zájmu celku. Navzájem se svářejí a hlavně utiskují poddaný lid. V těchto nezdravých poměrech trvají spory náboženské, které byly vítanou záminkou panovníkovi habsburskému toužícímu po absolutní moci, aby zasáhl a zdrtil stavovskou moc a zavedl absolutismus. Roku 1618 a 1619 se zdá, že ústava českého státu se

- změni ve prospěch stavů a že stát český dospěje k vrcholnému stadiu vývoje stavovského státu. Avšak panovník, opřen o zahraniční moc ničí starou ústavu stavovskou a od r. 1627 zavádí do státu českého tuhý absolutismus.

V Uhrách byl vývoj analogický jako z zemích českých. Po vymření dynastie Árpádovců nastupovaly v Uhrách různé dynastie, což vnitřnímu stavu země prospěšné nebylo, bylo však na prospěch vývoji stavovské moci. V zemi uherské není sice rušivého vlivu náboženských sporů jako v době husitské v Čechách, ale vidíme zde analogický vývoj stavovský v otázce poměru šlechty vyšší a šlechty nižší. I zde je stejný zápas o moc ve státě mezi obojí šlechtou. I zde vyvrcholuje tento zápas v době koncem 15. století za panovníka Vladislava Jagiellonce. V Uhrách státu stavovskému a vůbec státu uherskému vzniká nebezpečí odjinud. Je to nebezpečí turecké, které odnímá státu uherskému velkou část území a způsobuje, že mezinárodní postavení Uherska klesá. Postavení stavů uherských je mezinárodně také sníženo tak, že následují v pořadí teprve za stavy českými. Uvnitř země jsou zaměstnání obranou vůči Turkům a nemohou rozvinouti svou moc vůči panovníku ani při českém povstání. Zesílená moc habsburská konečně může porazit Turky, opanuje Uhry a r. 1687 snaží se zavést v Uhrách absolutismus stejného druhu, jako zavedla po r. 1627 v Čechách. Toho roku měl podle přání Habsburků končití vlastně stát stavovský také v Uhrách. Panovnícký absolutismus však nebyl sto, aby úplně zdusil veškeré prvky stavovského státu uherského, které hluboko tkvěly v ústavním životě uherského státu. Přece však toho roku končí vývojové období uherského státu stavovského a nastává nová doba zápasu státu stavovského s absolutismem o svou existenci.

V Polsku vymírá domácí dynastie Piastů teprve r. 1370. Je to však pro stát polský značně větší pohromou než v ostatních státech střední Evropy. Neboť století 14. značí pro Polsko století zcelovacích pokusů o jednotu říše. Polsko je ještě ve 14. století rozdrobeno na řadu knížetství, která tu zbyla z doby údělné. Jen silná ústřední vláda mohla zjednatí nápravu tím, že by byla rozdrobení Polska na jednotlivá knížetství zcelila. Zcelovací proces byl však přerušen právě vymřením z domácí dynastie. Protože nebylo potomků z dynastie domácí, nastoupil panovník z cizí dynastie, král uherský Ludvík.

Nastoupení cizího panovníka bylo příležitostí polské šlechtě, aby si dala od něho upsati řadu svobod, potvrzujících jí velmi značné výhody. Protože však ani Ludvík neměl potomků dostal se na trůn polský opětně panovník cizí. Byl to mocný velký kníže litevský Jagiello. Tím ovšem nejen že byla dána šlechtě podruhé příležitost žádati nových svobod, ale nastala další důležitá událost pro stát polský. Neboť spojil se s ním mocný *stát litevský, který byl vlastně státem západoruským*. Ze spojení těchto dvou států neplynul pro Polsko prospěch, neboť polský stát utrpěl další škody vnitřně i zevně. Roku 1569 byla sice uzavřena reálná unie s Litvou, ale ani ta nedovedla zabrániti konfliktům. Mezi tím Polsko vyspělo ve stát plně stavovský. Nebylo rušeno v tomto vývoji vlivy toho druhu, jako tomu bylo u státu českého a státu uherského. Stavové mohli volně rozvíjeti svoji moc a možno říci, že toho plně použili. V 16. a v 17. století stát stavovský vyvíjí se v Polsku dále a v 18. století vrcholí, zatím co v zemích českých a v uherských nastává reakce absolutismu. Na státě polském máme příklad, kam by byl dospěl vývoj státu stavovského ve státě českém a uherském, kdyby se byl nerušeně rozvíjel dále. Polsko na konci 18. stol. mění se také ve stát, v němž pod vlivem západoevropským blíží se ústava stavovská k nové ústavě konstituční.

C) Vedle vlastního vývoje každého ze tří uvedených států, vznikají od 13. století ve střední Evropě zjevy v politickém vývoji, které mají dalekosáhlý význam pro pozdější politický i právní vývoj zvláště v státě českém a uherském. Centrální poloha států českého a uherského ve střední Evropě, pak analogický právní a ústavní vývoj ve státech českém, uherském i polském byly podnětem k tomu, aby panovníci z jednoho z těchto tří států rozšířili své mocenské postavení i na státy druhé. Vzniká snaha spojití je v jednotný užší svazek a to v celek, který by byl úplným a jednotným státním celkem. Snahy tyto nalézáme u panovníků všech států ve střední Evropě. Již ve 13. století pokoušejí se o to čeští Přemyslovci, z nichž Přemysl Otakar II. rozšiřuje svou říši na jih do zemí rakouských a do zemí alpských. Václav II. však zaměřil do Polska a do Uher, jež získává pro svého syna Václava III. Třebaže zisky z těchto pokusů nemají dlouhého trvání, přece jsou opětně znovu podnikány ze strany Lucemburků. Lucemburkové přišedše ze západu Evropy snaží se vybudovati svou říši především směrem na západ. To je snahou Karla IV., ale již

za jeho nástupců opětně zrak jejich obrací se do zemí východních, do Uher, v nichž stává se králem syn Karlův, Zikmund.

Ve 14. století, když vymírá dynastie Piastů v Polsku, stává se králem polským Ludvík a spojuje tak Polsko a Uhry. V 15. stol. Matyáš Korvín usiluje o spojení zemí českých a uherských, z nichž dostávají se mu pod vládu jen vedlejší země české. Snahu spojití země české a uherské uplatňuje nástupce Matyášův český král Vladislav Jagiellovec. Spojuje země české a uherské a zachovává je i pro svého syna a chce je zachovati i pro svou dynastii. Svou vládou usiluje o užší spojení obou zemí a vládne oběma zemím, máje své sídlo v Uhrách. Ale nešťastná náhoda zabránila, aby se tento pokus stal trvalým. Ludvík Jagiellovec padl u Moháče r. 1526 a náhoda umožnila uskutečniti dávný sen Habsburků, vybudovati vlastní teritoriální moc habsburskou.

Habsburkové byli zcela nepatrnou hraběcí rodinou říšskou, když Rudolf Habsburský nastoupil na německý trůn. Moc Rudolfa Habsburského stoupla tím, že svrhl Přemysla Otakara II. s výše jeho slávy. Rudolf Habsburský odňal mu také země rakouské a alpské. Získav země rakouské, které zůstaly i po vymření rodu babenberského i po nabytí těchto zemí Přemyslem Otakarem II. lénem říše římsko-německé, dovedl z nich vybudovati základnu pro svůj rod. Poznáv význam centrální polohy těchto zemí, Rudolf Habsburský snažil se navázati rodinné styky s rodinou poraženého Přemyslovce. Udělil Uhry svému synu Albrechtovi jako léno, čině si na ně nárok jako panovník vševládne říše římsko-německé. Nepodařilo se mu však, aby rod jeho se usadil v Uhrách trvale. Na čas rod habsburský usazuje se v Čechách r. 1306, když po vymření rodu Přemyslovců stal se českým králem Rudolf, syn Albrechtův. Rudolf však brzy umírá, i jeho otec Albrecht, když se chystal zasáhnouti rozhodně v Čechách. V Čechách nastupuje rod lucemburský a na čas naděje Habsburků jsou zmařeny. Úsilí jejich však neustává. Čeho nedosáhli mocí, toho hledí dosáhnouti cestou mírnou a smlouvami dědickými. Tak vznikají s Lucemburky smlouvy r. 1364 a 1366. Po vymření rodu lucemburského naděje Habsburků opětně stoupají. Roku 1437 nabývá Albrecht Habsburský jak zemí českých, tak také Uher. Ale vláda jeho nebyla pevnou a po jeho smrti, moc jeho syna byla v těchto zemích ještě slabší. Smrtí Ladislava Pohrobka opětný pokus Habsburků je zmařen.

Ačkoliv i smlouvy dědičné, uzavřené Habshurky jsou rušeny — smlouva z r. 1364 je zrušena v Čechách za vlády Jiřího z Poděbrad r. 1462 — přece Habsburkové uzavírají smlouvy nové r. 1463 a 1491 s králi uherskými. Když ani ty nevedou k cíli, buduje Maxmilián novou síť příbuzenských svazků mezi rodem jagiellonským a habsburským. Uzavírán je dvojí sňatek a roku 1515 složitá smlouva dědičná. Ty vedou k cíli a nesporně jsou nápomocny Ferdinandovi Habsburskému roku 1526, když nastupuje na trůn uherský a český, třebaž ovšem působila i při tom ta šťastná okolnost, že Ferdinand byl zvolen také stavů českými a uherskými na trůn. Od této doby spojeny jsou země české, uherské a rakouské jednou osobou panovníkovou. Netvoří však jednotného státu.

Spojení zemí těchto vyplynulo z habsburské mocenské politiky. Habsburkové následovali příkladů jiných dynastií, které usilovaly o stejný cíl. Důvodem spojení zemí českých a rakouských byla jen tato snaha. Nevychází tudíž snaha o spojení těchto zemí od národů samých, po případě od stavů těchto zemí. Někteří badatelé chtěli vysvětliti vznik soustátí habsburského snahou stavů těchto zemí docílití ve spojení ochrany proti moci turecké, která trvale se usadila v 15. století na Balkáně a která ohrožovala střední Evropu. Ale sám vznik spojení zemí střeoevropských dokazuje, že podnětem tohoto spojení byla jen zlá politika habsburská. Dokazuje to i volba Ferdinanda na jednotlivé trůny ve státech stř. Evropy. Volba jeho stala se v každém ze států samostatně a za jiných politických i ústavních podmínek.

Účel spojení těchto zemí projevil se v další jeho vývoji. Spojení bylo nejprve čistě rázu personální unie, která neměla pro vnitřní vývoj jednotlivých států žádný jiný význam, než tomu bylo v jiných případech dříve. Analogický vývoj ústavní byl ve všech státech střeoevropských, jak ještě ukážeme, i bez spojení jich v personální unii. Není o tom však sporu, že tato unie vývoj dosavadní jen posílila a urychlila.

Personální unie ovšem Habsburkům nestačila k jejich dynastickým cílům. Snaží se o unii reální, kde by nebyla jen společná hlava panovníká, nýbrž i společné záležitosti vnitřní vlády a správy. Aby toho dosáhli, používají nového způsobu vládního, panovníckého absolutismu, rušíce dosavadní ústavy stavovské. Nastává pak nová perioda vývoje státního zřízení: období státu

absolutistického, které ovšem v zemích českých začíná již velmi brzy roku 1627 a v Uhrách uplatňuje se teprve od roku 1687.

§ 12. Obyvatelstvo.

V době státu stavovského prodělalo složení obyvatelstva velké změny oproti době předcházející. Složení obyvatelstva mění se vlivem nového řádu feudálního. Právě tak, jako jsme viděli v říši římsko-německé, že v době od 9. do 13. stol. se obyvatelstvo rozděluje podle různých zaměstnání, jest tomu i v tomto období. Obyvatelstvo dělí se ve státech stř. Evropě na čtyři velké skupiny: na duchovenstvo, rytířstvo, obyvatelstvo měst a obyvatelstvo selenské. Kromě toho začíná se rozlišovati obyvatelstvo politicky oprávněné od politicky neoprávněných. Jen ti obyvatelé, kteří jsou příslušníky určitých, právem určených skupin, jsou politicky oprávnění.

S počátku uvedené tři skupiny obyvatelstva, duchovní, rytíři a obyvatelé měst jsou skupiny, které nejsou od sebe mnoho odlišny a jedna osoba může přecházeti ze skupiny jedné do skupiny druhé. Později však tyto skupiny změnil se ve stavy, t. j. třídy obyvatelstva, které byly přesně od sebe odděleny a vstup nových osob mezi ně upraven určitými předpisy a úmyslně znesnadněn. Mimo ně byly osoby, které neměly politických práv. Jen stavové účastnili se politického života ve státě.

1. Na prvním místě mezi stavy pojednáme o *stavu duchovním*. Postavení stavu duchovního nebylo ve všech zemích středoevropských stejné. Tím ovšem není řečeno, že duchovní nepoživali různých předností. Ale v některých zemích ani zvláštního stavu netvořili. Tak tomu bylo v říši římsko-německé, kdež duchovní byli příslušníky stavů ostatních, knížat a pánů. V ostatních však zemích byli duchovní zvláštním stavem.

a) *V zemích českých byl stav duchovní* mezi prvými, který se organizoval. Již ve 13. století obdržel důležité výsady v konkordátu, který uzavřel král český s kurií papežskou roku 1221. Nebyl stavem dědičným, nýbrž stavem, který se doplňoval svěcením a tím, že některý duchovní nastoupil úřad, s nímž byly spojeny politické účinky přijetí do stavu duchovního. Stav duchovní měl *privilegium fori*, t. j. osvobození od kompetence pravidelných soudů a podřízení soudům světským. V zemích českých

nebylo však toto privilegium úplně proto, že z kompetence řádných soudů nebyl vyjmut církevní majetek, který podléhal pravidelným soudům a byl pokládán za příslušenství komory. Stav duchovní měl v Čechách také privilegium canonis, t. j. byl chráněn před tělesným ublížením hrozbou exkommunikace tomu, kdo duchovnímu ublíží. Stav duchovní však neměl v Čechách privilegia immunitatis, t. j. nebyl chráněn před vybíráním berní. Duchovní zasedali na sněmě zemském jako zvláštní stav a to před válkami husitskými v Čechách i na Moravě. Po válkách husitských situace politická se změnila a duchovní stav v Čechách ze sněmu zemského mizí jako stav zvláštní. Na Moravě na sněmu zemském sice zůstal, ale postavení jeho bylo značně rovněž otřeseno, což se jevílo při hlasování na sněmu. Situace tato zůstala v Čechách až do Obnoveného zřízení zemského.

b) *V Polsku začíná se organisovati duchovenstvo* již koncem 12. století. Obdrželo totiž již r. 1180, t. zv. privilegium lenczycké, které osvobodilo je od t. zv. ius spolií, t. j. práva knížecího na movitesti po zemřelém biskupovi. Duchovenstvo vystoupilo však na počátku 13. století se všemi požadavky, jak politickými, tak požadavky žádajícími osvobození od daní a dávek z majetku církevního. Na počátku 13. století skutečně dosáhlo obsáhlých svobod v tomto směru. Roku 1207 a 1211 byla uznána zásada, že volba biskupská jest vnitřní věcí církve a může býti uskutečněna jen volbou kapituly. Kromě toho duchovenstvo domohlo se během 13. století privilegia fori a toho, že soudům církevním byly svěřovány causae spirituales, t. j. spory rázu světského, v nichž však v některém směru porušen byl také předpis církevní. Duchovenstvo polské během 13. století dosahuje také privilegium immunitatis, t. j. osvobození od dávek veřejnoprávních a tím ovšem podlamuje velmi silně moc a příjmy knížetě.

Organisace stavu duchovního v Polsku byla hotova ve 13. století. Ve 14. a 15. století jejich privilegia byla nově potvrzena. Duchovenstvo však v 15. století začíná postupovati politicky společně se šlechtou. To se jeví zvláště z předpisu, že určité úřady duchovní, biskupské, v kapitolách a p. musí býti obsazeny osobami duchovními ze šlechty. I zde tkvěl důvod, proč šlechta mohla dosáhnouti, jak uvidíme později, primát mezi všemi stavy v Polsku.

V některých směrech se však zájem šlechty a zájem duchovenstva křížil. Zvláště, že duchovenstvo bylo osvobozeno ode všech veřejných dávek. Povolila-li šlechta určité dávky a daně na sněmu, duchovenstvo dávalo určitou částku, ale pravidelně jen jako částku dobrovolnou (*subsidiium charitativum*). Rovněž pokud šlo o vyjmutí z pravidelných soudů a podřízení určitých sporů soudům církevním, muselo duchovenstvo později ustoupiti od svých prvotních privilegií.

c) Pokud jde o *organisaci duchovního stavu v Uhrách*, preláti tvořili část stavu panského. Později se oddělili a tvořili stav zvláštní. K vyššímu duchovenstvu náleží arcibiskupové, biskupové, opati a probošti a to světští i řádoví. Jedni z prelátů byli vyšší (prelati majores) a druzí nižší (prelati minores). První z nich nazývali se prelati *banderiat* čili korouhevní. Ke korouhevním náleží ti, kdo mohli postavit vlastní vojsko pod svou korouhví. Byli to arcibiskupové a biskupové. K nižším prelátům náleželi opati a probošti kapitol nebo klášterů. Rozdělení na preláty vyšší a nižší bylo patrno zvláště na sněmích. Neboť preláti vyšší hlasovali společně s magnáty, kdežto preláti s nižší šlechtou.

2. Druhým stavem vyskytajícím se ve státech střední Evropy je *stav rytířský*. Stav rytířský dělil se pravidelně na dva samostatné stavy, na *stav panský* a na vlastní *stav rytířský*.

a) Zvláštní postavení má ve vývoji stavu panského a rytířského říše *římsko-německá*. V říši římsko-německé vývoj pokračoval pod vlivem feudálního zřízení z doby dřívější, z doby státu feudálně-úřednického.

Prvním stavem v říši římsko-německé, protože nebylo zde zvláštního stavu duchovního, byli *říšští knížata*. Byli to, jak jsme viděli, přední říšští manové, kteří byli bezprostředními maný říše a měli lénem území, nazývané říšským knížetstvím. Knížata nazývali se všichni tito manové, ať byli někteří z nich vévody nebo markrabaty. Byl to tudíž titul všeobecný, později teprve se stal titulem speciálním. Ke knížatům náleželi knížata *duchovní i světští*.

Podle způsobu, jakým udílelo se léno, dělila léna na léna *žezlová* (*Szepterlehen*), to jsou léna duchovní a na léna *korouhevní* (*Fahnlehen*), t. j. léna světská, podle toho bylo-li podáno při udílení léna buď žezlo nebo korouhev. Protože udílel je přímo pánovník nazývala se tato léna *lény trůnními*. Mezi duchovní léna

náležely nejpřednější duchovní úřady v říši, t. j. arcibiskupství, biskupství a opatství, nikoli však probošti kapitol.

Duchovních knížat bylo původně v říši římsko-německé více než světských. Světských knížetství bylo ve 13. století 15, králem českým, který se rovněž mezi knížata říšská počítal, bylo jich 16. Knížat duchovních naopak bylo 40. Ve 14. století ovšem vzrostl počet i knížat světských a sice tím, že král povyšoval do stavu knížecího a také tím, že světská knížetství se dělila a vznikalo tak knížetství více.

Mezi předními knížaty byli *kurfirsté*, o nichž jsme se již zmínili. Byli knížaty-voliči, kteří nabyli práva volby krále německého a kteří velmi brzy nabyli zeměpanské výsosti. Původně bylo kurfirstů šest, tři duchovní, arcibiskup mohučský, kolínský a trevírský a tři svěští, falckrabí rýnský, vévoda saský a markrabí braniborský. Vedle těchto kurfirstů byl ještě král český, který měl postavení zvláštní. Byl arcicíšníkem již od r. 1114, ale právo účastniti se volby krále bylo mu upíráno. Až teprve r. 1289 byl mu přiznán definitivně sedmý hlas. Ve vývoji kurfirstů velmi důležitá ustanovení obsahovala zlatá bulla Karlova z r. 1356. Karel vyhlášením zlaté bully z r. 1356 se snažil upravit poměry v říši. Velmi důležitou otázkou bylo také upravení poměru zemí Českých k říši a zvláště posílení postavení českého krále. (Království České bylo S. Imperii membrum nobilius.) Aby dosáhl výhod pro krále českého, musel císař Karel IV. povolit i pro ostatní kurfirsty určité výhody. Moc krále českého byla ovšem z kurfirstů zvětšena nejvíce. Český kurfirst určen prvním mezi kurfirsty světskými. Soudní moc kurfirstů byla zvětšena. Bylo jim dáno privilegium de non evocando et de non appellando, leč že by šlo o případ denegatae justitiae. Kurfirstům byla udělena regální práva v rozsáhlé míře a také tím, že jejich území prohlášena za nedělitelná, postavení jich jako zeměpánů neobyčejně posíleno. Kurfirsté nabyli v následujícím vývoji významného postavení mezi knížaty a stavy v říši římsko-německé a také politického vlivu na říšském sněmu a v ústavním životě říše, jak ještě bude v dalším patrnó.

Druhým stavem v říši římsko-německé byli *pánové*. Mezi ně náleželi ostatní zeměpáni kromě kurfirstů a knížat. Nazývali se většinou hrabaty (Reichsgrafen) na rozdíl od říšských knížat (Reichsfürsten). Uvedení stavové vyšší v tomto období se uza-

vřeli a odlišovali se přesně od ostatních. Mezi rody jednotlivých říšských knížat a pánů byl určitý pořad hodnostní. Jen mezi sebou mohli uzavíratí sňatky. Vyžadovala se rovnorodost (Ebenbürtigkeit), která zvláště mezi knížaty byla přísně dodržována.

Vedle vyšší šlechty stálo *říšské rytířstvo* jakožto šlechta nižší. Nižší šlechta nepočítala se k říšským stavům. Neměla tudíž plných politických práv a zvláště neúčastnila se říšských sněmů. Říšské rytířstvo podléhalo přímo králi a rovněž i říšským nejvyšším soudům.

V tomto období vytvořil se také rozdíl mezi říšskými stavy a mezi stavy v jednotlivých teritoriích v říši. V zemské stavě náležela nižší šlechta v zeměpanských teritoriích. Tato šlechta se organizovala a získávala politických práv vůči zeměpánům.

b) Vývoj stavu *panského a rytířského v Čechách, v Uhrách a v Polsku* je velmi sobě podoben. Stav panský a rytířský vyvíjí se ze staré šlechty. Oba stavové vznikají poněmáhlu. S počátku není uvnitř ve šlechtě příkrých rozdílů a šlechta také není na venek uzavřeným stavem. Poněmáhlu však se začíná činiti rozdíl mezi šlechtou nižší a šlechtou vyšší. Rozdíl tyto jsou způsobovány tím, že mezi šlechtu dostávají se osoby níže stojící než původní rody šlechtické. Osoby, vykonávající službu rytířskou vstupují ve šlechtu a jsou do ní přijímány králem, který uděluje jim také půdu. Ve státech ve střední Evropě se tento vývoj rozdělení šlechty na stav *panský nebo magnátský* a na stav *rytířský* děje sice analogicky, přece však se setkáváme s jistými charakteristickými rysy v každém z těchto států. Když se však rozdělily, přesně jsou od sebe odlišeny a velmi prudce zápolí mezi sebou. Snahou vyšší šlechty bylo odstraniti šlechtu nižší jako konkurentku. Zápolení mezi vyšší a nižší šlechtou vidíme v zemích českých a v Uhersku. V Polsku mocné šlechtě nedaří se získání větších politických práv a předností. Naopak, vyšší i nižší šlechta splývá zde dohromady ve šlechtu jednotnou.

V zemích českých stoupá význam především pánů — mocné šlechty, která zaujímá přední úřady dvorské. Úřady tyto již během stol. 13. jsou osazovány jen šlechtou a mění svou povahu z úřadů dvorských v úřady zemské. Páni organizují se poměrně velmi brzy. Již ve 13. stol. je patrný jejich vliv na vládu a správu státní. Ve 14. stol. stav panský je již tak mocným, že vystupuje

proti panovníkovi. Nižší šlechta (*ordo equestris*) organisuje se v zemích českých dosti pozdě. Ve 13. a začátkem 14. století nižší šlechta, zvláště ty osoby, které byly zaměstnány službou vojenskou na dvoře panovníkově a jimž panovník poskytuje půdu, nejsou ještě organisovány. Výraz rytíř ještě neznamená určitý stav, nýbrž značí osobu rytířského zaměstnání. Ti rytíři, kteří mají určitý majetek, nazývají se vladykové. Když pak pravidelně se rytířům v službách panovníkových poskytuje majetek, stotožňuje se výraz vladykové a rytíři. Vladykové stávají se šlechtou nižší. Plně se organisují a nabývají pevného politického postavení teprve na začátku stol. 15. v době válek husitských.

Šlechta dělí se pak v Čechách na dvě části přesně určené, na pány a na rytíře. Oba tyto stavy mají však stejné právo soukromé, t. j. používají stejných právních pravidel před zemským soudem. Řídí se t. zv. právem zemským, čímž je dosvědčen stejný jejich původ.

Vstoupiti mezi pány bylo možno jedině přijetím od panského stavu za doporučení krále. Stav panský se tedy plně uzavřel. Do šlechty nižší vstupoval ten, kdo obdržel od krále erb, po př. teprve jeho dědic. Teprve v 16. stol. vytvořilo se také přijímání do nižšího stavu rytířského. Kdo obdržel od krále erb stával se rytířem teprve po přijetí stavem.

Mezi stavem panským a rytířským nastalo v 15. stol. zápolení o politická práva. Teprve v 16. stol. obracejí se oba stavy společně proti třetímu stavu — městům.

V *Polsku* byl vývojový proces šlechty velmi podobný vývoji českému. Původní jednotná šlechta vlivem práva rytířského (*ius militare*) dělí se ve 13. stol. na dvě skupiny: na šlechtu požívající plných práv rytířského (*militia plena*) a na šlechtu nižší, která sestává z t. zv. vladyků (*włodycy*, *squiriones*) a ze šlechticů, nobilitovaných ze šoltysů a sedláků. V *Polsku* je tudíž rovněž dán podklad, aby šlechta se rozdělila na dva stavy. Skutečně také po celé stol. 14. a i v 15. stol. rozhodující vliv má mocná šlechta. Protože však nabyli i vladykové erbů, vyrovnávají se rozdíl mezi šlechtou tak, že se v druhé pol. 15. stol. utváří šlechta jednotná. Do šlechty náleželi tedy šlechtici mající rozsáhlý majetek (*possessionati*) i šlechta s malým majetkem (*szlachta zagrodowa*), i konečně šlechta bez majetku (*golota*, *impossessionati*). Všichni šlechtici byli si *politicky* rovni, (*Szlachtic na zagrodzie równy*

województwie), gołota však nepřipouštěla k zastávání úřadů.

Šlechticem byl ten, kdo se šlechticem zrodil, ale mohlo šlechtictví vzniknouti také adopcí t. j. přijetím do šlechtického rodu, nebo nobilitací, t. j. propůjčením šlechtictví od krále. Nobilitace královská později obmezena a učiněna závislou na souhlasu šlechty, shromážděné na sněmu. Tím se šlechta polská plně uzavřela vůči ostatnímu obyvatelstvu.

Jednotnost umožnila polské šlechtě rozvinouti široce politická práva jak vůči pánovníkovi, tak také vůči ostatnímu obyvatelstvu ve státě. Polská šlechta zabráňuje obyvatelstvu městskému, aby uplatnilo v Polsku svá politická práva jako zvláštní stav a ovšem velmi ostře vystupuje šlechta vůči lidu selskému.

Ve vývoji šlechty v *Uhrách* jsou analogie jak se zeměmi českými, tak i polskými. Původně byla šlechta jednotna a požívala týchž práv. Tato původní jednotnost šlechty je patrna v zásadě vyslovené v dekretu z r. 1351 a pak z Verböczyova Tripartita: universi veri nobiles una eademque libertate gaudeant. Ti ze šlechty, kteří zaujímali přední úřady a nabyli rozsáhlého majetku oddělili se a vytvořili skupinu vyšší šlechty — magnátů. Mezi magnáty náleželi tedy t. zv. veri barones regni a to barones regni ex officio t. j. ti, kteří zaujímali úřady, a barones naturales nebo barones solo nomine t. j. tí, kteří nezastávali sice úřadů, ale měli rozsáhlý majetek.

Zvláštním titulem pro některé velmože uherské byl titul domini banderiatii, barones banderiatii. Byli to někteří uherští velmoži, kteří vypravovali ve válce oddíly vojska pod svou korouhví t. zv. páni korouhevni (uvedení jsou v t. zv. Regestum exercituationis z r. 1433).

Vedle této vysoké šlechty vytvořila se i v Uhersku šlechta nižší. Šlechta tato tvoří se ve 14. a v 15. stol. a v druhé polovici 15. stol. zápasí o politická práva s vyšší šlechtou podobně jako se děje v zemích českých. Ke šlechtě nižší náleželi především t. zv. nobiles bene possessionati t. zv. vlastníci šlechtických statků menších, než měli magnáti, kteří však měli také své poddané. Mezi nižší šlechtu uherskou náleželi také šlechtici, kteří neměli poddaných a kteří museli vzdělávati majetek sami. Byli to t. zv. nobiles unius possessionis čili curialistae. Protože nemohli přesouvatí placení dávek a berní na poddané, jak to činili jiní šlechtici, nazývali se také nobiles taxati.

Nejnižše ve šlechtě stáli t. zv. armalisté. Jde o šlechtu bez pozemků, opatřenou šlechtickými znaky (arma). Této šlechtě rovnali se t. zv. familiares t. j. šlechtici, kteří se dali do služeb vysoké šlechty, jež stavěla bojovníky do války. Obě tyto skupiny šlechty nazývali se nobiles praediales, praedialisté. Tyto skupiny šlechty politických práv šlechtických neměly a neúčastnily se tudíž zemských sněmů uherských.

c) Vývoj šlechty v říši římsko-německé dál se za bezprostředního působení lenního práva a vedl, jak jsme viděli k vývoji zeměpanské výsosti. V ostatních státech ve střední Evropě nepůsobilo lenní zřízení bezprostředně, nýbrž hrálo zde svou roli feudální zřízení. Šlechta ve státě českém, polském a uherském opírala svůj význam o držbu nemovitého majetku. Proto šlechta, nemající vlastního majetku nemovitého leckde politických práv byla téměř zbavena (v Polsku). Ta skupina šlechty, jež nabyta rozsáhlých nemovitostí, nabyta politických předností. Šlechta poskytováním imunit nabyta soudní výsosti nad poddanými, vůči nimž získala vrchnostenských práv. Šlechta účastní se zákonodárné činnosti, má nárok na to, aby jejími členy byly osazeny určité úřady, požívá předností nejen v právu veřejném, nýbrž i v právu soukromém. Šlechta v době stavovského státu stává se spolu s jinými stavy subjektem státní moci vedle panovníka, jak ještě uvidíme.

Práva šlechty byla potvrzována panovníkem poskytováním privilegií. V těchto privilegiích panovník vzdával se po částech své původní neobmezené moci a práva šlechty čím dále vzrůstala. I ve formě i v obsahu těchto privilegií je ve střední Evropě analogie a zvláště ve státě českém a uherském a rovněž i polském, kde moc šlechty byla vystupňována.

Ve státě českém počátkem privilegií šlechty jsou vlastně t. zv. Statuta ducis Ottonis z roku 1189. V nich je obsažena vlastně úprava imunitního postavení šlechty vůči panovníkovi i vůči jeho úředníkům. Významné postavení šlechty ve státě českém bylo upevněno velkým privilegiem krále Jana Lucemburského z roku 1310 resp. 1311 pro šlechtu českou i moravskou. Je zajímavé, že zde jsou vytknuty některé přednosti šlechty způsobem, jímž byla poskytována privilegia i v jiných zemích. Král Jan zde potvrzuje šlechtě její svobody a slibuje, že budou zachovávány i na příště. Šlechta není nucena účastniti se zahraničních výprav, obec-

ně berně nebudou na příště vybírány, leč v určitých vytknutých případech a to: při královské korunovaci, při královském sňatku, nebo při sňatku královských synů a dcer. Úřady ve státě českém nebudou svěřovány cizincům. Odúmrtné právo královské je určitým způsobem upraveno. K těmto privilegiím přistoupila další. Byla potvrzována šlechtě zpravidla nastupujícím panovníkem ve volebních kapitulacích a korunovačních reversech, jak bude ještě z dalšího výkladu patrno. V nich panovník se ve prospěch stavů zavazoval zvláště, že nebude měniti a zlehčovati mince, že nebude rušiti svobod náboženských, pokud byly zákony určeny, že bude zachovávatí přednosti domácího jazyka a domácích stavů a p.

Privilegia *polské šlechty* začala se vyvíjeti ve 13. století. Byla však více jednotlivě poskytována, buď jednotlivým šlechticům nebo šlechtě v určité části Polska. V tento druh privilegií náleží privilegium Václava II., poskytnuté šlechtě země krakovské a sandoměřské. Obsáhlejší privilegium je privilegium budínské z r. 1355. Teprve však privilegium košické, vydané roku 1374 týká se polské šlechty v celosti (*communitas*). Privilegium toto osvobodzovalo polskou šlechtu jednak od povinností finančních, jednak vojenských. Stanovilo se zde, že šlechta má platiti jen 2 groše z osedlého lánu (*lanowe, poradlne*). Ve vojenských povinnostech šlechta polská byla povinna vykonávati službu jen uvnitř hranic. Pokud jde o válečné výpravy za hranicemi, měla býti polské šlechtě dána peněžitá náhrada v podobě žoldu. V privilegiích polské šlechty byla obsažena rovněž zásada, že úřady nemají býti svěřovány cizincům. Privilegium čerwiňské z roku 1422 stanovilo, že král nesmí konfiskovati majetek šlechtický bez soudního rozsudku a privilegia další z roku 1425, 1430 a 1433 stanovila, že král nesmí trestati šlechtice bez řádného soudního nálezu a nesmí jej vězniti před nálezem, leč by byl šlechtic přistižen při určitých trestních činech. Zásada tato vyjadřována předpisem: *neminem captivabimus nisi iure victum*. Další privilegia, zvláště t. zv. privilegium něšavské z roku 1454 poskytla šlechtě polské další výhody finanční.

• Ve století 16—18. polská šlechta dávala si potvrzovati svá práva ve volebních kapitulacích polských králů (*pacta conventa*), o nichž bude ještě řeč. Moc královská v nich velmi obmezena a šlechta vymohla si v t. zv. článcích Jindřichovských z roku 1573 i právo vypověděti poslušnost králi v případě, že král nesplní své

povinnosti podle volebních kapitulací (articulus de non praestanda oboedientia). Šlechta sestavila si pak roku 1768 t. zv. kardinální práva, kde vytčena byla všechna jich práva politická. Šlechta v těchto svých právech nabyla v Polsku daleko většího významu, než v kterémkoli státě ve střední Evropě: neměla téměř žádných finančních povinností a svými politickými právy stlačila krále jako subjekt státní moci na minimum.

V Uhersku privilegia šlechty nelišila se od privilegií v ostatních státech ve střední Evropě. V Uhersku byly výsady šlechty poprvé formulovány v zlaté bulle Ondřeje II. z roku 1222. Zlatá bulla je někdy prohlašována za rovnou Magně chartě libertatum anglické z roku 1215. Nemá s ní ovšem žádné souvislosti a také se jí velmi málo podobá. Zlatá bulla Ondřeje II. není také žádnou zvláštností uherskou. Je jistě obsahově zajímavá proto, že poprvé formuluje přesně práva šlechty a panovník obmezen je mnohem více, než současně v jiných zemích ve střední Evropě, avšak výsady, které jsou zde obsaženy, jsou vytčeny v privilegiích i v ostatních zemích ve střední Evropě. Podnětem k zlaté bulle byla nespořádaná vláda Ondřeje II. Šlechta uherská toho použila a donutila krále vydati zlatou bullu. Král zavázal se v tomto privilegiu, že svolá každoročně na sv. Štěpána slavnostní shromáždění, na kterém mají se slyšeti spory. Krále zastupuje palatin. Všichni šlechtici mají k těmto shromážděním přístup. Král a nástupci jeho nemají bez soudního řízení žádného šlechtice uvězniti, ani majetek mu odniti. Výsada tato je velmi pokročilou pro počátek 13. století, avšak není zvláštností: viděli jsme, že se vyskytá v Polsku a setkali bychom se s ní i v zemích českých. I další ustanovení zlaté bully shoduje se s výsadami českými a polskými. Stanoví se totiž v článku 3 zlaté bully, že král nemůže vybírat pravidelných daní ze šlechtických statků. Také lid usedlý na církevní půdě byl zproštěn daní. Zásada vyslovená v článku 7. je rovněž zásadou obvyklou v privilegiích ve střední Evropě. Ustanovuje se zde totiž, že šlechta není povinna účastniti se válečného tažení do zahraničí, leč za peněžitou náhradu. Je ovšem povinna bojovati proti nepříteli uvnitř země. Článek 11. určoval, že úřady nesměly býti udílěny cizincům bez svolení královské rady. Články další zlaté bully poskytovaly výhody šlechtě v ohledu finančním a zřetelem k výkonu úřadů. Obmezovaly totiž pravomoc úředníků zřetelem k šlechtě. Z finančních ustanovení uvéstí jest na př. ustanov-

vení článku 23, podle něhož bráněno králi měniti a zlehčovati minci: nová mince měla zůstati v oběhu od velikonoc do velikonoc a denáry měly míti zrno jako za krále Bely.

Velmi pozoruhodné bylo závěrečné ustanovení zlaté bully: Nesplnil-li král ustanovení zde obsažená, mohou se šlechtici postavit na odpor a donucovati krále k zachování privilegií (ius resistendi et contradicendi). Bylo zvláštností uherskou jen potud, že se jím brzy hlásí stavovská ústava, ustanovení poskytující možnost branného odporu vyskytá se však i v jiných stavovských ústavách středoevropských, časově později.

Zlatá bulla Ondřeje II. nezachovala se v originále, ač byla vyhotovena v sedmi exemplářích. Proto bylo ve vědecké literatuře pochybováno, zda skutečně byla vydána ve znění, v němž se nám dochovala. Nyní vědecká literatura rozhoduje tuto otázku kladně. Zlatá bulla stala se základem stavovských výsad šlechty v následujících obdobích vývojových. Rozmnožením jejích předpisů jest privilegium z roku 1290. Ve 14. století byla zlatá bulla potvrzena roku 1351, při čemž vypuštěn článek 4. Byl tím dán základ k zachování nerozděleného šlechtického majetku t. zv. principem aviticitním.

V 15. století šlechtě uherské jsou její práva potvrzována v královských kapitulacích a v inauguračních diplomech. Tripartitum shrnulo systematicky práva šlechty. V 15. století a zvláště v 16. století vytvořila se v uherském státním právu theorie o koruně uherské (sacra corona regni Hungariae). Podle této theorie šlechta je pokládána za úd uherské koruny vedle krále. Uvidíme ještě, že ani toto pojetí není pro uherský stát zvláštností, nýbrž, že pojem corona regni vznikl ve střední Evropě vůbec jako pojem, plynoucí z vnitřní konstrukce stavovského státu.

3. Třetím, po př. čtvrtým stavem byla *města*. Pojednávající o tomto stavu, musíme předem seznati, jakým způsobem města vznikla. Kdežto základem k vývoji stavu rytířského byla šlechta z doby velmi dávné, není tomu tak s městy: města jsou výtvorem doby pozdější. V době státu parimonijního není měst. Města vytváří se na západě Evropy v 11. a 12. století a přicházejí do střední Evropy, do zemí českých, polských a uherských jako instituce hotová. Není sice pochyby o tom, že již před vznikem měst byla ve střední Evropě trhov. místa, která by se byla vyvinula v dal-

ším vývoji jako města domácího původu, ale městy ve vlastním slova smyslu tyto trhové obce nejsou.

Jest tudíž nutno, abychom pojednali nejprve o vzniku měst na západě Evropy a v říši římsko-německé a pak teprve promluvíli o jich vývoji ve střední Evropě.

Novějším výzkumem potvrzuje se, že města římská nepřetrvala dobu stěhování národů a že doba francká a karolinská značí značný úpadek hospodářský. Trvalo dlouho, než se utvořila nová hospodářská centra obchodníků a řemeslníků; tito obchodníci a řemeslníci museli se trvale usaditi. Místa tato se oběhla hradbami a nabyla práva tržního t. j. práva konati v určitých dnech v týdnu nebo v roce trhy. Dostalo se jim immunit soudních i správních a také pozvolna byla vybudována jejich samospráva. Teprve pak je možno mluvíti o městech ve vlastním slova smyslu.

Jakým způsobem vznikla tato samosprávná a hospodářská centra, o tom v literatuře je velmi mnoho teorií a vývoj měst v tomto směru na západě Evropy ještě dosti jasně osvětlen není. Jedni badatelé zdůrazňují význam hradů a soustředění obyvatelstva kolem nich. Druzí vyzdvihují význam vesnických obcí a t. zv. společenství marky (Markgenossenschaft) a hledají vznik korporativní povahy měst v těchto společenstvech. Jiní konečně mají za to, že hrály zde důležitou roli dvory a t. zv. právo dvorské (Hofrecht), od něhož podle nich právo městské má svůj původ.

Místa, na nichž města vznikala, řídila se různými momenty. Ve velké části vznikala města při obchodních cestách, v místech příhodných ke konání trhů. Bylo to velmi často na místech, kde byla již dříve města římská a na jich místech vznikla města středověká, nového původu. Tak vznikla na př. Bazilej (Basilea), Štrasburg (Argentoratum), Speyer (Urbs Nemetum), Mohuč (Moguntiacum) a j. Jiná místa k vzniku měst byla volena na místech strategicky důležitých. Konečně vznikala města na místech, která zaujala církve pro výstavbu klášterů a kostelů. Ve 12. století začínají se budovati města na místech, kde nebylo žádné z dosavadně vyličených pohytek vzniku. Mluví se o zakládání měst „von wilder Wurzel”. Určitý pán, buď král nebo vrchnost světská neb duchovní zakládal město v tomto případě na místě dosud neosazeném, pustém. Opatřoval města privilegiem, vy-

jímal je z pravidelné kompetence úřadů a dával základ k samosprávě měst.

V samosprávě měst, o níž promluvíme později, tkvěl vývoj měst jako stavovského činitele ve stavovském státě. Obyvatelstvo města vytvářelo jednotu, která domáhala se politických práv. Každé město jako celek bylo členem městského stavu. Politickým stavem stala se města v říši římsko-německé v době 13. a 14. století. V říši nabyla však politických práv jen říšská města t. j. města vybudovaná na říšské půdě. Ostatní města tvořila skupinu měst zemských a uplatňovala se jako zemský stav městský v jednotlivých teritoriích.

Vývoj měst v říši římsko-německé předcházel městům ve státě *českém, polském a uherském*. Města byla do těchto zemí, jak uvedeno, přenesena jako hotová instituce. Zjev tento, který má středoevropský charakter, souvisí s jiným pozoruhodným zjevem, s kolonizací, obvykle zvanou německou kolonizací. Německou kolonizací nazýváme hnutí obyvatelstva koncem 12. a hlavně ve 13. století, ze západních končin středoevropských směrem východním a jihovýchodním. Kolonisace byla neméně pozoruhodným zjevem jako stěhování národů. Kolonisace 12. a 13. století je hnutí převážnou měrou německého obyvatelstva na východ, ač ovšem s obyvatelstvem německým strhováno je i obyvatelstvo zemí západoslovanských směrem východním.

Německá kolonisace byla způsobena změnami formami hospodářského života ve 12. a 13. století. Hospodářství naturální poněkud se mění v hospodářství peněžní. Mění se nejen nový způsob hospodářské práce, ale vývoj tento žádá si novou potřebu hospodářských sil, a to jednak ve vesnicích, jednak v městech. Tyto pracovní síly, vyspělejší a schopnější byly nalezeny v německém obyvatelstvu, které bylo v zemích středoevropských z těchto důvodů vítáno a také panovníky voláno. Někteří badatelé tvrdili, že příčinou kolonisace byla pohroma tatarská. Tataři vpadli do střední Evropy ve 13. století, zpustošili nejen Polsko, ale i Slezsko, vpadli i do Uher a na Moravu. Krajiny postižené vpádem tatarským byly vylidněny a musely býti kolonizovány. Není sporu, že tímto způsobem tatarská pohroma byla příčinou nového zalidňování, ale tatarská pohroma sama o sobě vlastní příčinou kolonisace německé nebyla.

Cizí kolonisté byli zváni do zemí středoevropských buď pa-

novníky nebo i jednotlivými velmoži, duchovními i světskými. Pánovník i velmoži poskytovali kolonistům určité výhody, aby jejich kolonizační činnost byla povzbuzena a aby ještě hojněji přicházeli do země. Výhody, poskytované kolonistům, byly vyváženy příjmy a užitky, plynoucími pánům z kolonistů. Král nebo velmož poskytoval kolonistům určitou část půdy, za což kolonisti se zavazovali platiti určité roční poplatky. Právní poměr mezi kolonisty a pánem kolonizačním zakládal se na smlouvě. Kolonista měl věcné právo k pozemku, zvané právem emphyteutickým, zákupním. Kolonizačnímu pánu zůstávalo vlastnictví nemovitosti. (Srv. v dějinách práva soukromého ve střední Evropě.) Důležité bylo, že kolonista kolonizační smlouvou nezměnil svého osobního postavení: byl-li svobodným, zůstával svobodným. Každý kolonista zachovával si také původní a domácí právní předpisy, podle nichž se i nadále v cizí zemi řídil a spravoval.

Kolonisté obdrželi určitý pozemek, aby ho kolonisovali a upravili. Provedení kolonisace a také uzavření smlouvy prováděl vždy lokator, který se také zavazoval, že přivede do země určitý počet kolonistů. Za to dostával lokator v kolonisovaném místě řadu výhod.

Způsob kolonisování měst byl původně shodný, jako kolonisování vesnic. Král nebo velmož poskytoval pozemek, na němž mělo býti zbudováno město. Pravidelně bylo to místo, na němž bylo již starší osídlení, po př. na němž nebylo ještě žádné stavby. Před stavebním ruchem města bylo vytýčeno náměstí (rynek), z něhož vycházely ulice na všechny čtyři strany. Počet ulic řídil se předpokládaným obchodním ruchem města. Každý z kolonistů obdržel určitou výměru pozemku, na níž byl postaven dům s příslušenstvím. Podle velikosti tohoto pozemku platil pak osadník roční poplatky pánu města.

Místa, kde vznikala kolonisovaná města byla místa, na nichž se konaly trhy již ve starší době, pravidelně na křižovatkách obchodních cest, po př. na místech, kde stávaly kostely a pevné hrady.

Bylo uvedeno, že již před kolonizací vyvíjela se ve státě českém, polském a uherském trhovía místa. Místa tato byla pravidelně pod hradem knížecím a pod. a byla by se z nich vytvořila města. Kolonisace připojila se při těchto místech k domácímu vývoji a uspíšila vybudování měst. I tato místa obdržela privilegia analogicky jako místa nově kolonisovaná.

Obyvatelstvo, které se usadilo v městech, ať nově založených, nebo vzniklých ze starých trhových osad obdrželo aneb přineslo si městské právo podle některého města již založeného a vyspělého. V zemích českých, v Polsku a v Uhrách vytvořily se skupiny měst řídících se určitými městskými právy. V zemích českých v severním pásu užívala města práva magdeburského, v jižní práva jihoněmeckého. Pro polská města měl největší význam Magdeburg. Polská města přijímala však jeho právo prostředně prostřednictvím města Středy (Neumarkt) ve Slezsku a města Chelmu v Prusích. Do Uher přicházelo městské právo na severu prostřednictvím zemí českých, na jihu prostřednictvím zemí rakouských. Na severu Uher mělo význam právo magdeburské, v jižní části právo jihoněmecké.

Obyvatelstvo měst vybudovavši si samosprávu (viz níže), nabylo práv politických jako jeden z oprávněných stavů ve státě stavovském. Než k tomuto oprávnění města dospěla, trvalo dosti dlouho. Nutno také zdůrazniti, že nikoli všechna města nabyla těchto politických práv, nýbrž jen města královská. Nutno také zdůrazniti, že vývoj politických práv měst nedál se ve všech státech ve střední Evropě stejně. V zemích českých nabývají města politických práv ve 14. století, v Uhersku koncem 14. a teprve v 15. stol. V Polsku organisuje se stav městský rovněž ve 14. století. Kdežto však v zemích českých města mají politický význam velmi značný, v Uhrách hrají roli podřadnou a v Polsku politicky téměř žádného významu nemají. Podrobněji o tom promluvíme při organisaci stavovských sněmů.

Města byla v soustavě feudálního zřízení živlem zvláštním. Města zakládala svůj význam na obchodu a průmyslu. Tím se podstatně odlišovala od šlechty a od principu feudalismu vůbec, neboť šlechta budovala svá politická práva na držbě nemovitého majetku. Ve šlechtě vytvořily se zpravidla určité skupiny sobě navzájem nerovné. Naopak obyvatelstvo uvnitř města v době, kdy města byla již vyvinuta, tvořilo jednu skupinu měšťanů, sobě rovných. Pro odlišné zájmy hospodářské i politické vznikaly mezi šlechtou a stavem městským ve stavovských státech spory, které leckde vrcholily v útisku stavu městského, po př. i v bouřlivých sporech. Se zjevy tohoto druhu setkáme se s různými obměnami ve všech státech ve střední Evropě.

4. Vedle těchto stavů bylo v době státu stavovského obyvatelstvo, které nemělo politického oprávnění. Bylo to *obyvatelstvo selské*. Obyvatelstvo toto upadalo postupně čím dále tím více v poddanství. Jak se poddanství v různých státech stř. Evropy vytvořilo, o tom v literatuře vysloveny byly různé theorie. Vývoj poddanství nedál se zde také jednotně a stejně. Jisto jest, že někdejší otroctví nesvobodných zaniklo. Svobodné obyvatelstvo selské klesalo v závislost na pozemkových pánech, z nichž vlivem feudalismu vytvořili se mocní velkostatkáři. S počátku státu stavovského postavení obyvatelstva selského nebylo tak špatné, avšak během vývoje 14. a zvl. 15. stol. nastal obrat k horšímu a obyvatelstvo selské kleslo pak na roveň lidí úplně nesvobodných, lidí poddaných. Postup ten můžeme sledovati ve všech státech stř. Evropy.

S počátku v *zemích českých, polských a uherských* činí se rozdíl mezi obyvatelstvem usedlým na domácím právu a mezi obyvatelstvem, které přišlo do země jako kolonisté a obdrželo určité výhody, spočívající v udělení t. zv. práva německého. Obyvatelstvo, sedící na domácím právu (v českých zemích *ius Bohemicum*, v Polsku *ius Polonicum*) bylo svým postavením daleko hůře na tom, než kolonisté. Sedláci, usedlí na domácím právu byli poddanými, odvislími od vrchností, jimž platí různé dávky a platy, většinou závislé na libovůli vrchnosti. Kolonisté naproti tomu byli svobodní a jejich právní postavení zakládalo se na smlouvě. Platili určité dávky, ale robot nevykonávali. Půda náležela jim právem emphyteutickým. Tím vším bylo obyvatelstvo, usedlé na zákupním právu daleko lépe právně postaveno, než tomu bylo u obyvatelstva domácího. K tomu ještě přistupovalo, že kolonisté měli určitou samosprávu, kdežto selské obyvatelstvo domácí bylo vesměs pod mocí svých pánů.

I v *říši římsko-německé* jeví se s počátku zlepšení v právním postavení selského lidu. Zlepšení nastalo zde zahraničním odlivem selského lidu za kolonisace a také odlivem selského obyvatelstva do vznikajících měst.

Zlepšení toto bylo však jen přechodné. Neboť ve 14. a v 15. stol. nastává zhoršení. V *říši římsko-německé* příčinou této změny jest, že ustala kolonisace a ustalo také zakládání nových měst. Počet obyvatelstva selského tím ovšem začal stoupat a proto také odpadlo podporování a ulehčování lidu selskému. Vrchnosti

začaly sedláky utiskovati odnímající jim svobodu osobní i svobodu majetku. Z majetku selského vytvářel se majetek vrchnostenský, na nějž bylo obyvatelstvo selské poutáno. Povinnosti selského lidu stoupaly a vedly k vytvoření úplně nevolnické závislosti sedláků.

Podobný vývoj byl i v *zemích českých, polských a uherských*. Zde s počátku se snaží sedláci, sedící na domácím právu vyrovnati se obyvatelstvu, uselámu na právu německém. Ale vrchnosti již ve 14. stol. začaly upíratí stěhovací svobodu sedláků a to nejen těch, kteří seděli na domácím právu, ale i kolonistů. V zemích českých nastalo zhoršení v postavení selského lidu zvl. po válkách husitských. Vrchnosti obmezily nejen stěhovací svobodu sedláků, ale uvedly je v úplnou odvislost osobní. Uvalily na sedláky roboty a uložily jim kromě toho ještě řadu dávek peněžitých i věcných. Ku konci stol. 16. jsou sedláci v zemích českých velmi utiskováni a vznikají již tehdy bouře selské.

Stejný postup ve vývoji lidu selského byl i v *Polsku*, kde značí 15. stol. pro selský lid rovněž velký obrat. I zde je lid selský zbavován ponenáhu stěhovací svobody a uvalována naň řada robot. Svoboda stěhovací byla sedlákům v Polsku stěžována již r. 1496, pak zvl. zákony s počátku 16. stol. Roboty byly zhoršeny zvl. předpisy z r. 1520. V stol. 17. a 18. zůstalo v Polsku při tuhém poddanství lidu selského, rovněž i práva kardinální z r. 1768 stojí na stanovisku „plnosti vlády a vlastnictví nad poddanými“. Do Polska měly jen slabou ozvěnu reformy, které podnikal zatím v jiných státech ve stř. Evropě osvícený absolutismus: selské poddanství zůstalo v Polsku ještě v 18. stol. velmi těžké.

Vývoj poddanství v *Uhersku je analogický* s vývojem v ostatní stř. Evropě. Zde zavedeny již ve 14. stol. určité dávky sedláků, na př. nona t. j. devátá část úrody z polí a viníc. V Uhrách osobní svobodu podrželi sedláci až do r. 1514, kdy byli pro vzpouru proti pánům zbaveni svobody stěhovací. Sněm r. 1514 upravil povinnosti sedláků vůči vrchnostem. Zavedeny roboty. V pol. 16. století nastal sice obrat k uvolnění tíživých břemen selského lidu, ale předpisy, které byly vydány v tomto směru, nebyly uvedeny v praxi a postavení sedláků v Uhersku nelišilo se od ostatních zemí ve stř. Evropě.

Právní postavení selského lidu v době státu stavovského bylo velmi ubohé. Sedláci neměli žádných politických práv, šlechta

však na ně svrhovala tíživá břemena veřejná i dávky a roboty, které byly plněny ve prospěch vrchností. Šlechta požívala privilegií a práv politických, přesunovala však veškerý povinnosti veřejné na selský lid. K znevornění sedláků vedlo feudální zřízení. Přispěla k němu i ta okolnost, že šlechta přestala se zaměstnávat koncem 15. století a v 16. století výhradně službou vojenskou a začala si všimati hospodářství. Hleděla co nejvíce získati z půdy a znevolňovala proto lid. Selský lid byl pak v 16. a 17. století přiveden téměř úplně v právní postavení, rovnající se dřívějšímu otroctví.

Vláda ve státě stavovském.

§ 13. Panovník.

I. Nástupnictví na trůn. Státy ve střední Evropě v této době zůstaly monarchiemi. Jen stát polský ku konci vývoje státu stavovského blížil se formě republikánské, neboť měl sice ve svém čele krále, který se však podobal svým ústavním postavením presidentu republiky. Ve stavovských monarchiích středoevropských lišiti jest jednak monarchie volební, jednak monarchie dědičné. Mezi těmito státy uprostřed stály monarchie s přechodnou formou dědičnosti a volitelnosti trůnu. Zvláště tento typ monarchie polovolební a polodědičné byl v době státu stavovského ve stř. Evropě velmi oblíben.

V říši římsko-německé zůstal princip svobodné volby zachován. Volba však, jak bylo uvedeno, soustřeďuje se na určitou dynastii. V tomto období jsou také stanoveny podrobnější předpisy o volbě panovníkově. Dosavadní předpisy o volbě mohly vésti ku sporům, zvl. dokud byl v platnosti princip jednohlasnosti. Proto se stalo důležité usnesení kurfirstů v Rense r. 1338, že napříště při volbě králově má býti použito principu majority. Téhož roku bylo také ustanoveno, že k nabytí důstojenství císařského není třeba, aby zvolený král německý odešel se ku korunovaci do Říma, nýbrž ihned volbou stával se zvoleným císařem: statim ex sola electione est verus rex et imperator Romanorum censendus et nominandus. Ve skutečnosti však tato zásada nebyla uplatněna ani v zlaté bulle Karlově z r. 1356 a zvolený král

německý, chtěl-li míti titul císařský, odebíral se do Říma. Karel IV. ve zlaté bulle určil podrobnější předpisy o volbě, při čemž nejen že byl stanoven pořad voličů, ale byly i použity analogie některých předpisů volby papežské. Teprve v 16. stol. přestaly jízdy králů německých k císařské korunovaci do Říma. Trůn německý po celé věky v 15—19. století s malou přestávkou r. 1740 byl obsazován Habsburky. Tím není však řečeno, že trůn německý byl by se stal dědičným, zůstal volebním.

I *Polsko* je vzorem státu, kde se vytvořila plně volitelnost trůnu. S počátku v Polsku trůnní právo pokračuje ještě ve vývoji ze stol. 12. Trůn polský zůstává dědičný v rodě Piastů a země je rozdělena na jednotlivé dzielnice. Dědičnost trůnu uplatňuje se nejen v rodě mužském, nýbrž i ženském a proto se dostávají na trůn i dynastie, které jsou spřízněny sňatky s ženami z rodu Piastů (na př. Přemyslovci.) Král Jagiello vstoupil na polský trůn jako panovník zvolený. Za jeho nástupců nastává v Polsku období, kdy se mísí volba s dědičným právem, až v 16. stol. (r. 1572) nastupuje systém svobodné volby na trůn. Pro volbu panovníkovou vytváří se také přesná pravidla. Po smrti panovníkově nastává mezivládí, interregnum až do korunovace nového panovníka. Panovníka volí v Polsku za určitých formalit sněm. Při volbě vyžaduje se jednohlasnosti. Zvolený panovník musí vykonati předepsané přísahy a je pak korunován.

Příkladem států, kde se mísí volba a dědičnost trůnu jsou případy trůnního práva v zemích českých a uherských V *zemích českých* ve 13. stol. vládnou ještě dědičně Přemyslovci. V tomto období čím dále tím více účastní se šlechta při nastupování panovníků na trůn a vytváří se ponenáhu přijímání panovníka. Přijímáním panovníka při jeho nastoupení dává šlechta, později stavové, na jevo, že po př. panovník, i když jde o panovníka z vládnoucí dynastie, nemusí býti přijat. Že se tak mohlo státi, ukázal vývoj v 15. stol. V trůnním právu dynastie vládla zásada prvorozenství, jež se fakticky vytvořila. Zásada dědičnosti českého trůnu byla uznána i v zahraničních aktech, vydaných císaři německými. Byla zde uznána také zásada, že po vymření vládnoucího rodu mají obyvatelé českých zemí právo voliti si panovníka.

Tak se stalo roku 1310, když byl zvolen na český trůn Jan Lucemburský. Neboť po své volbě měl nárok, aby po něm nastoupil jeho rod. V osobě panovníkově byla tudíž zvolena celá dynastie.

Jan Lucemburský upravil nástupnictví na český trůn r. 1341 tak, že právně byla uznána zásada prvorozenství. Karel IV. upevnil trůnní právo předpisem z r. 1348. Podle něho byl trůn český dědičným v rodě mužském i ženském. Volba se mohla konati jen po vymření vládnoucí dynastie. Volbu vykonával v tomto případě generální sněm. V rodě mužském platila zásada prvorozenství, v rodě ženském nebylo přesného určení o nástupnickém řádu.

Nastupující panovník byl i nadále stavý přijímán. V 15. stol. projevila se tato zásada velmi jasně tím, že r. 1421 člen vládnoucí dynastie, Zikmund nebyl na trůn přijat. V 15. stol. při vymírání vládnoucích dynastií čím dále tím více vystupuje do popředí význam volby. Při volbách hledí se ovšem k příbuzenským vztahům kandidátovým k dynastii předchozí. Zdálo se, že trůn český stane se trůnem volebním. Jest tomu tak r. 1421 a 1436, zvláště pak r. 1437 při volbě Albrechta Rakouského a r. 1453 Ladislava Pohrobka. Čistá volba beze zřetele k vztahům příbuzenským projevila se r. 1458 při volbě Jiřího z Poděbrad. Rovněž r. 1471 byl volen za panovníka Vladislav Jagiellonský. Nejjasněji zápolení mezi principem dědičného práva a principem volby objevilo se při nastoupení Ferdinanda I. na český trůn. Stavové v Čechách postavili se na stanovisko, že Ferdinand má býti volen, protože předchodí vládnoucí rod vymřel. Ferdinand naopak uplatňoval svůj nárok dědičný na trůn český na podkladě svého sňatku s Annou, dcerou Vladislava Jagiellonského a to na podkladě rodových smluv mezi rodem jagiellonským a habsburským. V Čechách zvítězilo stanovisko stavů, ve vedlejších zemích uznán kompromis mezi volbu a dědičným právem. Ferdinand později (1545) změnil revers, který musel stavům v Čechách r. 1526 vydati a v tomto novém reversu zdůrazněno dědičné právo Anny na trůn český. V 16. stol. panovníci čeští z rodu habsburského nastupovali na trůn jako členové vládnoucí dynastie právem dědičným, jsouce od stavů přijímání. V 16. stol. nabylo tudíž opět vrchu dědičné právo nad principem volby. Na poč. 17. stol. však nastala v zemích českých stavovská revoluce, která v revoluční ústavě zdůraznila princip čistě volebního trůnu. Převrat, který r. 1620 nastal, smetl princip volby a v duchu absolutismu zavedl princip dědičnosti trůnu.

Pokud jde o *stát uherský*, analogie se zeměmi českými je překvapující. S počátku je trůn uherský dědičným v rodě Árpádovců.

Když na poč. 14. stol. domácí dynastie vymírá, uplatňuje se volba, ale tak, že ve zvoleném panovníkovi je zvolena celá dynastie. Karel Robert, který je zvolen po předcházejících volbách Václava III. a vévody Otty, založil novou dynastii. Která však příliš neměla dlouhého trvání. Po smrti Ludvíkově nastoupil na trůn Zikmund Lucemburský jako manžel Marie, sestry Ludvíkovy. Rovněž i následující panovník Albrecht byl sice zvolen na trůn uherský, ale i zde rozhodoval moment příbuzenství s předcházející dynastií. Objevuje se v Uhersku tudíž v trůnním právu rovněž smíšení volby s principem dědičnosti trůnu. Oproti zemím českým je v trůnním právu uherském nedostatek přesnějších předpisů o nástupnickém řádu. Nedostatek ten jeví se i v tom, že není přesných předpisů o nastupování žen na uherský trůn. I tento nedostatek byl příčinou zmatků, jež nastoupily po smrti Albrechtově za Vladislava Varnenčíka a za Ladislava Pohrobka. Čistá volba na uherský trůn uplatnila se za Matyáše Korvína r. 1458. Ačkoliv existovaly smlouvy mezi Matyášem a rodem habsburským, přece po Matyášově smrti byl zvolen na trůn uherský Vladislav Jagiellonský. Po smrti Ludvíkově r. 1526 vytvořila se v Uhersku situace podobná jako v Čechách. Ač mezi rodem jagiellonským a habsburským existovaly smlouvy (z r. 1491, 1505 a 1515), přece stavové uherští zdůraznili svobodnou volbu Ferdinandovu na uherský trůn a Ferdinand musel toto právní stanovisko uznati. Osobou Ferdinandovou byla zvolena vlastně dynastie habsburská. Uhersko však ani v době 16. stol. nemá přesné úpravy trůnního práva. Pro rod ženský dědičné právo v Uhersku bylo upíráno vůbec, v rodě mužském mohli si Uhři i v 16. stol. vybrati mezi několika členy vládnoucí dynastie nejvhodnějšího kandidáta. Právo toto nazývá se právem praeekce (*ius praelectionis*). I v tomto právu se Uhersko lišilo od českého státu. Dědičnost trůnu byla uznána pro rod habsburský r. 1687, kdy stavové uherští vzdali se práva praeekce a kdy právně uznána pro rod mužský zásada prvorozenství.

2. Volební kapitulace a inaugurační diplom y. Panovník ve všech státech středoevropských, dříve než nastoupil v období státu stavovského na trůn, musel vykonati určitou přísahu korunovační a potvrditi stavům určité podmínky, které mu byly předkládány. Na potvrzení těchto podmínek bylo činěno závislým nastoupení panovníkovo na trůn. Význam těchto podmí-

nek vystupoval zvláště v těch státech, v nichž byla uznána svobodná volba. Neboť právě v těchto státech byla na splnění podmínek závislá realizace volby. V těchto státech, kde mísilo se dědické právo s principem volby, nemělo kladení podmínek toho významu, ale přece nepotvrzení podmínek mohlo býti překážkou přijetí panovníka na trůn. Tyto podmínky ve státech se svobodnou volbou nazývaly se volebními kapitulacemi, ve státech druhého typu pak zpravidla korunovačními reversy. V Polsku vyskytá se pro ně název *pacta conventa*, v Uhersku inaugurační diplomy. Největšího významu nabyly volební kapitulace v říši římsko-německé a pak v Polsku. Volební kapitulace a korunovační reversy obsahují vytčení svobod, jež stavové požívali a zároveň vytčení, co panovník má za své budoucí vlády vykonati, které předpisy má zachovati a které nesmí přestoupiti. Po těchto stránkách mohli bychom volební kapitulace a korunovační reversy srovnati s ustanovením pozdějších ústavních listin. Zvláště volební kapitulace polské vyznamenávají se podrobností a úplností uvedených ustanovení.

V říši římsko-německé vznikají volební kapitulace ze starých slibů, jež musel nastupující panovník činiti šlechtě a později stavům. Ustálené formy nabývají v době Karla V. r. 1519. Od té doby vždy, panovníci v říši římsko-německé nastupující na trůn skládali nové volební kapitulace, které se sice podobaly předcházejícím, které byly však vždy nově redigovány. Roku 1711 stal se pokus, aby byla vytvořena stálá volební kapitulace t. j., aby na volební kapitulaci jednou zredigovanou slibovali všichni následující panovníci. Stálá kapitulace se však neuskutečnila.

V Polsku byla přesně formulována volební kapitulace roku 1572 při nastoupení Jindřicha z Valois. Od té doby každému panovníkovi v Polsku před jeho volbou předkládají se volební kapitulace, stále doplňované a rozmnožované o nové podmínky a stávají se velmi obtížnými při výkonu vládní moci královské.

V zemích českých nemají kapitulace značného významu právě proto, že trůnní právo české spočívalo na volbě pouze částečně. Jen v těch případech, kdy se uskutečňuje v zemích českých panovníkova volba, setkáváme se s kapitulacemi, zvl. při volbě Zikmundově, Albrechtově a Vladislava Jagiellonského. Za Habsburků v 16. století vyskytají se korunovační reversy, které panovník slibuje při korunovaci.

V *Uhersku* je vývoj volebních kapitulací analogický jako v zemích českých. S vyvíjející se volbou panovníkovou vyvíjí se i kapitulace. Volební kapitulaci musel složit Matyáš Korvín, Vladislav Jagiellonský, a Ferdinand I. V 16. stol. panovník před korunovací potvrzoval podmínky, kladené mu stavy ve formě inauguračního diplomu. V diplomě potvrzoval zlatou bullu Ondřeje II. a ostatní privilegia stavů. Inaugurační diplom byl pak zpravidla zařaděn jako čl. 2. prvního sněmovního dekretu příslušného panovníka.

3. *Moc panovnická*. Se změnou trůnního práva a se změnou struktury státu spojena je v době státu stavovského změna panovnické moci. Panovník není již absolutním. Je značně obmezen. Stavové vystupují vedle panovníka a obmezují ho. Stál-li panovník v době státu patrimoniálního nad státem, stojí stavové v době státu stavovského vedle panovníka. Stávají se, jak uvidíme, vedle panovníka subjektem státní moci. Stát v době stavovské, rozložen je ve dvě složky, ve dva subjekty: rex a regnum, krále a stavy. Z toho plyne, že panovníkova moc v době státu stavovského je zcela jiné povahy, než v době předchozí.

V říši římsko-německé moc panovníka je v této době velmi obmezena. Panovník vykonává svou vládní moc jen nad bezprostředními svými poddanými, svými many. Moc panovníkova je rozrušena vznikem teritoriální moci jednotlivých zeměpánů. V jejich teritoriu nemůže král vykonávat svou moc bezprostředně. V 16. a 17. stol. říše stává se složitým útvarem, jak bylo upozorněno. Theoretici nazývají říši proto různými názvy: status aristocraticus monarchica administratione ex parte temperatus nebo irregulare aliquod corpus et monstro simile.

Císař vykonává většinu práv spolu s kurfirsty a s říšským sněmem. Zůstávají mu jen některá práva vyhrazena. Jsou to t. zv. iura caesarea reservata. K těmto rezervátním právům náleží: zastupování říše na venek, nikoli však vypovídání války a uzavírání státních smluv, dále svolávání říšského sněmu, podávání proposic (iniciativních návrhů) na sněmu, podávání veta proti usnesením sněmovním, sankce a publikace říšských zákonů. Císaři náleží výkon nejvyšší moci soudní, je však i zde obmezen vlivem stavů. Soudní moc císařská byla vykonávána po zřízení říšského komorního soudu říšskou dvorskou radou, jež nepodléhala stavovskému vlivu. Císaři náleží nejvyšší moc lenní, která však po-

zbývá v dalším vývoji na významu. I mezi rezervátními právy císařskými rozeznávala se práva neobmezená (iura reservata illimitata) od rezervátních práv obmezených (limitata), jež mohl císař vykonávat jen spolu se sněmem nebo s kurfirsty. Mezi tato práva náležel výkon práva mincovního, celního a práva skladu. Práva, která mohl vykonávat císař jen se souhlasem sněmu, nazývala se iura comitalia.

V *zemích českých* moc českého krále velmi poklesla a za krále Vladislava Jagiellonského se zdálo, že nad ní nebude vrchu moc stavovská. Králi českému náleží v této době moc vojenská. Vypovídá válku a uzavírá mír, ale stavové činí si nárok, aby se mezinárodních styků také stali účastni. Panovník může naříditi vojenskou hotovost v zemi, ale stavovská vojska nemusí táhnouti za hranice státu. Moc soudcovskou vykonávají téměř úplně stavové, neboť královské soudy, v nichž král byl nejvyšším pánem, staly se soudy stavovskými. Král budoval nové i nové soudy, aby povznesl svoji moc soudcovskou, avšak stavové vždy znovu je ovládli a přeměnili je svým vlivem v soudy stavovské. Teprve Ferdinand I., založiv appellační komoru, posílil královskou moc soudní. Moc zákonodárná královská poklesla, neboť král se dělil o ní se sněmem. Sněm činil si nárok i na to, aby jeho usnesení nabyla platnosti i bez královky sankce. V 16. stol. za Ferdinanda I. a jeho nástupců uplatněno bylo právo královské sankce. V 16. stol. byla zdůrazněna neobmezená moc zákonodárná panovníkova ve věcech vyhrazených králi, na př. ve věcech komorních, horních a manských. Správní moc královská byla obmezena za doby státu stavovského tím, že úřady přestaly býti čistě královskými, staly se t. zv. úřady zemskými. Úředníci nepřísahali věrnost jen králi, nýbrž také stavům. Rovněž finanční moc králova byla značně obmezena. Jen v případech, které byly králi vyhrazeny (na př. statky komorní, města král., příjmy z duchovenstva, práva regální) mohl vykonávat finanční správu volně, v jiných byl vázán na souhlas stavů, zvl. při vybírání berní od vyšších stavů (kromě některých případů na př. sňatek králův, korunovace).

Analogický byl vývoj moci panovnícké v *Uhersku*. Král i zde v době státu stavovského je značně obmezen. S počátku stol. 13. a pak ve 14. stol. panovnícká moc se ještě udržuje, ba dokonce oba Anjouovci panovníckou moc zesilují, avšak od 15. stol. královská moc ve všech směrech klesá. I v Uhersku vytváří se zása-

da, že moc zákonodárnou panovník vykonává spolu se stavy. Stavové účastní se správy a soudnictví, při čemž jednotlivé soudy přecházejí do jejich vlivu. Podobně jako v zemích českých měli i v Uhersku mnozí úředníci povahu více stavovskou než královskou a palatin byl strážcem ústavnosti. Sněm stavovský podobně jako v zemích českých povoloval berně a vojenskou hotovost, čímž ovšem panovník byl velmi značně na stavy připoután. V 16. stol. habsburští panovníci usilovali stejně jako v zemích českých o rozšíření své moci, v Uhersku nesetkali se však s úspěchem, neboť stavové mohli použít i klausule branného odporu, která je chránila proti přehmatům panovníkovým. Až r. 1687 nabývá převahy moc panovníkova nad mocí stavovskou.

Nejdále dospělo obmezení krále stavy v *Polsku*. Zde byla původně královská moc dosti obsáhlá, ale čím dále tím více je král zbavován moci zákonodárné, soudní i správní. Král je nucen poskytovat šlechtě, jak jsme viděli obsáhlá privilegia. V nich obsaženy jsou také panovníkovy závazky. R. 1505 zákon t. zv. *Nihil novi* vytkl, že panovník nesmí porušit a poškodit privilegia stavovských. Podle článků jindřichovských z r. 1572 a pakt-konvent byl panovník poután smluvním poměrem k stavům. Vůči sněmu měl sice práva veta, od 16. stol. však uplatnění tohoto veta se nevyskytá. V 17. a 18. stol. je panovník považován za rovnocenného činitele se sněmem a se senátem. Šlechta má ovšem proti králi právo odporu, poruší-li král ústavu (*articulus de non praestanda oboedientia*). Ve výkonné moci král byl obmezen zřízením t. zv. senátorů residentů a pak t. zv. stálé rady (*rada nieustająca*) roku 1774. Tato rada byla vlastně nejvyšším orgánem výkonným a král byl jen jeho členem. I ve výkonu moci soudní je král odsunut do pozadí zvl. po zřízení korunního tribunálu roku 1578.

§ 14. Sněmy stavovské.

Ústavní postavení stavů ve stavovském státě objevilo se zvláště významně v zákonodárných orgánech stavovských — na sněmech. Stavovské sněmy vyvinuly se ze starých shromáždění velmožů, předáků a úředníků ještě z doby státu patrimonijního. Shromáždění tato mají, jak bylo uvedeno, význam sborů poradných a to ve věcech zákonodárných, správních i soudních. Touto funkcí poradní liší se od pozdějších sněmů i od královských rad.

Vývoj stavovských sněmů jest ve státech střední Evropy analogický. V podrobnostech se ovšem vývoj liší, zvl. v konečných vývojových stádiích. *Vývojová linie* sněmů jest tato: Z různých funkcí starých shromáždění velmožů oddělila se nejprve kompetence soudní a přešla do zvláštních orgánů soudních. I tyto orgány soudní přešly ovšem pod vliv stavů. Sbor osob, jemuž zůstala kompetence zákonodárná a správní a jenž skládal se později z oprávněných stavů, rozdělil se v dalším vývoji ve vlastní královskou radu a ve vlastní stavovský sněm. Královská rada nabyla významné úkoly správní, sněm stavovský stal se orgánem zákonodárným. Než se k tomuto stavu dospělo, trvalo velmi dlouho a vývoj dál se různou cestou.

V říši římsko-německé vývoj sněmu navazuje na shromáždění vasalů, kteří se v určitých termínech shromažďují na dvoře panovníkově. Přeměnou ve stát stavovský vzniká pro členy těchto shromáždění právo býti povolávanu na dvorské sjezdy. Původně jsou zváni na sněmy říšské jen knížata, teprve ve 14. stol. i další stavové, hrabata a svobodní pánové. Říšská města jsou povolávána na sněmy od druhé pol. 13. stol. Sněm svolává král, nebo říšský správce. S počátku není ustanoveno, že král sněm svolati musí, později ve zlaté bulle Karlově z r. 1356 je určeno, že nastupující král musí svolati sněm po svém nastoupení, jinak však pravidelné zasedání sněmů ustanoveno není. Roku 1495 ustanoveno, že císař musí svolati sněm každý rok, ale ustanovení to se neuskutečnilo. Císař mohl svolati říšský sněm na půdě říšské nebo i mimo říši. Stávalo se, že panovník svolával říšský sněm na výpravě ke korunovaci v Itálii. Sněm byl svoláván v různou dobu a různě dlouho zasedal a pak se rozcházel, aby se znovu sešel po novém svolání. Roku 1662 nastala v tomto způsobu svolávání změna: sněm říšský byl totiž prohlášen za trvalý a nerozcházel se. Stavové nemohli býti ovšem po celý rok přítomni říšskému sněmu a proto vysílali od r. 1662 na zasedání své vyslance.

Na sněmu rozestupují se stavové již od 14. stol. na určité skupiny, kollegia nebo rady. Prvou radu tvoří kurfirsté (Kurfürstenrat), kteří se první oddělili od ostatních stavů. Skupině této předsedal mohučský kurfirst. Původně zasedalo v ní sedm kurfirstů, po míru vestfálském osm, ku konci říše bylo kurfirstů 10.

Do druhého kollegia (Fürstenrat) náleželi říšští duchovní i světští knížata, dále preláti, kteří nebyli knížata a konečně hra-

bata a svobodní pánové. Předsedal střídavě arcibiskup solnohradský a arcivévoda rakouský. Knížata měli hlas virilní. Preláti, hrabata a svobodní pánové byli seskupeni v kurie. Tvořili skupiny (lavice) a sice tři, dvě světské a jednu duchovní. Od roku 1653 bylo těchto lavic šest (4 světské a 2 prelátské). Lavice měly hlas kuriatní. Hlasy knížecí měly s počátku rodiny knížecí; rozdělily-li se tyto rodiny na více linií, hlasy knížecí se množily, po př. zanikaly, když jednotlivé větve rodin knížecích vymíraly. V 17. stol. staly se knížecí hlasy reálními, t. j. připoutány byly na určité teritorium knížecí. V 18. stol. knížecí rada čítala 94 hlasy virilní a 6 kuriatních, celkem tudíž 100 hlasů. Z tohoto počtu bylo 65 hlasů světských a 35 duchovních.

Nebylo nemožno, aby i někteří kurfirsté byli členy v této druhé kurii (Habsburkové byli v kurii kurfirstů i v knížecí) a bylo také možno, aby některá knížata spojila v sobě více hlasů tím, že táž knížecí rodina nabyla více zemí, s jejichž držbou byl spojen knížecí hlas. Tak Prusko nabylo 6, později 8 hlasů, Rakousko mělo 1, později 3 hlasy.

Tato dvě kollegia lišila se svým složením od sněmů v ostatních zemích ve stř. Evropě. Členové jejich byli totiž jednotliví zeměpánové říšští, kteří svým významem se lišili od stavů v jiných zemích. Obě prvá kollegia lišila se také od kollegia třetího, v němž byla říšská města (Reichsstädterat). Kollegium toto dělilo se na dvě části, na lavici rýnskou se 14, a lavici švábskou se 37 městy. Každé město mělo hlas. Význam měst na říšském sněmu vyvíjel se teprve zvolna. Říšské stavovství bylo městům uznáno teprve říšským regimentním řádem roku 1500 a rovnost s ostatními říšskými stavy uznána teprve mírem vestfálským.

Sbory radily se na sněmu odděleně. Usnesení uvnitř jednotlivých kollegií dalo se většinou hlasů. Usnesení sněmovní stalo se shodou všech tří kollegií. Císařská předloha byla dána nejprve kollegiu kurfirstskému, po jehož usnesení byla předkládána jako *relatio* kollegiu druhému. Po kladném usnesení druhého sboru (*conclusum duorum*) byla sdělena jako *correlatio* městům. Kladné usnesení sněmu nazývalo se *consultum imperii* a po sankci panovníkově *conclusum imperii*. Soubor sněmovních usnesení ze zasedání sněmovního nazýval se *recessum* (*recessus imperii*, *Reichsabschied*), protože usnesení bylo vyhlašováno, když se sněm rozešel. Poslední takýto *recess* byl r. 1654 (*Jüngster Reichs-*

abschied). Zvláštní způsob hlasování říšského sněmu nařízen podle míru vestfálského ve věcech církevních. Při nich rozdělil se sněm podle náboženské příslušnosti stavů na dvě části (itio in partes) na sbor katolických stavů (corpus catholicorum) pod předsednictvím kurfirsta mohučského a na sbor stavů evangelických (corpus evangelicorum) za předsednictví kurfirsta saského. Vzájemná dohoda těchto sborů (amicabilis compositio) byla usnesením sněmovním.

Kompetence říšského sněmu se ponenáhlu rozšiřovala podle toho, jak se zvětšovala stavovská moc oproti moci královské. Na sněmích byly vydávány říšské zákony, usnášely se říšské daně, vyhlášení války a uzavření míru, státní smlouvy, stavba pevností a podobně.

Říšského sněmu neúčastnilo se říšské rytířstvo, které konalo zvláštní své sjezdy (Korrespondenztage).

Vývoj stavovského sněmu ve státě *českém, uherském a polském* vyvíjí se vývojem analogickým. V každém státě jsou ovšem zvláštnosti, způsobené některými úchyly ve vývoji těchto států. Proběhne nejprve vývoj sněmu v Uhrách a v Polsku, abychom upozornili na některé společné rysy vývojové ve státě českém.

V *Uhersku* začíná se stavovský sněm vyvíjeti ze shromáždění velmožů a prelátů, která jsou poradními sbory panovníkovými ve věcech zákonodárných, správních i soudních. Shromáždění ta jsou svolávána nepravidelně. Ve zlaté bulle Ondřeje II. bylo sice ustanoveno svolávati tato shromáždění každoročně, avšak ustanovení to nevešlo v život. Za Anjouovců i tato shromáždění přestávají. Za krále Ludvíka konalo se jen jedno shromáždění roku 1351. Sněmy uherské vyvíjejí se vlastně až v 15. století, kdy stoupá význam stavů v stavovské ústavě uherského státu. Současně vyvíjí se královská kurie jakožto orgán soudní a královská rada s funkcí správní.

V 15. století docházejí na sněmy velmoži, preláti a nižší šlechta. Tato s počátku nedochází všechna, nýbrž jen její zástupci (nobiles electi). Za vlády Matyášovy a po jeho smrti i šlechta nižší domáhá se, aby byla zvána na sněm. Mají býti zváni singuli nobiles, nikoli electi nobiles. Ku konci 15. století však pocítována tato povinnost zvláště u nižší a chudší šlechty velmi tíživě, neboť sněmy byly vyšší šlechtou protahovány a prodlužovány na úkor

a na škodu šlechty nižší. V 16. století nastala změna ve složení uherského sněmu, protože začala nižší šlechta vysílati na sněm své zástupce, volené podle komitátů.

Města se účastnila sněmů uherských již koncem 14. století, avšak trvale je účast městům zaručena až v polovici 15. století. Ale ani pak se neúčastní sněmů všechna města královská, nýbrž jen města tavernikovská (Budín, Pešť, Bratislava, Šoproň, Trnava, Bardějov, Prešov a Košice).

Změna ve složení uherského sněmu nastala roku 1608 v článcích pokorunovačnících. Byla zde upravena definitivně účast šlechty na sněmu tak, že magnáti měli se účastniti sněmů osobně, kdežto nižší šlechta účastnila se svými zástupci. Současně rozdělil se sněm uherský na dvě sněmovny: na sněmovnu magnátskou (tabula superior, magnatum) a na sněmovnu dolní čili stavů (tabula inferior, statuum, nobilium). Základem sněmovny horní byla širší královská rada, která bývala svolávána několik dní před sněmem a měli na ní účast magnáti. Členy sněmovny magnátské byli: palatin jako předseda, preláti katolické církve, říšští baroni a členové královské rady, důsledkem úřadů, které zastávali a pak magnáti neúřední. Zasedali zde i preláti a magnáti chorvatští. Předsedou dolní sněmovny byl královský personal. Členy jejími byli: soudci královské kurie, nižší preláti, poslové sídelních a sborových kapitol, poslové komitátů a král. svobodných měst. Zasedání dolní sněmovny účastnili se i poslové nepřítomných magnátů.

Nižší šlechta v komitátech, král. svobod. města a kapitoly volily si posly (ablegáty) a dávaly jim pověřovací listiny (credentiales) a instrukce, kterými se ablegáti řídili při hlasování na sněmu. Při nedodržení instrukcí, mohli býti prostě odvoláni. Instrukce týkala se poměru mezi poslem a mezi zmocňujícím a neměla tudíž významu pro otázku platnosti sněmovního usnesení. Ablegáti dodržovali instrukce a žádali za jich doplnění. Tím se sněmovní jednání protahovalo, uherský sněm však udržoval tímto způsobem bezprostřední styk s komitátním shromážděním šlechty, jež nabývala rázu shromáždění politických. Pro posly komitátní vytvořil se již v 16. století základ poslanecké immunity. Byl trestán ten, kdo uškodil poslu jdoucímu na sněm.

Sněmy uherské svolával král, výjimečně palatin. Sněm mohl býti svolán každý rok, avšak zpravidla byl svoláván jen během

několika let. Místa sněmování se měnila. Sněm scházival se na Rákošském poli u Pešti, nebo v jiných král. městech, od 16. stol. nejčastěji v Bratislavě.

Do kompetence uherského sněmu náleželo: Volba krále a jeho korunovace, volba palatina, korunních strážců a členů král. kurie. Sněm povoloval zemskou hotovost, působil při uzavírání mezinárodních smluv, povoloval zcizování korunních statků i změnu státního území. Důležité kompetence nabyl při povolování berní. S počátku neměl zde značného významu proto, že král mohl vybírat pravidelnou daň (*lucrum camerae*) bez svolení stavů. K mimořádné dani však panovník potřeboval svolení sněmu (*contributio, subsidium, dica*). Právě tak jako v jiných zemích ve střední Evropě, nabyl sněm uherský v této kompetenci velkého významu, neboť mohl působiti na krále, aby činil stavům další ústupky.

Iniciativa zákonodárná vycházela buď od krále nebo od sněmu. Při hlasování na sněmu bylo hleděno s počátku k vážnosti osob, jež hlasy odevzdávaly, teprve později hleděno k počtu hlasujících. Po rozdělení sněmu na dvě sněmovny, bylo hlasování uspořádáno tak, že jednalo se o předloze nejprve v každé sněmovně zvlášť. Ve sněmovnách rozhodovala většina hlasů. Na čem se sněmovny usnesly, sdělovaly si navzájem zvláštními posly. Teprve když se dohodly, bylo redigováno usnesení ve společné schůzi obou sněmoven (*sessio mixta*). Usnesení sněmovní bylo pak veřejně přečteno, podepsáno palatinem a primasem a oznámeno králi. O tomto usnesení vyjadřovala se uherská dvorská kancelář. Pak král oznamoval sněmovnám své rozhodnutí, na čěž se sněmovny radily o event. žádaných změnách. Schválil-li král usnesení, bylo definitivně redigováno ve formě zákonných článků (*artikulů*) a opět veřejně přečteno a posláno králi k sankci. Publikace tohoto sněmovního usnesení (*decretum regni*) stala se rozesláním jednotlivým komitátům.

Analogický byl vývoj sněmu v *Polsku*. V Polsku v jednotlivých knížetstvích, na něž se dělilo původně Polsko a která vznikla z údělů, vytvořila se rada knížecí. Shromáždění těchto knížecích rad nazývala se *colloquium generale* nebo pravidelně; *wiec*, jak bylo již výše upozorněno. Z těchto sjezdů, na nichž byli účastni především úředníci knížecího dvora, vyvinuly se sněmíky. Sboru úředníků nezaknily totiž, ani když se knížetství po sjednocení Polska změnila ve správní obvody, zvaná vojvodství. Z původní

kompetence těchto sborů oddělila se kompetence soudní, již vykonával soud (wiece) a kompetence správní a zákonodárná zůstala vlastnímu sněmíku (sejmik). Na sněmíku scházela se šlechta z vojevodství a projednávala původně otázky, týkající se samosprávy vojevodství. Panovník musel se však obracet na sněmíky, na všechny jednotlivě, aby byly mu povoleny finanční podpory, když šlechta byla privilegii osvobozena od placení berní. Tím stoupal čím dále tím více význam sněmíků jako sborů zákonodárných. Význam tento byl sněmíkům potvrzen privilegii něšavským roku 1454.

Aby bylo urychleno jednání ve sněmících, začali se v 15. století scházeti poslové, volení na jednotlivých sněmících z více sněmíků, z Velkopolska v Kole a z Malopolska v Korčíně a vytvořily se tak sněmíky generální. V 15. století, trvale od r. 1493 začali pak býti vysíláni poslové ze všech sněmíků z celého polského státu na sněm valný. Sněm valný v Polsku důsledkem roztržštění Polska na knížetství, později na vojevodství, vznikl tudíž dosti pozdě.

Vedle tohoto sboru poslů z jednotlivých sněmíků, kteří tvoří základ t. zv. poslanecké sněmovny (izba poselska) vzniká v centru státu sbor úředníků, které polský král svolává k poradám o důležitých otázkách správních i zákonodárných. Členy toho sboru byli arcibiskupové, biskupové, vojevodové, kastelánové a pak centrální úředníci, zvaní ministři. Sbor tento měl s počátku význam pouze poradní. Domáhal se moci zákonodárné (na př. v privilegii vydaném v Mělníku r. 1501) a tvořila se tak z něho druhá sněmovna valného sněmu, senát. Moci zákonodárné nabyl senát až r. 1505 privilegii zvaným Nihil novi, o němž učiněna byla již zmínka. V tomto privilegii bylo vytčeno, že král nevydá zákonného ustanovení bez souhlasu senátu a sněmu. Vytvořily se tudíž na poč. 16. stol. v Polsku podobně jako v Uhersku dvě sněmovny: sněmovna poslanecká (sejm) a senát. Kdežto v poslanecké sněmovně byli členy poslové z jednotlivých sněmíků, v senátě byl účasten živel úřednický. Ten, kdo nabyl vytčeného úředního postavení, stal se členem senátu. Nebylo však na překážku, aby současně člen senátu nebyl delegátem sněmíku a také i členem poslanecké sněmovny.

Města nebyla v Polsku účastna sněmovního jednání. Výjimku tvořilo město Krakov, které na sněmu zasedalo.

S počátku sněmy polské zasedaly v různých obdobích. Roku 1573 bylo stanoveno, že sněm má se scházeti pravidelně každé dva roky, kromě toho se však scházel také častěji a nepravidelně. Místem sněmu byla zpravidla Varšava. Zpravidla trvaly polské sněmy několik týdnů, avšak mohly také zasedati nepřetržitě několik let. Ačkoliv se vytvořil valný sněm, zůstaly polské sněmíky nezměněny a rozšiřovaly svůj význam i svou kompetenci. Sněmovna poselská stala se vlastně souborem poslů z jednotlivých sněmíků. Tito poslové byli sněmíky opatřováni přesnými instrukcemi, které museli dodržeti a hlasující ve sněmovně poslanecké, vykonávali jen vůli sněmíků. Z tohoto jejich postavení vytvořilo se liberum veto, t. j. možnost zmařiti usnášení ve sněmovně poslanecké podáním protestu jednoho z poslů. Od roku 1652 vyskytá se toto liberum veto velmi často a sněmovní a zákonodárné práce v Polsku jsou jím rušeny a brzděny. V 17. a v 18. stol. je často sněm „zerván“ jedním poslem. Po zervání je nutno, aby sešel se nový sněm a vykonány nové volby na sněmících.

V senátu rozhodovala při hlasování většina hlasů. Po shodě sněmoven konala se společná schůze obou sněmoven a v ní sněmovní usnesení redigováno podobně jako v Uhersku.

S upevněním organizace sněmu stoupá i jeho kompetence. Sněm přejímá na sebe veškeré zákonodárství. Od 17. století náleží sněmu vypovídání války a uzavírání míru, náleží mu usnášení o dávkách a berních. Sněm kontroluje státní hospodářství a od poč. 18. stol. usnází se také na státním rozpočtu. Uděluje šlechtictví a indigenát a od 17. stol. provádí kontrolu moci výkonné, krále i úřadů.

Stavovské sněmy v *zemích českých* vznikaly z podobných počátků jako v říši a v ostatních zemích ve stř. Evropě, mají však některé zvláštní rysy vývojové. Sněmy vyvinuly se zde z dvorských sjezdů velmožských, když se odloučila jejich kompetence správní a zákonodárná a když pro kompetenci soudní vytvořily se orgány zvláštní. Vývoj ten byl ovšem spojen s vývojem moci stavovské. V každé zemi českého státu vytváří se zvláštní sněm zemský, v celém státě tvoří se generální sněm. V sněmech zemských projevovalo se rozdělení stavů zemí českých v zemské stavovské obce. Hledíme-li na stát český s hlediska zemských stavovských obcí, jeví se nám v podobě státu spolkového. Jednotným jeho orgánem jest pak generální sněm.

V Čechách a na Moravě zemské sněmy skládají se z jednotlivých kurií: z pánů, rytířů a měst. Na Moravě i preláti tvořili zvláštní kurii, když však šlo o hlasování, spojovali se preláti spolu s městy v kurii jednu. Oproti jiným stavovským sněmům ve střední Evropě bylo významno, že na českém a moravském sněmu zemském nabyla neobyčejného významu města, která se zde politicky uplatnila zvl. v 15. století, jako v žádné jiné zemi v střední Evropě.

Na sněmy v Čechách a na Moravě mají právo přijít všichni páni a rytíři. Systém representační se zde nevyvinul. V Čechách byly k němu náběhy v dobách 15. a 16. století, ale pokusy ty byly v zárodku potlačeny.

Sněmy ve Slezsku byly zvláštního složení, které bylo způsobeno odchýlným ústavním zřízením Slezska. V jednotlivých slezských knížetstvích konaly se místní sněmy, pro celé Slezsko byly pak konány sněmy knížecí. Sněmy ty skládaly se tří kurií, jež se však lišily od jiných sněmů českých. V první kurii knížecího sněmu byli slezští knížata a stavovští páni, ve druhé šlechta dědičných knížetství, podléhajících přímo králi a kromě ní ještě zástupce města Vratislavi. Ve třetí kurii byli zástupci měst, poddaných přímo králi.

Sněmy české zasedaly nepravidelně, ač stavové usilovali o každoroční svolávání. Svolával je král, jen výjimečně a zřídka také stavovští úředníci. Podobně jako v jiných zemích, hlasování dělo se nejprve v kuriích stavovských a pak teprve v plénu sněmu. Usnesení sněmu vyžadovalo sankce královské. Až v ústavě z roku 1619 bylo ustanoveno, že k platnosti usnesení stavovského sněmu není jí třeba.

Srovnáváme-li kompetenci stavovských sněmů českých s ostatními sněmy ve střední Evropě, vidíme že se mezi sebou podstatně neliší. Sněmy české rozšiřovaly svou kompetenci také na podkladě svého práva povolovati berně. Z tohoto práva sněmů vzrůstala zákonodárná jejich moc. Mezi sněmy zemskými zaujímal významné postavení sněm český jednak při úpravě trůnního práva, jednak při úpravě mezinárodních styků českého státu.

Organisace stavovských sněmů českých liší se od ostatních zemí středoevropských generálními sněmy českými. V generálních sněmech byla, jak uvedeno, patrna jednotnost stavů českých z celého státu. Generální sněmy české skládaly se z delegací jednotlivých zemských sněmů, český sněm zpravidla účastnil se celý.

Každá země měla jeden hlas. Přehlasování nebylo. Vyslovený souhlas vázal stavy té země, která jej vyslovila. Generální sněmy české neměly původně velkého ústavního významu pro český stát. Měly nabyti velkého významu konfедераční ústavou zemí českých z r. 1619, podle níž uspořádáno hlasování v generálním sněmu a přikázán mu důležitý úkol, zvláště při volbě panovníkovi. Při hlasování dán zemi české hlas první a kromě toho votum conclusivum jako hlas poslední.

Správa ve státě stavovském.

§ 15. Nejvyšší úředníci ústřední a stavovské rady.

Právě tak, jako se projevila změna ústavy státní v době státu stavovského ve vládní moci, tak také změnila se podstatně správa státní. Úředníci ústřední přestávají býti úředníky panovníkovými, královskými, stávají se úředníky zemskými, na něž má vliv nejen král, nýbrž i stavové. A právě tak jako přechází převaha vládní moci větší měrou na stavy, tak také i státní správa podléhá v období státu stavovského více vlivu stavů než králi. Panovník organisuje nové úřady, které by se vymykaly vlivu stavů, pro odpor stavů však tyto úřady zanikají, po př. podléhají také vlivu stavů. Jen v některých státech ve stří. Evropě podařilo se panovníkovi vybudovati si svou organisaci úřadů královských a na nich opřítí svou moc správní. V těchto státech pak panovník upevňuje také i svou převahu nad stavy.

Důležité jest také uvéstí, že správa v období státu stavovského liší se ještě podstatně od správy v státě absolutistickém a národně representačním. Správě státní jsou vytknuty tytéž úkoly jako v období předcházejícím: ochrana státu na venek i uvnitř proti porušení právního řádu. A proto i v tomto období se setkáváme se spojením správy se soudnictvím. Úkoly správní ve vlastním slova smyslu i v tomto období nevystupují do popředí.

V říši římsko-německé vývoj ústředních úřadů v době státu stavovského pokračuje na podkladě dřívějšího vývoje, v němž říšské úřady plně podlehly lennímu právu. Z úřadů dvorských staly se říšské arcíúřady, jež byly úřady čestnými a zastávají ar-

ciúředníky. Vlastní výkon arciiúradů vykonávali úředníci jmenovaní císařem. Protože však vládní i správní úkoly císařovy byly v této době značně zkráceny, měly vlastně význam dva říšské úřady: říšský arcikancléř a prezident říšské dvorské rady.

Říšským arcikancléřem byl arcibiskup mohučský. Vlastní výkon kancléřský vykonával vicekancléř. Na jmenování vicekancléře činil si nárok říšský arcikancléř a skutečně od roku 1519 byl v čele říšské dvorské kanceláře úředník jmenovaný arcikancléřem. Také ostatní úřednictvo v kanceláři bylo jmenováno arcikancléřem a slibovalo věrnost císaři a arcikancléři. Na tomto zřízení je patrnó proniknutí stavovského vlivu ve správu říšskou. Říšský dvorský vicekancléř byl totiž důležitým říšským ministrem. Všechna opatření císařova, týkající se říše musela býti písemně vyhotovena v říšské kanceláři a opatřena zde pečeti. Arcikancléř byl zodpovědným stavům, že nebude vydáno z říšské kanceláře nic, co by porušovalo říšskou stavovskou ústavu a proto dosáhl práva jmenovati říšského dvorského místokancléře. Říšský dvorský vicekancléř, přes to, že byl jmenován arcikancléřem, byl až do roku 1620, kdy byla zřízena rakouská dvorská kancelář, také kabinetním ministrem císařovým pro země rakouské. Po tomto roce soustředil svou úřední činnost na záležitosti říšské.

Zápolení mezi císařem a říšskými stavy o vliv na správu i soudnictví říšské jeví se v organisování dvorské rady a dvorského regimentu jako úřadů panovníkových na straně jedné, a v organisování říšské rady a říšského regimentu, jako úřadů stavovských na straně druhé. Zápas obou směrů spadá do vlády císaře Maximiliána I. a pokračuje pak v 16. století. Roku 1495 vystoupili stavové říšští s požadavkem o zřízení stálé říšské rady. Byl to požadavek směřující k zřízení aristokratické stavovské republiky. Říšská rada měla býti orgánem, vykonávajícím říšskou vládu a správu o 17 členech. Předsedu měl jmenovati panovník, členy stavové. Maxmilian odepřel splniti tento požadavek. Slíbil každoročně svolávati říšský sněm. Musel však povoliti při reformě říšského komorního soudu roku 1495, o níž bude promluveno níže. Proti říšskému komornímu soudu a oproti zamýšlené říšské radě zřídil Maxmilian svůj vládní orgán, který měl čeliti ve správě i v soudnictví snahám stavů. Roku 1498 zřídil totiž dvorskou radu, zvanou též dvorským regimentem. Tento orgán měl širo-

kou kompetenci správní i soudní.¹⁾ Věci finanční svěřeny dvorské komoře, nově organisované. Stavové však postavili se proti snahám císařovým a dosáhli toho, že roku 1500 byl zřízen nejvyšší správní orgán pro říši, který byl pod vlivem stavů. Byla totiž zřízena říšská rada, zvaná též říšským regimentem. Regiment měl sídlo v Norimberku a sestával z 20 členů pod předsednictvím císaře, po případě jeho zástupce. Členy regimentu bylo především, 6 kurfirstů, dále 1 duchovní, 1 světský kníže, 1 zástupce hrabat a pánů, 1 prelát, 2 zástupci měst, 6 zástupců šesti krajů a 2 zástupci císařových dědičných zemí (Rakouska a Burgundu). Mezi kurfirsty nebyl zastoupen tudíž král český. Při smrti některého z členů regiment říšský doplňoval se sám, vyjma hlasů kufirstských. Pokud jde o zástupce z krajů, byl vázan na kraj, z něhož člen regimentu byl delegován. V regimentním řádu upraven jednak jednacím řád, jednak kompetence říšského regimentu. Při jednání říšského regimentu byla rozhodna většina hlasů, nepřítomní členové se nepočítali a ani přítomnost zástupce císařova nutna nebyla. Listiny, vycházející z říšského regimentu procházely kanceláří regimentu za řízení arcikancelře a byly označeny: *ad mandatum domini regis in consilio imperii*. Říšskému regimentu náležela kompetence ve vládě a správě věcí vnitřních i zahraničních, které měl vyřizovati císař sám nebo spolu s kufirsty.

Zřízení říšského regimentu znamenalo vlastně odstranění monarchie v říši římsko-německé a vytvoření aristokratického spolkového státu.

Říšský regiment byl zřízen při svém založení na 6 let, ale již r. 1502 vznikly rozpory mezi císařem a regimentem. Císař odepřel pečeť a prohlásil regiment za zrušený. Ale také jeho orgán, dvorský regiment zanikl pro odpor stavů. Když se císař pokusil o zřízení nové své dvorské rady roku 1512, pokus ztroskotal o odpor kurfirstů, kteří uzavřeli spolek kurfirstů a konali každoroční schůze. Roku 1518 pokoušel se císař opětně o obnovení své dvor-

¹⁾ Kompetence tohoto úřadu byla vytčena velmi široce: *für alle Händel, Sachen und Geschäfte, die künftig von Heiligen Reiche deutscher Nation, gemeiner Christenheit oder von unsern erblichen Fürstentümern und Landen herfliessen, ferner für Sachen, welche den Hof und dessen Verwandte betreffen.*

ské rady, avšak marně. Kurfirsté vložili naopak do volebních kapitulací Karla V. roku 1519 požadavek, aby byl zřízen říšský regiment. Skutečně Karel V. roku 1521 regiment obnovil. Regiment tento podobal se předcházejícímu, lišil se však od něho. Byl rozmnožen o 2 další členy, jež jmenoval císař. Měl fungovati jen v nepřítomnosti císařově v říši a byl tudíž radou místodržitelskou. Karel V. svěřil předsednictví regimentu svému bratru Ferdinandovi. Když Ferdinand roku 1530 stal se císařem, říšský regiment zanikl.

Ferdinand I., stav se zástupcem císařovým v říši, reorganizoval však císařskou dvorskou radu, která podle svých řádů z r. 1527, 1541 a 1550 stala se důležitým orgánem správním i soudním. Pokud vystupovala jako soud, bude ještě níže vzpomenu. Tato rada nazvána byla r. 1559 říšskou dvorskou radou, když Ferdinand stal se císařem. Byla společným úřadem pro říši i prozemě rakouské. V čele její byl původně dvorský maršálek, později president. Říšská rada dvorská byla reorganizována mírem vestfálským potud, že část jejích členů museli býti evangelíci. Výborem říšské dvorské rady byla tajná rada, která nabyla velkého významu pro země habsburské.

Vývoj správy ve státě *českém, uherském a polském* se sobě velmi blíží. Oproti říši římsko-německé vyznačuje se vývoj správy v těchto státech tím, že úřady nepodléhají vlivu lenního zřízení a úředníci nestávají se lenníky královými. Úřady mění svou povahu vlivem stavovského zřízení, jak bylo výše uvedeno.

V *Uhersku* z úředníků z doby dřívější nabývají zvláštního významu palatin, tavernik, dvorský sudí a kancléř. Tito úředníci dříve čistě královští začínají během 13. století podléhati vlivu šlechty a stavů. Již roku 1231 bylo ustanoveno, že palatin, který špatně spravuje záležitosti krále a království, má býti na žádost shromáždění šlechty zbaven úřadu. Shromáždění šlechty roku 1290 dosahuje toho, že na příští má býti palatin, tavernicus, soudce a kancléř ustanoven jedině za souhlasu sněmu. Ve 14. a 15. stol. stavové dosahují na králi závazku, že nebude ustanoven cizinec úředníkem v Uhersku. Současně se král také zavazuje, že nebude za úředníky povolávati, leč šlechtice. Vliv stavů na správu a na soudnictví uplatňuje se také organisováním královské rady.

Nejvýznamnější místo mezi úředníky zaujímá palatin. Má funkce soudní, má však také významné úkoly v důležitých správ-

ních záležitostech. Velí vojsku na místě králově. Zastupuje panovníka na sněmovních zasedáních. V nepřítomnosti králově je pověřován zastupováním krále jako místodržící. V době vyspělé stavovské ústavy palatin stává se prostředníkem mezi králem a stavy. Stavové nabývají roku 1439 vlivu na obsazování palatinátu. Je totiž stanoveno, že palatinát nemá býti volně obsazován králem, nýbrž palatin má býti volen králem spolu se sněmem. Týmž sněmem roku 1439 bylo také ustanoveno, že před palatinem projednávají se spory krále a proti králi. Palatin byl tedy orgánem, který poskytoval ochranu proti event. přehmatům královským. Úřední postavení palatinovo bylo roku 1485 výtčeno v t. zv. člancích palatinských (*Articuli pronunciatii de officio palatinatus*). Palatinovi v těchto člancích, kromě dosud výtčených funkcí, přibývají nové. Je zde nejen potvrzena jeho obsáhlá kompetence soudní, o níž ještě níže se zmíníme, je zde také přímo výtčeno, že palatin jest mediator inter regem et regnum. Palatinovi přiznán velký úkol v době, kdy trůn uherský se uprázdní smrtí královou: palatin svolává volební sněm, odevzdává prvý volební hlas, je poručníkem nezletilého krále a obyvatelstvo je mu vázáno poslušností jako králi. V době, kdy je panovník mimo zem, je místodržícím královským (*locumtenens regius ex officio*) s obsáhlou pravomocí. Za Habsburků v 16. století meškali panovníci velmi často za hranicemi. Ferdinand I. však nezachovával předpisů palatinských článků, buď neobsazoval palatinát nebo ustanovoval zvláštního místodržícího. Ferdinand rozdělil dokonce úřad palatinský na tři úřady: úřad královského místodržícího (*locumtenens regius*), nejvyššího zemského hejtmana a místodržícího palatinova (*locumtenens palatinalis*). Král chtěl těmito úřady zesílit svou moc proti stavům. Neboť uvedení úředníci nebyli ustanovováni králem spolu se stavy, nýbrž jen králem. Proto stavové opětovně žádali (r. 1542) a novými předpisy zákonnými (r. 1608) stanovili, že palatinát má býti osazen a že palatin má býti místodržícím na místě králově.

Druhým úředníkem byl *tavernicus*, který, jak uvedeno, byl totožným s komorníkem, který se vyskytá v jiných státech, na př. ve státě českém. *Tavernicus* má podobný úkol. Nejprve spravuje finance panovníkovy a také i příjem, který přichází z měst. Rozhoduje spory, které týkají se měst. Ve 14. století přejímá kompetenci jen soudní a řídí t. zv. soud *tavernikovský* (*sedes taverni-*

calis) spolu s osmi tavernikovskými městy. Ve 14. století správu finanční přejímá nový úředník, thesaurarius, pokladník, později zvaný summus thesaurarius. Od dob Zikmundových spravuje vojenskou daň (tallia, subsidium, dica), která se stává daní pravidelnou. I na funkci tohoto úředníka vykonávají stavové vliv. Již v 15. století stavovský sněm kontroluje činnost thesauraria. Od 16. století dostává se správa vojenské daně do rukou stavů, kteří si volí sami čtyři pokladníky. Začaly se tedy odlišovati příjmy panovníkovy od určitého druhu finančních příjmů, které jsou pod kontrolou stavů.

Ferdinand I. podobně jako v jiných zemích, českých a rakouských zřídil pro správu svých financí kollegiální úřad král. uherskou komoru, která byla brzy pod vlivem vídeňské dvorské komory. Thesaurarius jako předseda uherské komory nazýval se pak presidentem komory (camerae praeses vel praefectus).

Třetím úředníkem byl dvorský soudce. I jeho funkce se v době stavovské podstatně změnila, jak nabývali stavové vlivu na soudnictví. Otázku tuto vyličíme v kapitole následující.

Čtvrtým úředníkem byl kancléř. Dvorská kancelář byla expedičním úřadem listin správních i soudních. Když se na poč. 14. století zvětšila agenda soudní, byla zřízena pro ni zvláštní kancelář, zvaná menší nebo tajnou kancelář. V čele této kanceláře postaven úředník, nazývaný později tajným kancléřem (secretarius cancellarius), kdežto původní kancelář dvorská nazývala se kancelář větší a kancléř její obdržel titul summus nebo supremus cancellarius.

Právě tak jako v původní kanceláři dvorské bývala kancléřem osoba duchovní, tak také i tajný kancléř je původně osobou duchovní. Od 15. století je tajným kancléřem osoba světská. Roku 1464 spojil král Matyáš oba úřady kancléřské v jeden. Současně stávají se obě takto spojené hodnosti pouze čestnou funkcí, která je v 16. století trvale spojena s arcibiskupstvím ostřihomským. Vlastní úkol kancléře v tajné kanceláři přijímá zástupce tajného kancléře, který od 15. století nazývá se královským personálem (personalis praesentiae in iudiciis locumtenens). Král. personál má důležité úkoly soudní.

Od dob habsburských nabývá významu čím dále, tím více královská dvorská kancelář a v ní expedice uherská, která trvale sídlí ve Vídni.

Důležitým orgánem vládním i správním, v němž se jeví zápas uherského panovníka a stavů o moc ve státě, byla královská rada. Královská rada, vyskytající se již za Árpádovců obdržela ke konci 13. století novou organisaci. Zákonem r. 1298 bylo totiž ustanoveno, že král má míti na svém dvoře každé tři měsíce dva biskupy, jednoho z církevní provincie ostříhomské, druhého z kaločské a dále dva šlechtice, které zvolí sněm. Tito šlechtici tvoří radu, bez níž nesmí král ničeho učiniti v důležitých záležitostech státních a zvl. poskytnouti větší král. donace a obsaditi král. úřady. Tento t. zv. radní zákon Ondřeje III. byl příliš pokročilý pro organisaci stavovské ústavy. Z toho důvodu ovšem neby uveden v život. Za Anjouovců královská rada je složena opětně z osob, které jsou volně ustanovovány králem a jsou důvěrníky královými. Za Anjouovců rozeznáváno bylo také mezi užší a širší král. radou. Užší král. rada sestávala z členů královského soudu. Protože královský soud, zvaný král. kurií nabyl ve 14. století pevnější organisace (viz níže), nabyla tím ustálenější organisace i užší král. rada. Členové král. rady užší fungovali tedy jednak jako radové (consilarii), jednak jako přisedící král. kurie (assessores).

Kdežto širší král. rada, jak uvedeno, stala se základem horní sněmy uherské, užší král. rada byla spojena s vývojem král. kurie. Její složení brzy bylo upravováno zvl. předpisy.

Prvým zákonným upravením složení užší král. rady a kurie stalo se roku 1446 za gubernátora Jana Hunyadyho: měla se skládati z palatina, dvorského sudí, ze dvou prelátů, dvou baronů, a ze šesti šlechticů. Z nich jeden baron, jeden prelát a dva šlechtici měli býti stále u gubernátora, aby mohl slyšeti stížnosti a žaloby přednášené od obyvatelů. Do doby Vladislava Jagiellonského spadá zesílení vlivu stavovského na královskou radu. Podle ustanovení z roku 1495 skládala se královská kurie a užší rada z 3 prelátů, 3 baronů a 14 šlechticů jako přisedících. Tyto osoby král sám jmenoval a platil. Roku 1498 bylo pak ustanoveno, že král. kurie má se skládati z 20 členů, 2 prelátů, 2 baronů a 16 šlechticů. Tyto osoby nebyly již jen králem ustanovovány, nýbrž králem spolu se sněmem voleny. Ze 16 šlechticů král měl 8 stále používat ve své radě. Šlechtici, přisedící museli se přísežně zavázati, že budou králi raditi jen k obecnému dobru. Roku 1500 doplněny tyto předpisy dalšími: král měl právo jmenovati do užší rady 4 preláty a 4 barony, dalších 16 šlechticů volil sněm

na tři léta. Měla tedy užší rada 24 členů. Čl. 3., 5. a 7. sněmovního dekretu z r. 1507 tvořil zákon, který značí vlastně vítězství stavů nad králem. Neboť bylo zde výslovně ustanoveno: 1. že vládní a správní akty královské, učiněné bez souhlasu rady jsou neplatnými a 2. že členové královské rady jsou zodpovědnými sněmu. Článek 7. ustanovoval, že toho člena rady, který učiní veřejně a nerozvázně něco proti svobodě a obecnému dobru a nebo proti zákonům, mají ostatní členové rady oznámiti sněmu.¹⁾

V těchto ustanoveních zvítězil princip stavovství v ústavě a ve správě státu, neboť v nich velmi jasně je patrné, že stavové vedle panovníka jsou subjektem státní moci. Tato zásada patrná je také z usnesení sněmu z roku 1518, kdy královská rada stává se poručenskou radou nad nezletilým králem a vykonává za krále všechna výsostná práva.²⁾

V 16. století za Habsburků klesla moc královské rady a z král. rady stává se opětně orgán jen královské moci. Stavové žádali sice obnovení moci král. rady (1608), králové z rodu habsburského však organisováním uvedené rady mistodržitelské a neobsazováním palatinátu zesilují svou moc proti stavům. Současně se královská rada definitivně odděluje od král. soudu, král. kurie. Úkol královské rady přejímá král. dvorská kancelář, která trvale za Habsburků, jak uvedeno, přesídlila do Vídně a stala se orgánem moci královské.

V 16. století, v době roztržitého území uherského státu přenesly se však principy stavovské ústavy uherské do knížetství sedmihradského, neboť zde působí dále zemská rada, bez níž kníže nemůže učiniti žádného vládního a správního opatření, právě tak jako v Uhrách 15. století.

Vývoj ústředních úřadů v *Polsku* vykazuje jednak zvláštní charakteristické znaky pro Polsko, jednak ovšem i zde připojuje se vývoj úřadů k celkové charakteristice vývoje státu stavovského ve střední Evropě. Pro Polsko je charakteristické, že původně každý úřední kníže měl organisován svůj dvůr s dvorskými úřady. Na dvorech úředních knížat vyskytají se úředníci, o nichž mluvili

1) *Siquis... in consilio regiae majestatis contra libertatem et commune bonum atque statuta huius regni palam, publice et temerarie agere attentaret...*

2) 39: 1518... *generaliter summa omnium rerum suae majestatis et regni apud eos inaneat.*

jsme v období států patrimoniálního. Když od 13. století Polsko začalo se sjednocovati, zůstali v jednotlivých knížetstvích v Polsku úředníci, bývalí dvorští, měnili však svou povahu. Území bývalých knížetství nazývají se od 14. st. vojevodstvími (palatinatus) podle vojevody, palatina. Úředníci, dříve dvorští, pozbývají svého charakteru úředníků centrálních a jsou z dosahu bezprostřední vlády panovníkovy. Dostávají se se svou přeměnou v úředníky provinciální také do okruhu zájmů stavovských. Úředníci tito nazývají se úředníky zemskými (protože jsou v jednotlivých zemích t. j. vojevodstvech) a v době stavovské vytvářejí se v úředníky autonomní. O nich budeme mluvit až při líčení správy provinciální.

Po zcentralisování Polska bylo třeba, aby se vytvořily úřady ústřední pro celý stát. Tvoří se z úřadů, původně knížecích a sice knížete, který stal se polským králem. Většina centrálních úřadů polských vytvořila se z knížecích úřadů krakovských, t. j. knížete krakovského. Původně tyto úřady jsou úřady královskými a podobají se tedy původním úřadům knížecího dvora. Ve stol. 14. a 15. nabývají však na tyto úřady vlivu stavové (šlechta) a úřady mění svou povahu. Král však pro obstarání záležitostí svého dvoru jmenuje si své zvláštní úředníky. Vznikají tak vedle úřadů stavovských, úřady čistě dvorské. Prvé jmenují se úřady říšskými nebo korunními (koronne), druhé úřady dvorskými (nadworne). Během dalšího vývoje úředníci dvorští stávají se zástupci úředníků korunních. Tím mění svou původní povahu také úřady dvorské a stávají se rovněž úřady stavovskými. Úředníci korunní obdrželi pak název nejvyšších úředníků (supremi officiales regni), kdežto úředníci dvorští nazývají se menšími (officiales minores).

V Polsku objevil se vliv stavů na vývoj správy státu stavovského tedy velmi jasně. Králi jsou odnímány výkonné orgány pro správu, podobně jako v Uhrách i jako v zemích českých. Král ustanovoval sice úředníky korunní i dvorské, úředníci ti však zastávali úřad doživotně. Všechno nižší úřednictvo v jednotlivých úřadech nebylo ustanovováno králem, nýbrž příslušným úředníkem centrálním. Nejvyšší úředníci přísahali nejen králi, ale i stavům. V 16. století vznikl také předpis, že úředníci centrální jsou zodpovědní jen sněmu. Král nemůže je sesaditi. Může jim pouze uložit peněžitou pokutu při neposlušnosti nebo při neplnění jich povinností.

Organisace centrálních úřadů upravena byla na sněmu piotrkovském roku 1504. Potrvala až do druhé polovice 18. století, kdy polské úřady nově organisovány na podkladě principu kollegiálního. I tato reforma, o níž ještě promluvíme je pro Polsko charakteristickou. Kdežto v jiných státech středoevropských, v zemích českých a uherských reformy tohoto druhu daly se iniciativou královou, v Polsku vznikla tato reforma iniciativou stavů.

Pro Polsko po spojení s Litvou je charakteristické, že existovaly při všech ústředních úřadech dva páry úřadů, jednak pro Polsko (korunu), jednak pro Litvu. Ty úřady, které přinášely sebou členství v senátě, nazývaly se v Polsku ministerstvy a úředníci je zastávající ministři.

Příkladem, jak se za uvedených zásad úřady polské vytvářely, je úřad dvorského maršálka. Úřad ten zřízen byl na dvoře polského krále ve 14. století. V 15. století vyskytají se již dva maršálkové, jeden dvorský a jeden korunní. Po spojení s Litvou vyskytají se dva páry maršálků, jeden pár polských (korunních) a jeden pár litevských. Od 16. století zastupuje dvorský maršálek korunního, který nazván nejvyšším.

Podobný postup byl i s vývojem kancléře. Úřad kancléře a podkancléře vytvořil se z úřadu kancléře a podkancléře královského. Vliv stavovský je patrný nejprve na úřad podkancléře, který po smrti Kazimíra Velkého začal se nazývati podkancléřem korunním. Kancléř nazýval se nejprve dvorským a ve 14. stol. obdržel název kancléře korunního a po smrti Kazimíra Velkého rozšířil svou činnost na celé Polsko. Kancléř a podkancléř stáli v čele kanceláře královské, při čemž podkancléř zastupoval kancléře. V 15. století kancléř pečtil listiny, vycházející z kanceláře pečeti větší, podkancléř pečeti menší. V 15. století význam kancléře stoupl. Kancléř redigoval korespondenci se zahraničními mocnostmi, řídil diplomacii státní, současně však všechna korespondence i akty vnitrostátní procházely jeho rukama. Tím nabyl významu ministra věcí zahraničních i ministra vnitra. Zvláště od 16. století jeho význam stoupl. Po připojení k Polsku měla také Litva kancléře a podkancléře.

Správce financí královských byl skarbník. Úřad centrálního skarbníka vytvořil se ze skarbníka královského, který však již v 15. století podléhá vlivu stavovskému a nazýval se podskarbním korunním (thesaurarius regni). Podskarbní korunní měl

ku pomoci nižší úředníky pokladu, z nichž nejstarší nabyt v 15. století titulu podskarbího dvorského (*vicethesaurarius curiae*) a stal se zástupcem podskarbího korunního. Oba podskarbí stali se finančními ministry. I tento pár úředníků existuje na Litvě.

Úřad hetmana vyvíjí se pomaleji než uvedené úřady. S počátku vyskytá se hetmanů více, od dob Kazimíra Jagiellonského se vyskytá hetman jeden. Od roku 1539 byl mu dán k ruce hetman, zvaný hetmanem polním. Od té doby nazývá se první hetman hetmanem nejvyšším (*dux exercitus supremus*).

Ústřední úředníci tvořili v Polsku královskou radu. Setkáme se s ní již ve 14. století. V Polsku stala se královská rada základem pro vytvoření druhé části stavovského sněmu, jak bylo vylíčeno. Z královské rady vytvořil se polský senát. Od roku 1573 utvořen v Polsku sbor senátorů-residentů. Byl to vlastně výbor senátu a zároveň rada královská v době, kdy sněm nezasedal. Původně jejich postavení nebylo ústavně upraveno a král nebyl nucen řídit se jejich radou. Senátorů-residentů bylo s počátku 16, od roku 1641 bylo jich 28, z nichž 7 mělo býti stále při králi. Od roku 1717 byl král vázán na jich usnesení (*senatus consulta*).

Ke konci 18. století podnikli stavové novou reformu centrálních úřadů a přetvořili je v kollegiální úřady, v t. zv. velké komise. Byly vytvořeny dvě komise finanční, pro Polsko a pro Litvu, dvě komise vojenské a jedna komise pro výchovu (*komisja edukacyjna*). Členy těchto komisí byli ministři a kromě toho určitý počet senátorů a poslů ze sněmovny poslanecké. Nad těmito komisemi zřízena byla roku 1774 t. zv. stálá rada (*rada nieustajaca*). Rada tato skládala se z krále, 18 senátorů a 18 šlechticů. Král měl v radě dva hlasy jen v případě rovnosti hlasů. Rada tato bděla nad celou správou Polska a nastoupila na místo senátorů-residentů, kteří byli zrušeni. Z její správní kompetence je na př. důležité, že předkládala králi tercia při jmenování na úřady, jež král obsazoval. Poměr její k jednotlivým velkým komisím však nebyl dostatečně podrobně upraven. Rada zanikla r. 1789 a nová úprava centrálních úřadů provedena ústavou 3. V. 1791.

Sledujeme-li vývoj ústředních úřadů a král. rady *v zemích českých*, vidíme analogické znaky: z úředníků původně královských a dvorských, stávají se vlivem stavovské ústavy úřady stavovské, v zemích českých nazývané zemskými. Vznikají také dvojice úřadů, úřady dvorské a zemské (stavovské), při čemž úřed-

níci, zastávající tyto úřady, nazývají se nejvyššími (na př. nejvyšší maršálek zemský a maršálek dvoru královského, nejvyšší hofmistr a hofmistr dvoru král.). Úředníci zemští přísahají nejen králi, ale i stavům („vší obci král. českého“) a jsou tedy za výkon svého úřadu zodpovědni i stavům. Dvorské úřady staly se většinou dědičnými v určitých rodinách šlechtických. Úředníci zemští byli jmenováni králem spolu s radou, kterou tvořil sbor nejvyšších úředníků stavovských. Byla také vyslovena zásada, že i sesazení úředníka mělo se díti jen spolu s král. radou.

Pro vývoj v českém státě jeví se zvláštností, že vytvořily se zemské úřady jednak v Čechách, jednak na Moravě, důsledkem vytvoření stavovských obcí podle jednotlivých zemí. Některé nejvyšší úřady české však nabyly významu po celý český stát a staly se úřady celostátními (na př. nejvyšší český kancléř).

Největšího vlivu dosáhli stavové v zemích českých na úřady v době jagiellonské, kdy úřady královské téměř zanikly. Teprve opětně v době habsburské v 16. stol. některé král. úřady se obnovují a upevňují.

Ku konci 15. stol. za sporů mezi vyšší a nižší šlechtou, byly úřady zemské rozděleny mezi pány a rytíře. Pánům dostaly se tyto úřady: nejv. purkrabí pražského, nejv. zemského hofmistra, nejv. zemského maršálka, nejv. zemského komorníka, nejv. zem. sudí, nejv. kancléře a jednoho ze dvou purkrabí karlíštejnských. Rytířům přiřknuty byly tyto úřady: nejv. zemského písaře, zemského podkomoří, jednoho purkrabí karlíštejnského a jednoho purkrabí hradeckého. Podkomořím mohl se státi i měšťan starého města Pražského, jen byl-li rytířem. Rovněž na Moravě byly úřady rozděleny mezi vyšší a nižší šlechtu.

Právě tak jako v jiných státech ve stř. Evropě vytváří se i v zemích českých stavovská rada, zvaná královská rada česká. Vytvořila se z královské rady, orgánu to panovníkova a nabyla významu orgánu stavovského. Celostátní význam má král. rada česká, nikoli rady vedlejších zemí, ač se zde také vyskytají. V zemích českých není podrobnějších předpisů o složení a o kompetenci královské rady, jako na př. v Uhersku. Od 15. stol. však panovníci se zavazovali, že budou užívatí domácí král. rady. Královskou radu českou tvořili nejvyšší zemští úředníci spolu se zemskými soudci, po př. ještě se zvláštními rady, které král do rady povolával. Jeví se tedy královská rada česká ve třech podobách

jako rada užší, širší, po př. nejširší. Do užší rady bylo zváno sedm nejvyšších úředníků zemských (nejv. purkrabí, nejv. hofmistr. nejv. komorník, nejv. zemský sudí, nejv. kancléř, nejv. písař a nejv. podkomoří) a soudcové zemští. Širší král. rada rozšiřovala se o přísedící komorního a dvorského soudu a nejširší o rady další, které král. povolával.

Kompetence král. české rady nebyla upravena. Král, po př. sněm mohl radě svěřiti určité otázky k vyřízení. Měla jen zaručenu ústavně účast při obsazování nejvyšších zemských úřadů.

Největšího vlivu nabyli stavové čeští na vyšší úřady v konfедераční ústavě r. 1619. Neboť zde v čl. 17 bylo jasně ustanoveno, že stavům náleží volba vyšších úředníků, králi jen jich potvrzení. Stavové předkládali totiž králi jména čtyř osob, z nich král potvrzoval jednu na příslušný úřad.

V 16. století analogicky jako v Uhersku pokoušejí se Habsburkové i v zemích českých nabýti vrchu nad mocí stavovskou, což se jim částečně daří. Ze snahy odstraniti vliv stavovský vznikla r. 1527 komora královská jako sborový úřad, jemuž v čelo byl postaven později president komory královské. Úřad ten byl vymaněn z vlivu stavovského. Také organisováním soudů, zvl. rady nad appellacemi Ferdinand I. r. 1548 dociloval zesílení moci královské.

§ 16. Centrální úřady pro země české, rakouské a uherské.

V politickém přehledu státu českého a uherského bylo uvedeno, že Habsburkové se snažili o vytvoření většího státního celku z různých státních území středoevropských. Z toho, co dosavad bylo vylíčeno ze stavovské ústavy českého a uherského státu bylo také zřejmo, že stavové ve státě českém a uherském stáli na stanovisku samostatného státního zřízení. Svá práva střežili jak vůči panovníkovi, tak také vůči stavům jiných států a zemí, s nimiž vstoupili od r. 1526 v užší svazek, vzniklý personální uníí v osobě panovníkově. Panovníkovi se proto nepodařilo během 16. století vytvořiti společné sněmy stavovské z jednotlivých státních celků, ač se o to Ferdinand I. pokoušel. Pouze jednou r. 1541 a 1542 dosáhl toho, že sešel se kongres zemí českých a rakouských k povolání berní proti Turkům. Stavové sami se však na poč. 17. stol. spojovali proti moci panovníkově a ve spojení stavů z různých

zemí hledali ochranu svých práv. R. 1606 stavové čeští, uherští a někteří ze stavů zemí rakouských uzavřeli spolek na ochranu míru vídeňského. Roku 1608 opětně uzavřeli stavové zemí rakouských a uherských spolek k ochraně míru vídeňského a žitvatorockého. Téhož roku přistoupili k této jednotě stavové moravští v Ivančicích. Ač bylo usilováno, aby i stavové čeští k této jednotě přistoupili, nebylo toho dosaženo. Když stavové čeští uzavřeli konfederaci r. 1619, připojili se k ní hornorakouští a uherští stavové. Po potlačení českého odboje i tento pokus se nezdařil.

Naproti tomu však podařilo se Habsburkům organisovati správu zemí českých, uherských a rakouských jednotně v oborech, v nichž měl panovník jistý samostatný okruh své působnosti. Bylo tomu v určitých oborech správy finanční, vojenské a také zahraniční. Ferdinand I. zřídil r. 1527 tajnou radu a dvorskou komoru a r. 1556 dvorskou radu vojenskou. Úřady tyto byly společné všem zemím Ferdinandovým.

Tajná rada sestávala z malého počtu členů (3 až 5). Členy tajné rady byli nejvyšší hofmistr, který radě předsedal, nepředsedal-li panovník sám, pak nejvyšší dvorský maršálek a kancléř. Tajná rada byla orgánem poradním pro záležitosti zahraniční. Pro jednotlivé státy, zvl. stát český a uherský byla orgánem neústavním, neboť stavové neměli na její obsazování ani na její jednání vlivu. Nadto tajná rada začala v 16. století zasahovati i do vnitřních záležitostí jednotlivých zemí a rozšiřovala tedy svou kompetenci směrem centralistickým. Koncem 16. stol. za Rudolfa II. její moc neobyčejně vzrostla. V 17. století přibývalo jejích členů (vzrostl na 15), význam její však začal klesat.

Dvorská komora byla úřadem pro správu financí panovníkových. Byla úřadem sborovým, skládajícím se ze superintendenta, nebo šacmistra a ze 4 radů. Byla úřadem poradním, rozhodování v důležitých otázkách ponechával si panovník sám. Pro finanční správu byly, jak bylo výše uvedeno, zřízeny v jednotlivých zemích zemské komory (česká, uherská a dvě rakouské). Komory tyto nebyly původně podřízeny dvorské komoře, ponenáhu však během vlády Ferdinanda I. dvorská komora, podobně jako tajná rada, nabývala velkého vlivu na ústřední správu finanční a komory v jednotlivých státech staly se na ní závislými. K tomu přispělo, že v jednotlivých zemích jak českých, tak uherských nastoupila

v 16. stol. další decentralisace ve finanční správě a tím také bylo umožněno stoupnutí významu ústřední dvorské komory.

Dvorská rada vojenská byla zřízena rovněž jako sborový úřad pro správu vojska panovníkova. Měla tedy na starosti verbování, výzbroj a zásobování žoldnéřského vojska. Pečovala o pevnosti a zbrojnice. Hlavní její působnost vztahovala se na Uhersko, kde spravovala i t. zv. Vojenskou hranici.

Zvláštní povahy byla také královská dvorská kancelář. Byla expedičním orgánem pro panovníka i pro tajnou a dvorskou radu. V čele kanceláře stál kancléř, od r. 1538 zvaný vicekancléř. Kancelář byla společným úřadem jak pro země rakouské, tak také pro říši římsko-německou, když se stal Ferdinand I. r. 1559 císařem, jak o tom byla výše řeč.

Dvorská kancelář skládala se z několika expedic, řízených sekretáři. Expedice byly upraveny jednak podle jednotlivých zemí, jednak podle různé agendy. Pro země české a uherské byly zřízeny expedice česká a uherská v čele se sekretáři. Tito sekretáři obdrželi v 16. století titul vicekancléře a byli podřízeni nejen říšskému vicekancléři, nýbrž i domácím kancléřům, českému a uherskému.

§ 17. Správa provinciální a vývin územní samosprávy.

Právě tak, jako správa ústřední, mění se v době státu stavovského i správa provinciální. I zde nabývají stavové vlivu a správa provinciální přestává býti jen královskou. Ve většině států ve stř. Evropě získávají stavové také právo voliti si orgány v určitých správních obvodech. Vzniká tedy stavovská územní samospráva, v níž stavové nalézají rovněž možnost rozšířiti svá stavovská práva a současně i oporu proti moci panovníkově.

V říši *římsko-německé* jako celku, provinciální správa nemá velkého významu. Z okrsků staré správy provinciální vytvořily se, jak jsme viděli okrsky zeměpanské, které nabývají státní suverenity. Territoria sama zřizovala si svou správu provinciální. Přes to však i v říši vznikla nutnost upravit provinciální správu. Základ k ní položila péče o zemský mír (Landfried), t. j. péče o vnitřní bezpečnost v zemi. Říše rozdělována je na obvody, zvané kraje, které mají udržovati ve svém území mír. Snaha tato je v říši patrna již ve 13. stol. a nabývá pevnějších forem r. 1438,

kdy říše rozdělena na šest krajů k ochraně zemského míru. Ku konci 15. stol. v souvislosti se snahou zřídití říšský regiment bylo obnoveno i rozdělení v kraje. Nejprve bylo krajů šest (1500), později (1512) deset. Správa kraje byla upravena tak, že v čele kraje stál hejtman a několik krajských radů, kteří byli voleni od stavů v kraji.

Původně význam krajů uplatnil se jen při obsazování regimentu a míst říšského komorního soudu. Kompetence říšských krajů se rozšířila r. 1522 a 1555, kdy krajům svěřena exekuce rozsudků říšského komorního soudu a ochrana landfrídu. S ní souvisí rozšíření pravomoci krajů i na dozor nad mincemi a clem a nad prováděním policejních nařízení. V krajích projevoval se rozhodný vliv stavů, takže krajská správa často chránil své zájmy, císaři odporovala.

Také organizace provinční správy v *Polsku* vykazuje společný znak ovládnutí správy stavy, má však i své charakteristické znaky. Jak bylo výše uvedeno, úřady dvorské v jednotlivých polských knížetstvích zůstaly i v době, kdy se Polsko sjednocuje. Jen některé z nich zanikly (na př. úřad kancléře a skarbníka). Z úřadů, původně dvorských, staly se úřady zemské, které plně podléhaly vlivu šlechty. Z knížetství staly se správní obvody, zvané vojevodství. Ve vojevodstvích zůstaly úřady vojevody, kastelána, podkomořího, sudího, podsudka, písaře a j., úřady ty však změnily přirozeně svoji kompetenci. Vojevoda velel vojenské hotovosti vojevodství, měl péči o veřejnou bezpečnost, měl správu židů a j. V době, kdy vznikly sněmíky, měl také předsednictví sněmíku. Kastellán byl nápomocen při velení zemské hotovosti. Podkomoří, sudí, podsudek a písař měli funkce soudní ve svých obvodech. Ostatní úřady zemské byly čestnými.

Král snažil se čeliti přeměně těchto úřadů v úřady stavovské tím, že zřídil nový úřad starosty (*capitaneus*). Úřad tento vyskytl se v *Polsku* za vlády českého krále Václava II. a byl obnoven za Vladislava Lokýtky a zaveden do všech vojevodstev. Úřad starosty měl úkoly vojenské i bezpečnostní a převzal i úkoly t. zv. opravců, kteří se podobají českým popravcům a byli snad zřízeni v *Polsku* po českém vzoru. Ale i úřad starosty podléhá vlivu stavů a je včleněn v hierarchii zemských úřadů.

Úředníci zemští v jednotlivých vojevodstvech hráli v *Polsku*

důležitou roli i na sněmících a získali na svém významu i tím, že s některými bylo spojeno i členství v senátě.

V *Uhrách* organisuje se v době státu stavovského komitátní správa na nových základech. Kdežto v době árpádovské je vybudováno zřízení komitátní na organisaci královské správy, od 13. stol. počíná se měniti a uplatňuje se v něm vliv obyvatelstva v komitátě. Počátky změn tkví vlastně ve změně komitátního soudnictví. Úředníci, vykonávající soudnictví v komitátě ve 13. stol. nestačili na výkon spravedlnosti. Proto byli vysíláni do komitátů zvláštní poslové královští (*iudices missi vel constituti*) a také palatin pověřován soudní činností v komitátech. Obyvatelstvo v komitátě však začalo si ustanovovati samo zvláštní soudce, zvané *iudices nobilium*, slůžné, kteří nabývali většího významu i nad soudy županskými a stali se základem k vybudování autonomního soudnictví komitátního. Původně všechno, později jen šlechtické obyvatelstvo v komitátě vytvořilo jednotu, korporaci, která si své orgány volila. Volenými orgány byly s počátku jen slůžní, později i jiné orgány. Anjouovci, zvl. Karel Robert, snažili se čeliti tomuto vývoji zřízením nových královských úředníků provinčních (*kastellánů*), kteří měli vyřizovati správu vojenskou a hospodářskou v komitátech. Snaha tato však nevedla k cíli a správa komitátní čím dále, tím více se vyvíjí ve prospěch šlechty. Šlechtici v komitátě tvoříce jednotu (*universitas nobilium*), shromažďují se na schůzích v t. zv. komitátních kongregacích. V 15. stol. zrušeno bylo palatinské soudnictví v komitátech a veškero soudnictví komitátní převzaly komitátní soudy, zvané *sedes iudiciariae*, *sedrie*. Předsedal jim župan nebo místožupan, zasedali na něm slůžní a přísedící, volení od šlechticů (*iurati nobiles*, *iurati assessores*, *iurassores*). Místožupan nebo podžupan byl původně úředník, dosazovaný županem jako jeho pomocný orgán. Od 16. stol. však stal se podžupan úředníkem samosprávným, volným komitátem. Župan zůstal úředníkem královským a obdržel titul vrchního župana (*supremus comes*).

Komitáty rozšířily pak od 16. stol. svou kompetenci ze soudnictví i na obory správy vojenské, hospodářské a finanční a získaly i právo autonomie. Na obecných kongregacích komitátních rozvrhována byla vojenská daň, projednávaly se náklady komitátní správy, ustanovovala se t. zv. daň domestikální, volili se sně-

movní poslové, vydávaly se jim instrukce a volili se také místní úředníci.

Největšího významu nabyly však komitáty tím, že získaly právo přezkoumávaní, zda nařízení krále nebo král. místodržícího neodporují státním zákonům. Právo toto pramenilo z čl. 33 z r. 1545 a komitáty dovedly tuto svou pravomoc uplatňovati a rozšiřovati proti panovníkovi, zvláště když Habsburkové začali svou moc královskou v 16. století také v Uhersku zesilovati.

Autonomie komitátů, kterou získaly rovněž od 16. stol. spočívala nejen v ukládání komitátních daní, nýbrž také v tvoření komitátních statutů (*ius statuendi*). Statuta komitátní nesměla odporovati zákonům a právním zvyklostem, obsaženým v nálezech královské kurie.

V *zemích českých* jest pozorovati změnu správy provinciální ve prospěch stavů již od 13. stol. Stará hradská správa zanikla, zanikají i staří královští úředníci hradští a na jejich místě vzniká, patrně z reformátorské činnosti Přemysla Otakara II. nová organisace správní, zvaná krajskou. Vznikají obvody správní a soudní, které se vždy nekryjí. Na Moravě zastupuje správu provinciální přetvořená organisace údělová. Ve 13. a ve 14. stol. objevují se v krajích krajští popravci s úkoly trestně policejními. V 15. stol. ustalují se v Čechách trvale správní obvody, zvané kraje v čele s krajskými hejtmany. Krajští hejtmané, pro každý kraj dva, pán a rytíř, podléhali vlivu stavů. Na Moravě po celé toto období státu stavovského krajů, ve funkci správních obvodů, není. Kraje v Čechách začaly organisovati také krajské sjezdy analogicky s komitátními kongregacemi uherskými. V době 16. stol. však tyto pokusy potlačeny.

§ 18. Ústřední soudnictví.

Jak bylo uvedeno a také patrné z předcházející stati, zůstává znakem organisace soudní v době státu stavovského, že soudnictví není odděleno od správy. Pojednáváme-li přes to o soudní organisaci odděleně, je naším účelem, aby tím více vysvitl vývojový rys soudní organisace v tomto období: právě tak jako jednotlivé obory správy, podléhá i soudnictví stavovskému vlivu. Soudní moc odnímána je ponenáhlu králi a král je nucen zřizovati nové soudy královské, které však opětovně dostávají se do moci stavů. Cha-

rakteristickým rysem soudní organisace v této době jest také, že vznikají různé soudy pro různé stavy. Šlechta má své zvláštní soudy, města mají svou soudní organisaci a ovšem lid poddaný rovněž.

Příkladem, jak pronikal vliv stavů do královského soudnictví, je vývoj v říši římsko-německé. V říši existoval soud dvorský jako soud čistě královský. Vývoj zeměpanské výsosti spojené s udílením privilegií *de non appellando* a *de non evocando* zeslabil kompetenci tohoto soudu do té míry, že soud dvorský v 15. stol. zaniká. Panovník organisuje nový soud, zvaný soud komorní. Soud komorní byl tudíž soudem královským a vznik jeho souvisí s uplatňováním královské moci soudní tam, kde ještě králi zbývalo rozhodovati o odvoláních od nižších soudů. Roku 1471 byl dán tomuto soudu řád, podle něhož předsedou byl král sám, nebo jeho zástupce, komorní soudce. Přisedícími byli placení královští radové, většinou právníci. Soud soudil ve sporech, které se dotýkaly zájmů králových a král. komory. R. 1495 nastala reforma komorního soudu, který od té doby podléhá vlivu stavů a stává se říšským komorním soudem. V čele soudu stál komorní soudce, jmenovaný králem z knížat, hrabat nebo svobodných pánů. Původně bylo u říšského soudu komorního 16 přisedících, kteří byli navrhováni stavy s počátku králi, od r. 1507 přímo soudu a sice s polovice z učených právníků, s polovice ze šlechty. Tím dostal se soud komorní plně do zájmu stavů. Od r. 1521 obdržel král právo jmenovati další dva přisedící soudu, od vestfálského míru stoupl počet přisedících do 50, od r. 1720 klesl na 15. Současně vytvořily se v soudě senáty, jichž presidenty jmenoval král. Sídlem soudu byl Frankfurt n./M. pak Špýr a konečně Wetzlar. Od roku 1548 byla vybírána zvláštní komorní daň (*Kammerzieler*) na úhradu výloh soudu.

Říšský komorní soud neměl příliš rozsáhlé kompetence. Byl příslušný v případech, kdy byl odpírán výkon spravedlnosti (*querelae denegatae iustitiae*), při porušení zemského míru a při žalobách fiskálních. Byl příslušný ve sporech proti osobám bezprostředně říši poddaným, kromě věcí trestních a lenních. Byl také soudem odvolacím, pokud v tomto směru kompetence jeho nebyla vyloučena udělením privilegia *de non appellando*.

Výkon osobní soudní pravomoci zůstal císaři i po zřízení říšského komorního soudu. Císař vykonával tuto pravomoc, jak

bylo již dříve vzpomenuto v říšské dvorské radě. Do ní soustředila se pravomoc, pokud šlo o otázky říšských lén, o trestní případy osob poddaných bezprostředně říši, o spory týkající se královských privilegií a věcí, plynoucích rezervátních práv královských.

Říšská dvorská rada tedy byla orgánem správním i soudním a v 16. stol. stala se sborem, který mohl vyvinouti kabinetní soudní pravomoc císařskou. To říšští stavové postřehli a proto, jak v míru vestfálském, tak i v jiných ustanoveních říšských snažili se význam soudní kompetence říšské dvorské rady obmeziti.

Organisace soudnictví v *Polsku* má v tomto vývojovém období některé charakteristické své rysy, jest však také velmi pěkným dokladem, jak vliv stavů na soudnictví v době státu stavovského vzrostl. V jednotlivých vojvodstvích po zcentralisování polského státu existovaly soudy úředníků, kteří byli ve starším období státu polského úředníky knížecími. Byly to soudy zemské, na nichž zasedal sudí a podsudek a přísedící ze šlechty, dále soudy hradské (grodzkie), které řídil starosta a konečně soudy podkomořské, jimž předsedal podkomoří. Pro celé vojvodstvo byl ještě soud věcový (wiec), na němž zasedal starosta, vojvoda, kastellán a j. Každý z těchto soudů ve vojvodstvech měl určitou kompetenci. Na dvoře královském vytvořil se královský soud dvorský (in curia), který byl soudem první instance pro spory, pro které nebyly příslušny soudy nižší (na př. causae iuris communis t. j. spory veřejnoprávní, causae mere criminales t. j. spory trestně-právní a j.). Ve starší době appellace soudnímu řízení v Polsku známa nebyla. Když se vytvořila, byl královský soud odvolacím soudem soudů ve vojvodstvích.

V 16. stol. nabyly velkého významu soudy, které král konal během zasedání sněmovního. Jako přísedící tohoto soudu fungovali členové senátu. Protože však polské sněmy právě od 16. stol. začaly se scházeti nepravidelně, projednávání sporu vázlo.

Proto byl zřízen r. 1578 nejvyšší tribunál korunní. Byl to soud šlechtický, skládající se z deputovaných po jednom neb po dvou z každého vojvodství. Deputovaní tito byli voleni na zvláštních sněmících, k tomu zvláště svolaných. Kromě toho zasedali v korunním tribunálu také zástupci duchovních. Zřízením korunního tribunálu byla proražena zásada, že nejvyšším soudem je soud královský. Přes to ovšem udržoval se v organisaci soudní

v Polsku princip, že soudní moc všech soudů plyne z moci královské. Proto v době bezkráloví soudy nezasedaly. I zde však stavovství pokročilo dále. V 17. století v době bezkráloví zasedají t. zv. soudy kapturové a soudy konfederální, v nichž vlastně stavové, sdružení v stavovských konfederacích osobili si nejvyšší moc soudní.

Ústřední soudnictví v *Uhrách* dostávalo se do zájmu stavů v souvislosti se vzrůstem stavovského vlivu na úředníky, kteří vykonávali soudní pravomoc v Uhersku. Původně předsedal soudu dvorskému král. Zástupcem královým v soudě byl původně palatin a jeho zástupcem dvorský sudí. Během 13. století nabývá palatin samostatné jurisdikce nad šlechtici a zástupcem královým stává se v kurii královské dvorský sudí. Ve 13. stol. zasedá král. soud pravidelně v oktávách před určitými svátky (odtud název iudicia octavalia). Ve 13.—15. stol., jak bylo uvedeno, přeměňuje se jak palatin, tak také dvorský sudí v úředníka stavovského. V té době nabývá palatin důležitého postavení ústavního v poměru krále ku stavům. Soud palatinův rozhoduje spory trestní, avšak také spory civilní, zvl. o nemovitosti. Decretum Majus z r. 1486 odstranilo však samostatné soudy palatinovy. Palatin pak zasedá v královské kurii, která soustředí v sobě veškerou nejvyšší soudnictví. V určitých případech královskému soudu i předsedá. V člancích palatinských je určena soudní kompetence palatina velmi rozsáhle. Palatin je iudicum regni maximus. Nikdo kromě krále tak obsáhlé kompetence soudní ve státě nepožívá. Palatin dokonce, jak bylo uvedeno, řídí procesy mezi králem a stavy. Je také nejvyšším soudcem Kumánů a Jazygů.

Vedle krále, palatina a dvorského sudí, který ve zvláštních případech rovněž předsedal král. kurii (odtud *specialis praesentia regia*), zastupoval krále v kurii i tajný kancléř. Po přeměnách v organizaci král. kanceláře, o nichž byla výše řeč, nastoupil na místo tajného kancléře v král. kurii zvláštní úředník, zvaný královským personálem.

V předsednictví král. kurie střídaly se tedy čtyři osoby: král, palatin, dvorský sudí a královský personál. Král předsedá král. kurii jen v určitých sporech (o větší násilí, o násilí a rušení držby, stavší se během války, ve věcech sirotků, ve sporech o čest, v případě odvolání od nižších soudů). Přisedícími byly ve všech případech zasedání v kurii tytéž osoby, totiž členové užší

král. rady. Král. kurie skládala se tedy z určitého počtu magnátů a šlechty nižší, jak o tom byla výše řeč při otázce složení královské rady. Z uvedeného bylo patrné, že mezi přísedícími král. kurie převládali nižší šlechtici.

V 16. stol. klesnutí významu král. rady (viz výše) přispělo k tomu, že se soudnictví oddělilo od správy. Královská kurie, zvaná od 16. stol. královskou tabulí odděluje se plně od královské rady. Současně také vliv stavů v ústř. soudnictví v 16. stol. slábné. Bylo uvedeno, že Habsburkové usilovali o zeslabení moci palatiny. Zřizovali i zvláštního místodržícího, třeba stavové zdůrazňovali, že palatin jest místodržícím na místě králově. Protože panovník v 16. stol. velmi často meškál mimo Uhry, místodržící i palatin vykonávají soudní pravomoc, která ve starší době je vyhrazena král. kurii jen za předsednictví králova. U místodržícího i u palatina tvoří se užší sbor přísedících a podle počtu jich nazván jest tento soud soudem sedmipanským (tabula septemviralis). Protože šlo o soud král. místodržícího, který je nejvyšším soudcem (primarius iudex), stává se soud sedmipanský nejvyšším soudem i nad královskou kurii. Definitivní organizace soudu sedmipanského provedena byla až ve stol. 18.

Všechny charakteristické rysy organizace stavovského soudnictví, které jsme právě viděli, pozorujeme velmi jasně i na organizaci soudnictví ve *státě českém*. Šlechta a stavové budují svou soudní organizaci v zemském soudu, který vzniká ve 13. stol. ze soudní kompetence starého dvorského soudu královského. Panovník organizuje si proto ve 14. stol. nový dvorský soud, který není však sto státi se nejvyšším soudem, nadřazeným soudu zemskému. Naopak, dvorský soud klesá na svém významu a stává se (v 15. stol.) soudem, projednávajícím jen spory lenní. A také nový soud, soud komorní, který byl v 15. stol. vytvořen k posílení královské soudní moci, konkuruje sice v kompetenci se soudní mocí zemského soudu, nedovedl se však povznésti nad zemský soud. Zemský soud český, podobně jako král. kurie uherská, je osazen přísedícími šlechtici, jednak pány a rytíři. (V Čechách v 15. stol. je 20 přísedících, z nich 12 pánů a 8 rytířů, na Moravě 14 pánů a 6 rytířů, v král. kurii, jak uvedeno byly r. 1498 4 preláti a velmoži a 16 nižších šlechticů.) V zemích českých náležel pánům větší počet členů v zemském soudu než magnátům v král. kurii. V 16. stol. usilovali Habsburkové o zesílení král.

soudní moci. Úspěchu však docílili jedině v městském soudnictví, pro něž r. 1548 byla zřízena král. rada nad appellacemi.

§ 19. Správa a soudnictví městské.

Města, jak bylo uvedeno, vznikala ve všech státech ve stř. Evropě analogickým způsobem a vznik jejich pramenil z měst německých. A proto ovšem i jejich správa je upravena ve stř. Evropě rovněž analogicky.

Města byla vyňata z pravidelného soudnictví i z pravidelné správy státní. Bylo proto nutno, aby od počátku, jakmile města jako hotová instituce vznikla, měla také své orgány soudní a správní. Mezi městy bylo rozeznáváno, zda vznikla jako města královská nebo jako města poddanská (biskupská, zeměpanská, vrchnostenská). V organizaci městského soudnictví a městské správy nabyla ve střední Evropě zvláštního významu města královská (v říši římsko-německé města říšská). Města poddanská měla poněkud odchylný vývoj.

Městská samospráva začala se rozvíjeti na podkladě immunity soudní. Obyvatelstvo městské bylo vyňato z pravidelné kompetence soudních orgánů a podřízeno v trestních i civilních sporech zvláštnímu soudci, rychtáři. Rychtář byl ovšem také úředníkem správním. Rychtář zval se různě: v říši římsko-německé fojt, Schultheiss neborychtář (*iudex, praefectus*), při čemž název fojt převládal u měst s právem magdeburským, název rychtář u měst s právem jihoněmeckým. Názvy tyto pro rychtáře pronikly i do ostatních států ve stř. Evropě. V českých zemích vyskytají se oba tyto názvy, v Polsku převládá název fojt (odtud polský wójt), v Uhersku zpravidla villicus, maior villae nebo i *iudex civitatis*.

Rychtář je zpravidla ustanovován pánem města a reprezentuje tedy vrchnostenskou moc v městě. Leckdy dostává rychtu dědičně na př. v zemích českých nebo v Polsku. V Uhersku je villicus volen městskými obyvateli, ačkoliv podléhá také králi, který jej také po volbě v městě potvrzuje.

Vedle rychtáře objevuje se v městech městská rada, která je orgánem soudním i správním. Jak tato rada vznikla, není dostatečně jasno. Členy rady ustanovuje s počátku pán města, později ustálil se způsob, že odstupující rada (t. zv. stará rada) sama vy-

bírá radu novou, po př. odstupující rada navrhuje novou radu, která je pak ustanovována pánem města, po př. rychtářem.

Členů v radě bylo zpravidla dvanáct. Tam, kde bylo rozšířeno magdeburské právo, rozpadala se rada na dva sbory: na sbor sedmi šefů s kompetencí soudní a sbor čtyř konšelů s kompetencí správní. Rozdíl tento brzy zanikl, oba sbory se brzy spojily a tvořily radu spolu s rychtářem o 12 členech.

Města poněáhu nabývala všech práv, která měl pán města. Nejen že městská rada stává se orgánem samosprávy, ale města zcela se zbavují také dozoru městského pána tím, že plně dostávají do sféry svých zájmů městského rychtáře. Rychtář přestává býti orgánem pána města, stává se orgánem městské samosprávy a soustředí svou kompetenci na výkon městského soudnictví. Ve správě městské střídají se členové městské rady. Uřadující člen městské rady nazývá se purkmistrem.

V českých zemích pro hospodářskou správu města ustanovován je člen městské rady, zvaný primasem. Nad ním vykonávají dozor obecní starší v počtu 3—6, kteří jsou voleni z bývalých konšelů.

Obyvatelstvo města tvoří v době vyspělé městské samosprávy městskou obec (*tota communitas*), která se schází ročně k volbě městských orgánů. V Uhersku kromě městské rady vyskytá se rada širší, skládající se z 50—100 členů, která je výborem městské obce (*electa communitas*). Tato širší rada kontroluje činnost městské rady a pomáhá v městské samosprávě.

Ve složení městské rady uplatňují svůj vliv jednak bohatí měšťané, jednak cechy. Některé rodiny bohatých a starousedlých měšťanů tvoří patriciat městský. Cechy byly veřejnoprávní sdružení řemeslníků, téhož řemesla nebo různých řemesel, při čemž nebyl činěn rozdíl, mezi řemeslníkem a obchodníkem. Cechy vytvořily se jako povinná sdružení řemeslníků. Mezi patriciátem a cechy bojuje se o vliv v městské radě. V některých městech končí tento zápas tím, že příslušníci cechů dostávají určitý počet míst v městské radě, převahy nad patriciátem však nezískávají.

Město bylo správním obvodem velmi dokonale organisovaným. Tvořilo celek ve správě finanční, vojenské a policejní. V některých oborech správních dospěla městská správa daleko dále než státní správa v době státu stavovského. Zvláště policie bezpečnostní, zdravotní, stavební, požární, mravnostní, dopravní a j.

jsou středem pozornosti správních orgánů městských a vytvořily se pro ně podrobné předpisy. Města ve stavovském státě nabyly také práva tvořiti si zvláštní předpisy autonomní v městských statutech.

§ 20. Finance.

V otázce finančních příjmů a vydání nastala v době státu stavovského změna. Panovník pozbývá z velké části finančních zdrojů ve prospěch stavů. S počátku uplatňuje se ještě zásada, že panovník ze svých příjmů má nésti všechna vydání státní, avšak panovníkovy příjmy záhy nestačí. Je nucen žádati o povolení berní od stavů a stavové dávají si ve svých privilegiích potvrzovati, že jsou osvobozeni od pravidelných a stálých dávek a berní a že berně mají býti vybírány jen výjimečně. Privilegovanost stavů připouští tedy řádné a pravidelné daně jen v míře velmi obmezené. Rozeznávají se pak finanční zdroje, které náležejí do dispoic jen krále a zdroje, z nichž může král čerpati příjmy jen se souhlasem stavů. Rozštěpenost moci mezi krále a stavy, která se jeví ve státě stavovském ve vládě a v správě, je zcela zřejma i ve financích státních.

V *říši římsko-německé* císař byl zbaven velmi mnoha finančních zdrojů, zvláště práv regálních, která přešla na zeměpány. Také zdroj příjmů z majetku nemovitého se ztenčil. Začalo býti přesně rozeznáváno mezi statky královskými a říšskými, k čemuž přispěla volitelnost trůnu v říši a s ní spojené střídání různých dynastií na trůně. Říšský majetek se však podstatně zmenšil. Panovník v říši neměl tedy značných finančních zdrojů, jako tomu bylo dříve. Proto císařové přikročili k pokusům zaváděti říšské daně. Pokusy ty vyskytají se již za Jindřicha IV. a opakovány byly zvláště za Rudolfa I. Za válek proti husitům byla roku 1422 vypsána daň t. zv. stý peníz a roku 1427 obecný peníz. Zvláště tato daň měla býti daní všeobecnou. Byla daní ze jmění. Nebyly to však daně stálé a pravidelné. Jedinou pravidelnou říšskou daní byla t. zv. Kammerziel, daň sloužící k vydržování říšského komorního soudu.

Také v *Polsku* se v této době finance rozdělily. Děly se na příjmy, které plynuly králi a jež král mohl volně spravovati a na příjmy, nad jichž správou bděl polský sněm. K definitivnímu roz-

dělení těchto financí (skarb królewski — skarb państwowy) došlo v Polsku dosti pozdě, za to však rozdělení to provedeno nejen dokonaleji než v ostatních stavovských státech ve stř. Evropě, ale také ovšem v Polsku vývoj postoupil v 18. stol. k vytvoření státních rozpočtů. Králi zůstalo vyhrazeno jen málo příjmů. Statky královské se rozdělily na statky královské, které byly ve volné dispozici králově a statky komorní, s nimiž mohl disponovati jen se souhlasem sněmu. Sněm vykonával dozor nad financemi, zvláště nad vybíráním berní. K tomuto účelu byla od konce 16. stol. volena ze sněmu komise, zvaná finančním tribunálem (tribunál skarbowy).

V *Uhersku* rozdělily se finance na finance královské a stavovské během 16. stol. Královské finance spravoval král. thesaurář a v 16. stol., jak uvedeno, vytvořen byl úřad král. komory. Král. komora spravovala všechny finance kromě vojenské daně, která náležela k financím, kotrolovaným od stavů. Komora spravovala statky královské a komorní, dále vedla správu regálu horního, solního, celního a finanční správu král. měst. Ve finance stavovské náležela správa vojenské daně, kterou stavové nejen povolovali, ale také spravovali. Volili si na sněmích stavovské thesauráře nebo výběřčí, kteří tuto daň vybírali a spravovali.

Ve financích *státu českého* v této době spatřujeme všechny vývojové znaky, s nimiž jsme se setkali v ostatních státech ve stř. Evropě. I zde byly rozeznávány dvojce finance, jednak královské, jednak stavovské. Prvé spravoval král, ale i do této správy pronikal vliv stavů. Druhé byly spravovány stavy. Do financí královských náležely příjmy z královských statků, z měst, klášterů, z regálu horního, solního, židovského, celního a mincovního. K financím stavovským náležely berně.

Statky, které dříve spravoval král, rozdělily se na statky korunní, jichž zcizení bylo vázáno na souhlas stavů, dále na statky komorní, které spravoval král a na statky stavovské, které podléhaly jen stavům.

§ 21. Zřízení vojenské.

V zřízení vojenském přinesla doba státu stavovského změny právě tak velké, jako v ostatní organizaci státní. Změnilo se nejen složení vojska, ale také jeho povolávání a celé jeho zřízení.

Vojsko se rozdělilo na vojsko, jež spravoval a vydržoval panovník, a na vojsko, které bylo ve správě stavů. V některých zemích proniklo do vojenské organisace také lenní zřízení.

V *říši římsko-německé* bylo vojsko v této době složeno z lenníků. V 15. stol. nastal ve složení vojska převrat. Vojsko začalo býti totiž složeno z větší části z vojska námezdního, které najímal císař. Od r. 1422, kdy zavedena všeobecná říšská daň, zavedeno říšské námezdní vojsko, které za daň stavů bylo najímáno; ti ze stavů, kteří nezaplatili daně, byli povinni stavěti vojsko.

V *Polsku* byla základem vojska s počátku obecná povinnost šlechty k výkonu vojenské služby (t. zv. pospolite ruszenie). Kráľ byl ovšem obmezen privilegii šlechty, podle nichž nemohla býti nucena k zahraničním výpravám bez náhrady. Od roku 1496 nemohlo býti vojsko svoláno bez souhlasu sněmu. Šlechtici dostavovali se k vojsku pod korouhvemi z jednotlivých vojevodstev, od dob Kazimíra Velkého také pod korouhvemi jednotlivých rodů (t. zv. banderia). V 15. století začala obecná povinnost vojenská šlechty upadat. Příčinou toho byl změněný způsob vedení války (větší význam pěchoty, střelné zbraně, dlouhé války). Rozhodného významu nabylo pak vojsko námezdní, které najímal s počátku kráľ, na něž však stavové v 16. stol. nabyli rozhodného vlivu. Vývoj polského vojska je ovšem spojen také s vývojem vojska kozáckého, které v Polsku hrálo rovněž důležitou roli. O roku 1717 vyskytá se v Polsku také určování počtu branných sil námezdních sněmem.

V *Uhersku* ve vojenském zřízení je důležitá jednak reforma za Anjouvců a pak za krále Zigmunda. Vojenská organisace a obrana země lpěla na panovníkovi. Panovník byl i zde, podobně jako v Polsku, privilegii stavů obmezen v použití zemské hotovosti za hranicemi státu. Za Anjouvců vytvořilo se t. zv. banderiální zřízení. Podle něho stavěl vojenské oddíly jednak kráľ, jednak stavové. Mezi stavy vojenská povinnost byla upravena podle držby nemovitého majetku. Magnáti, kteří postavili do boje oddíl 500 vojáků, vedli je pod vlastní korouhví (banderia), menší vojenské oddíly byly zařazeny do banderií komitátních. Za Zigmunda byla provedena reforma banderiálního zřízení ve prospěch šlechty. Na místě přímé povinnosti vojenská šlechta převzala na sebe jen povinnost finančního příspěvku, který ovšem přesunula

na poddané. R. 1397 bylo ustanoveno, že každý poddanský dvůr (porta) má na válku proti Turkům přispěti jedním dukátem a šlechta má postavit do boje každého dvacátého poddaného. Ještě dále v neprospěch poddaných zhoršila se vojenská organisace uherská v 15. století. Základní předpisy o banderiovém zřízení obsahuje dekret z r. 1435.

Ve *státě českém* jsou patrné vývojové znaky stavovského vojenství zcela zřejmě. Vládne zde dualismus vojenství, jednak panovníkova, jednak stavů. Král vypravuje do boje své vojsko, které financuje a spravuje sám. Stavové staví do boje své vojsko. Mají privilegia, že tohoto vojska nebude použito za hranicemi státu českého a že ho bude tedy užíváno jen na obranu českých zemí. Stavové vypravují buď vojenskou hotovost, nebo povolují určité finanční prostředky, za něž je najímáno vojsko žoldněřské. V obou případech zachovávají si stavové na stavovské vojsko svůj vliv, zvláště vojenský velitel může býti jmenován králem jen se souhlasem stavovské rady.

§ 22. Povaha státu stavovského (corona regni).

Z vylíčeného vývoje obyvatelstva, vlády a správy státní v době státu stavovského je patrné, že stavovský stát se podstatně lišil od státu patrimoniálního. V době státu patrimoniálního panovník byl středem státu a v některých dobách stál i nad státem. V době státu stavovského obyvatelstvo organisovalo se ve stavy, které vedle panovníka uplatňovaly svůj význam ve vládě a ve správě státní. S přeměnou trůnního práva v době státu stavovského, zvláště když nabyla převahy volitelnost trůnu, souvisí také, že nikoli již pouze panovník je subjektem státní moci, nýbrž vedle něho i stavové. Rex a regnum, král a stavové vystupují jako dva zvláštní subjekty státní moci. Stavovský stát je rozštěpen mezi tyto subjekty, z nichž každý má své zvláštní úřady, soudy, finance i vojsko. Stát stavovský je tedy charakterisován dualisací státní moci jednak panovníka, jednak stavů.

V *říši římsko-německé* vyskytající se výraz „Kaiser und Reich“ potvrzuje tuto rozštěpenost státní moci. Protože říše byla roztržštěna vyvinuvší se zeměpanskou mocí na množství teritorií, nedospělo se zde k uplatnění a k zdůraznění zásady, že nad

císařem a nad stavy je subjekt vyšší, z něhož by císař a stavové čerpali své právní postavení.

Ve státě *českém, polském a uherském* vyskytá se pro označení rozštěpené státní moci výraz „král a země“, „král a stavové“, „rex et regnum“. Pro královskou moc v době 12. a 13. stol. objevuje se označení „corona“. Tento výraz od 14. stol. užívá se však v novém smyslu. Začíná se jím rozuměti jednak státní území, jednak subjekt, nadřaděný jak panovníkovi, tak stavům. Jest to tedy pojem, kterým se rozumí stát jako právnická osoba.

Pojem *corona regni* (Boemiae, Poloniae, Hungariae) vyskytá se ve státech středoevropských téměř současně a vznikl patrně z povahy stavovského státu samého. Vznikl-li v některém ze zmíněných států dříve či později, není dosud jasno. Ve všech třech státech střední Evropy má velký význam, neboť se jím označuje státní jednota oproti roztržitosti státní moci mezi panovníka a stavy. Ve státě českém má zvláště význam, neboť se jím zdůrazňuje státní jednota také vůči stavovským korporacím jednotlivých českých zemí. I ve státě polském má analogický význam vůči odstředivosti vojevodské autonomie. Ve státě uherském vyskytá se tento pojem v podobném smyslu jako ve státě českém a polském. V uherských právních pramenech a v theorii ústavního práva uherského zdůraznil význam tohoto pojmu Verbőczy (Trip. I. 3, 4, 10 a j.). Není však správné, zdůrazňuje-li se v theorii uherských ústavních dějin specifický význam tohoto pojmu, zvláště pro dobu novější. Pojem tento není originalitou uherskou a není pro uherské právní dějiny žádným mystickým pojmem, personifikujícím korunovační klenot. I v Uhersku jde vlastně o pojem, který byl nutným v době státu stavovského, aby se jím označil nadřaděný subjekt moci královské a stavovské. V době moderního státu pozbyl na svém významu.

Doba státu absolutistického.

§ 23. Přehled vývoje.

Obdobím státu absolutistického prošly jen některé státy ve střední Evropě. Představitelem vývoje absolutistického státu jest ve střední Evropě jednak *stát pruský*, jednak *stát český* a pak *země rakouské* a *Uhersko*. Panovnický absolutismus není zvláštností střední Evropy. Objevuje se nejprve v Itálii, pak ve Španělsku a ve Francii. Představitelem francouzského absolutismu byl Ludvík XIV. Do střední Evropy přichází absolutismus jednak z jihu a hlavně ze západní Evropy.

Stát pruský vznikl z braniborského území, k němuž připojovala se území další. Branibory se tvořily z původních marek, jak bylo výše vylíčeno. Vystřídala se zde vláda několika rodin [Askaniů do roku 1320, Wittelsbachů (1324—1373), Lucemburků (1373—1415)]. Od roku 1415 jsou definitivně v rukou rodiny Hohenzollerů, kteří začali z nich šířiti rodovou svou moc. Upravili si rodinnou poslušnost své državy zvláštními předpisy (Dispositio Achillea roku 1473) a získali říšská území jednak na západě říše římsko-německé (vévodství Kleve, hrabství Ravensberg a Mark s Limburkem), jednak na východních hranicích říše (Západní a Východní Prusy). Území na východních hranicích říše byla ovšem původně v lenním poměru ke státu polskému. S vlastním Braniborskem byla spojena kurfirstská moc v říši.

Nejvíce získalo Prusko-Braniborsko mírem vestfálským. Za velkého kurfirsta Fridricha Viléma nabylo dalších území v říši, stalo se suverenním v Prusku, takže Fridrich III., syn velkého kurfirsta mohl se roku 1701 se svolením císaře prohlásiti pruským králem. Tím se však rozmach Pruska nekončil. Za války o španělské dědictví získalo dalších teritorií a za vlády Fridricha II. Velkého rozšířilo se na úkor státu českého. Ani za nástupců Fridricha II. se územní rozmach Pruska nezastavil a zvětšoval

se na účet Polska. Až teprve roku 1807 utrpělo Prusko pohromu za Napoleona.

Původně Braniborsko-Prusko procházelo ve vnitřním ústavním vývoji dobou státu stavovského. Velký územní rozvoj však zesílil moc panovníkovu do té míry, že mohl potlačit stavovskou moc a vybudovati absolutistickou svou moc, která se stala vzorem panovníkům jiným.

Ve státě *českém, uherském a v zemích rakouských* začíná zesilovati absolutismus panovnícký již během 16. století, vrcholu však nabyl ve století 17. V zemích českých proveden násilný převrat roku 1620, resp. 1627. V Uhersku počínal si panovník analogicky roku 1687, byť by zde plných úspěchů nedosáhl. V zemích rakouských vládl absolutisticky po roku 1620. Ve všech těchto zemích vládl panovník i po zavedení absolutismu z panovnícké moci, plynoucí ze svrchovanosti jednotlivých státních celků, při čemž země rakouské setrvaly ve svazku říše římsko-německé, stát český a stát uherský zůstávaly státy samostatnými. Od 16. století však začíná se objevovati snaha, sjednocovati tyto státní a územní celky ve *vyšší celek rakouský* (t. zv. österreichische Gesammtstaatsidee). Absolutistická moc panovníkova snaží se centralisací vlády a správy vytvořiti novou říši. Ve správě daří se centralisace v zemích českých a rakouských, kdežto v Uhersku rozšiřuje se moc centrálních orgánů jen menší měrou. Tím je dán podklad pro dualisaci správní a rovněž i pro ústavní, která se uskutečnila až v nové době v monarchii rakousko-uherské. V zemích rakousko-uherských a českých zesílila centralisace zvl. v 18. století. V té době začalo se užívatí pro tyto země názvu německých zemí dědičných (deutsche Erbländer). K nim připojena byla po rozdělení Polska Halič a Bukovina.

Po celou dobu absolutismu nedošlo však k vytvoření jednotného státního celku nového. Jest to patrno z titulu panovníků habsburských a habsbursko-lotrinských: titul jejich je složen z titulů jednotlivých zemí, krále českého, krále uherského, arciknížete rakouského atd. Právní poměr jednotlivých zemí k říši římsko-německé je upraven samostatně. Země rakouské zůstávají součástí říše, země české přinášejí králi českému kurfirství v říši a od roku 1708 readmisse českého hlasu kurfirstského význam kurfirství českého zesiluje. Při nastoupení panovníků na trůn (kromě Josefa II.) konala se vždy zvláštní korunovace na krále českého a krále

uherského. A také i v době absolutismu sněm uherský z roku 1790—1791 výslovně prohlašuje, že Uhersko je samostatným a nezávislým královstvím.

Nová změna nastala na poč. 19. století. Ve válkách napoleonských klesla na svém významu stará říše římsko-německá, živořící ještě ve své původní formě stavovského státu. Utrpěli tím i panovníci habsbursko-lotrínští. Když Napoleon roku 1804 přijal titul císaře francouzského, současně František II. pojal záměr přijati titul císaře uhersko-českého. 10. srpna 1804 prohlásil se František II. však za *dědičného císaře rakouského* (Erbkaiser von Österreich). V patentu, kterým titul byl prohlášen, bylo uvedeno, že zavedení titulu císařského neruší dosavadní práva, prerogativy a zařízení jednotlivých zemí habsburských. Při nastupování panovníka měla se i na příště konati korunovace za krále českého a uherského. Stanoven byl úplný titul císařův a zároveň znak říše. Pro říši nebyl zaveden přesný název. Teprve roku 1813 stanoven úřední název „*císařství rakouské*“, když před tím roku 1806 bylo vydáno nařízení, že úřady a úředníci státní mají se nazývati „císařsko-královští“.

Hlavním důvodem, proč František II. přijal titul císaře rakouského byly poměry zahraniční. Současně existovaly vedle sebe titul císaře říše římsko-německé a císaře rakouského. Právní vztahy panovníkovy k říši jako krále českého a jako arciknížete rakouského se tím nezměnily. Již roku 1804 byl ovšem tušen konec říše římsko-německé, který nastal roku 1806 vzdáním se Františka II. hodnosti císaře říše římsko-německé. Tím říše se rozpadla na řadu samostatných států a současně i uvnitř monarchie rakouské nastaly změny. Členové rodu habsbursko-lotrinského, kteří byli dříve říšskými stavy, pozbyli této říšské závislosti a stali se členy vládnoucího rodu habsbursko-lotrinského (zřízen roku 1839 rodinný statut habsburský).

Přijetí titulu císaře rakouského mělo význam především dynastický. Přece však začala se tím ještě zřejměji měnit povaha jednotlivých součástí říše habsburské. Pro země české, rakouské a také i uherské zaváděn název „*dědičných zemí*“ nebo i „*provincií*“. Panovníci habsbursko-lotrínští usilovali, aby titul císaře rakouského přispěl k sjednocení zemí českých, rakouských a uherských v nový stát. Proti tomu vznikal odpor zvláště v Uhersku. Titul císaře rakouského byl vydán jednostranným panovníkovým

rozhodnutím bez souhlasu jednotlivých zemí. Dynastie sama nebyla důsledna, neboť ještě roku 1836 konala se korunovace krále českého a uherského při nastoupení Ferdinanda I. Vznikal z toho zmatek, který nemohl odstranit ani absolutismus a který přenesl se do nově vznikajících ústav konstitučních po roku 1848.

Absolutismus ve střední Evropě prodělává v této době určitý vývoj. S počátku spočívá jen v zesilování panovnickových práv vůči stavům, feudální zřízení stavovské zůstává však nedotčeno. V 18. století byl panovnickému absolutismu dán nový směr t. zv. osvíceným absolutismem. Osvícený absolutismus byl podložen snahami filosofickými, zvl. směrem, zakládajícím se na právu přirozeném. Zaváděl reformy v duchu náboženské snášenlivosti a osvěty. Obracel se proti sociálním nespravedlivostem, vzniklým ze sociálního i politického feudalismu. Osvícený absolutismus objevuje se nejprve v Prusku a uplatňuje se pak i v zemích habsburských. Vede k další nivelisaci společnosti, k vyrovnávání a rušení stavovských rozdílů. Ruší selské poddanství a zavádí řadu reforem sociálních a národohospodářských. Koncem století 18. a v první pol. 19. století je vystřídán absolutismem t. zv. policejním, který z reakce proti revolučním proudům, pronikajícím do střední Evropy ze západu, zavádí přísný režim policejní.

§ 24. Obyvatelstvo.

Ve složení obyvatelstva nastaly v době státu absolutistického změny. Panovnický absolutismus odstraňoval privilegia jednotlivých stavů. Podporovala ho v tom i theorie (Conring, Pufendorf) vytvořivší nauku o t. zv. *dominium eminens*, které náleželo vládci a z něhož vládce mohl rušiti privilegia daná svými předchůdci, když to vyžadovala *salus publica*. Absolutismus nivelizoval stavovské rozdíly a, i když je neodstranil úplně, přispěl svými reformami správními i sociálními k povznesení některých skupin obyvatelstva, zvláště obyvatelstva selského. Tím ovšem přehradu mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva, vybudované v době státu stavovského, podstatně začaly mizeti.

Ve státě *pruském* vytvořily se ve 14.—16. století stavovské rozdíly velmi ostře a v jednotlivých částech pruského státu panovník byl obmezen velmi značně. V době státu absolutistického v 17.—19. století základ stavovských práv zůstává. Politická práva

šlechty však byla obmezena tak, že zůstaly jen sociální důsledky feudalismu. Také měšťanstvo bylo obmezeno ve své samosprávě městské i ve svých právech politických.

Panovník svými reformami finančními a vojenskými povznesl však také právní postavení lidu selského. Viděl v selském lidu možnost bohatého zdroje svých příjmů finančních i zásobárnu branců. A proto od 18. století byly vydávány panovníkem předpisy, směřující k ochraně sedláků vůči vrchnostem. Předpisy ty zakazovaly odejmutí selské půdy původnímu účelu a její připojování k šlechtickým dvorům. Sedlákům na statcích královských uznáno dědičné užívání půdy. Předpisy panovníkovými bráněno šlechtě zneužívání vrchnostenské moci vůči lidu poddanému při výkonu roboty a upraveno také vrchnostenské soudnictví. Bylo sice nad poddanými zachováno, ale vrchnosti musely si přibrati k svým soudům odborně vzdělané justiciáře. Sedláci neměli býti také při robotě biti. Ti ze sedláků, kteří neplnili řádně robotu, měli býti stíháni soudně.

Ve státě českém, uherském a v zemích rakouských usiloval panovník v době absolutismu o odstranění stavovských privilegií a rovněž o povznesení lidu poddaného.

Šlechta v jednotlivých zemích habsburských svým složením vzájemně se sobě podobala. Byla však uzavřena ve stavovské obce, takže šlechtic z jedné skupiny zemí byl cizincem ve skupině druhé. Příčinou toho bylo ustanovení, že členem šlechty mohl se státi jen ten, kdo byl od šlechty v určité zemi přijat. Inkolát pro země české a uherské byl uvnitř těchto států jednotným. Byl tudíž ve státě českém inkolát český a ve státě uherském inkolát uherský. Pro země rakouské nevytvořila se jednotnost inkolátu, takže v nich byla příslušnost ku šlechtě rozdělena i podle jednotlivých zemí rakouských.

Absolutistický panovník začal především odstraňovati toto šlechtické privilegium, při čemž bylo jeho snahou ve smyslu centralismu sjednotiti šlechtu z jednotlivých zemí habsburských v celek.

V zemích rakouských je vývoj šlechty spojen také s rozvojem zeměpanské výsosti Habsburků v těchto zemích. Země rakouské byly sice součástí říše římsko-německé, ale od doby potvrzení privilegia Fridericiana maius (od Fridricha III. r. 1453 a pak od Karla V. roku 1530) staly se tyto země na říši téměř

nezávislé a rakouští stavové přestali býti stavy říšskými: stali se poddanými arcivévod rakouských. Panovník začal v zemích rakouských udíleti šlechtictví sám a tvořil šlechtu novou, která odvozovala svůj původ jedině z privilegia panovníkova (Briefadel).

Vůči šlechtě v zemích českých a také rakouských vystoupil panovník velmi přísně po roku 1620, použiv praxe protireformační. Množství rodin šlechtických bylo vypověděno a majetek jejich konfiskován. Kdo nechtěl přestoupiti ku katolictví, musel se ze země vystěhovati. Obnověným zřízením zemským v Čechách bylo dáno panovníkovi právo udíleti členství ve stavu panském i rytířském beze sněmu. V druhé pol. 17. století nastala tato praxe i v zemích rakouských. Déle zůstal význam sněmovní inartikulace při udílení šlechtictví v Uhersku.

Vypuzením domácí šlechty bylo umožněno panovníkovi rozmnožovati šlechtu cizími živly, které byly vůči panovníkovi povolní. Panovník obsazuje úřady, tvořil také úřednickou šlechtu, která rovněž je oddána panovníkovi a nedbá starých práv stavu panského a rytířského. Panovník zavádí do šlechty české, uherské i v rakouských zemích nové a cizí tituly sv. pánů, baronů, hrabat a knížat. I udílení různých nových titulů připoutávalo novou šlechtu k absolutistickému panovníkovi.

Dlouho nevytvořila se jednotná šlechta rakouská. Došlo k tomu teprve v druhé pol. 18. století. Panovník udílel s počátku šlechtictví tak, aby šlechtic mohl současně nabýti inkolátu v několika jeho zemích. Od roku 1752 stalo se pravidlem, že povyšování do šlechty bylo vydáváno pro všechny země habsburské společně. Od vzniku císařství rakouského roku 1804 pak začalo býti udíleno *šlechtictví státu rakouského*, které vztahovalo se i na Uhry. Tím se vytvořila *rakouská šlechta*, která mohla uplatňovati svá privilegia ve všech zemích habsburských, zejména mohla nabývati majetku a zastávati ve všech zemích stejně veřejné úřady. Pouze účast na stavovských sněmích v určité zemi byla závislá na vlastnictví nemovitého majetku v zemi. Zůstaly proto zápisy šlechtictví do veřejných knih i v této době (v zemích českých zapisovalo se šlechtictví do zemských desk, v zemích rakouských do matrik, zřízených po vzoru českém [t. zv. Landmannschafts-Matrikeln]. V zemích uherských inartikulovalo se udělení šlechtictví do příslušného usnesení sněmovního t. zv. inarticulatio incolatus).

Ústavní postavení *stavu duchovního* v zemích českých, ra-

kouských a uherských v době absolutismu je spojeno s vývojem poměru církve k státu. Habsburkové opřeli se o církev katolickou, provádějící protireformaci. Proto politicky povznesli stav duchovní, zvl. v zemích českých, kde se stal prvním na zemských sněmích (po roku 1627). Současně však panovník pocituje i při stavu duchovním, že stavovská privilegia jsou v rozporu s jeho absolutistickými snahami. Proto současně s protireformací habsburští panovníci snaží se o upevnění svého t. zv. *ius circa sacra* (t. j. práva zasahovati do církevní správy) a práva dozoru nad církevní správou. Tento směr sílí ještě více v době Marie Terezie a Josefa II. Oba tito panovníci usilují o obmezení privilegií stavu duchovního, obmezují působnost duchovních výlučně jen na záležitosti správy církevní a současně rozšiřují i vliv státu na tuto správu. Z těchto snah si vysvětlíme, že Habsburkové, upevnivše si protireformací a katolisací svou posici v absolutní moci, nejen opouštějí katolickou církev vydáním tolerančního patentu r. 1781, 13. října, (v Uhrách 25. října), podle něhož akatolíci nabyli práva vykonávati soukromě své náboženství, ale snaží se, aby z církve stala se instituce, plně podřízená státu.

Města v době absolutistické utrpěla jako stav ve všech zemích habsburských na svém významu. V zemích českých a uherských příznána účast na sněmích jen některým městům a města obmezena na jediný sněmovní hlas. Konečně zasáhl, jak bude ukázáno, absolutismus i do samosprávy městské, kterou odstraňuje úplně.

Lid selský v zemích českých, rakouských a uherských byl v tuhém poddanství. Po vzoru absolutních panovníků pruských začali i Habsburskové všimati si lidu poddaného. S počátku nová úprava poddanství velkého prospěchu poddaným nepřinesla. V letech 1680, 1717, 1738 bylo vydáno několik robotních patentů, zvl. pro země české. V patentech těchto nesměřovalo se k snížení robotních povinností, než spíše k tomu, aby roboty nebyly zvyšovány. Stanovilo se zde, že dávky placené sedláky (činže) nemají býti zvyšovány a roboty mají trvati po tři dny v týdnu. Ale ani tato ustanovení nezabránila zvýšení selských povinností.

Panovnický absolutismus však začal přímo zasahovati do poměru sedláka k pánovi. Dala k tomu podnět nová úprava berní i vojenství. Snaha panovnickova směřovala k zrušení právního poměru mezi pánem a sedlákem a k tomu, aby sedlák stal se přímým poddaným státu. Proto panovník zasahoval jednak do úpra-

vy právního poměru sedláka k pánům, jednak hleděl upravití právní poměr sedláka k půdě. V prvním směru začala Marie Teresie úpravu t. zv. urbářů, t. j. soupisů povinností sedláků vůči vrchnostem. Prvým urbářem teresiánským je urbář, vydaný v Uhersku roku 1767, který ustanovil, že sedlák usedlý na půdě pánově je povinen pánu pracovati 52 dny v roce s potahem a s vozem nebo vykonávati 104 dny robotu ruční. Chalupník pracuje pro pána 15 dní v roce. V zemích neuherských vyšel důležitý robotní patent roku 1775 (pro Slezsko 1771), který určoval velmi podrobně robotní povinnosti sedláků a sice poměrně k poplatnosti poddaného.

Josef II. pokračoval v reformách poddanských. Nejdůležitějším byl jeho patent z roku 1781 (v Uhersku roku 1785), zrušující selské poddanství. Poddanému byla dána stěhovací svoboda, volnost ženiti se bez souhlasu pánova, dále možnost voliti si svobodně zaměstnání. Roboty tímto patentem zrušena nebyla. Josef II. usiloval však i o to zavedením josefinského katastru roku 1789. Podle něho měla nastati rovnost daňové povinnosti mezi pány a sedláky tak, že rozdíl mezi dominikálem a rustikálem, pokud jde o daňovou povinnost, měl přestati. Daň ustanovena z hrubého výtěžku majetku. Sedláci platili 30 % a sice 12²/₉ % jako daň státu a 17⁷/₉ % jako poddanskou dávku vrchnostem. Katastr josefinský však byl roku 1790 za Leopolda II. zrušen (viz níže). Roboty zůstala pak až do roku 1848 v zemích neuherských beze změn. V Uhersku v první polovině 19. století nastaly další změny v poddanských poměrech. Sněm uherský roku 1832—36 připustil kromě jistých změn také přeměnu roboty v dávky peněžité. Roku 1843—44 dovolen sedlákům výkup pozemků.

Panovnícký absolutismus zasáhl do poměru mezi pány a poddanými i v poměrech soudních. Panovník poskytl sedlákům ochranu proti zneužití vrchnostenské moci soudní. Byly zřízeny soudy, které měly se starati o soudnictví nad poddanými (roku 1748 zřízeno iudicium delegatum in causis subditorum. Agenda tohoto soudu byla roku 1753 svěřena fiskálnímu a důchodkovému soudu, iudicium in causis summi principis et commissorum). Zřízen byl také advokát poddaných (Untertansadvokat), který poskytoval bezplatně právní pomoc poddaným v civilních sporech s vrchnostmi. Konečně právě tak jako v Prusku, bylo i v zemích habsburských roku 1788 ustanoveno, že u soudů patrimo-

nijních má býti zkoušený justiciář. Pravomoc trestní byla soudům vrchnostenským odňata, leč že by měly zvláštní výsadu od panovníka t. zv. *ius gladii*.

V době absolutismu nastala změna i v právním postavení židů. Židé po celé období státu stavovského nenáleželi k obyvatelstvu domácího původu, zůstali vlastně cizinci, byli pod ochranou panovníkovou, byli však dosti často od stavů pronásledováni. Neměli práv politických, nemohli zastávat úřadů a jen v omezené míře mohli nabývatí nemovitostí a provozovati řemeslo a obchod.

Za Marie Teresie a za Josefa II. přikročeno v zemích habsburských k přetvoření židů v živel domácí. Bylo nutno především zjišťovati usídlení židovského obyvatelstva. Roku 1787 nařídil Josef II., aby během roku přijaly rodiny židovské určitá jména (příjmení). Roku 1786 bylo nařízeno, že ku každému sňatku židovskému je třeba státního povolení za tím účelem, aby docíleno kontroly o židovských sňatcích. Josef II. vydal od roku 1781 počínajíc mnoho předpisů, upravujících právní postavení židů tak, aby se přiblížilo ostatnímu obyvatelstvu. Úprava tato zůstala ve svých základech až do roku 1848.

Vláda ve státě absolutistickém.

§ 25. Panovník.

V ústavním postavení panovníkově nastaly proti době předchozí změny největší. Panovník soustředí do svých rukou veškeru vládní i správní moc. Odnímá stavům, co získali v době státu stavovského v účasti na vládě a správě. Stát absolutistický přebudovává se z dualisace v jednotu státní moci.

Nejprve upevnil si panovník své *trůnní právo*. Jest to zjev společný jak Prusku, tak také i zemím habsburským.

V Prusku vládla dynastie Hohenzollerů. Měla zabezpečeno trůnní právo ve svých zemích již zákonem (t. zv. *Dispositio Achillea* z roku 1473), podle něhož měla zůstatí braniborská marka nedílná, země francké mohly se dělití ve dvě rodové linie. Gerskou rodinou úmluvou z roku 1603 byla *Dispositio Achillea* zachována, současně však vyměněním vedlejších linií rodu hohenzol-

lerského byly všechny části Braniborska-Pruska sjednoceny v ruku jednoho vládce. Tím bylo také umožněno Fridrichovi III., aby se souhlasem císařovým roku 1701 přijal titul „krále v Prusku“ (König in Preussen) a aby Fridrich Velký po prvním dělení Polska přijal titul pruského krále (König von Preussen). Pro dynastii i pro stát pruský měl dále velký význam domácí zákon z r. 1713, kterým byly veškery statky dynastie i území státní prohlášeny za nedělitelné a nezczitelné. Dověšením předchozích snah po nedílnosti státu jest Pactum Fridericianum z roku 1752, kterým členové vedlejších linií rodu hohenzollerského vzdali se nároku na sekundo a tertio genituru.

V *zemích českých* přijaty v obnoveném zemském zřízení zásady trůnního práva, které byly zde po roce 1526. Trůn český podle těchto předpisů byl dědičným v rodě habsburském a to jak po meči, tak také po přeslici. Kdežto dědičné právo po meči bylo upraveno zásadou prvorozenství, dědičné právo po přeslici přesnými předpisy však upraveno nebylo. Obnoveným zřízením zemským odpadlo přijímání panovníkovo se strany stavů a zmizel tak prvek, dávající stavům výraz dřívější jejich pravomoci v trůnním právu českém.

V *zemích uherských* roku 1687 odstraněna byla praeelectio a trůnní právo uherské poprvé upraveno zásadou prvorozenství, avšak jen mezi agnáty. Dědičné právo žen ani pak nebylo v trůnním právu uherském výslovně uznáno.

Trůnní právo v *zemích rakouských* bylo vybudováno na zásadě patrimonijní t. j., že země rakouské jsou patrimoniem rodu habsburského. V 16. století rozdělily se země rakouské třem větvím habsburského rodu. Teprve koncem 16. století a pak testamentem Ferdinanda II. z roku 1621 vyslovena nedílnost zemí rakouských a uplatněna i v nich zásada prvorozenství.

Když bylo takto přiblíženo k sobě trůnní právo ve všech zemích habsburských, bylo přikročeno k jeho sjednocení. Podnětem k tomu bylo nebezpečí, které rodu habsburskému hrozilo koncem 17. a počátkem 18. století vyměněním po meči. Bylo nutno upravit pro tento případ zvláště trůnní právo uherské. Panovník obrátil se proto r. 1712 na chorvatské a uherské stavy a svolal je k t. zv. palatinské konferenci, na níž žádal o sdělení podmínek, za nichž by mohlo nastoupiti v těchto zemích i potomstvo po přeslici. Kdežto Chorvaté vyšli dynastii vstříc, odpověď stavů uherských nebyla

uspokojivá. Mezitím 19. dubna 1713 vydal panovník domácí řád nástupnický, který jako rodinný řád měl platiti pro všechny země habsburské. Dostalo se mu názvu *pragmatická sankce*. Pragmatická sankce jako rodinný řád byla ovšem závazna jedině pro země rakouské, kde panovník jako ve svém patrimoniu mohl sám vydávati zákonné předpisy o posloupnosti. V ostatních zemích, ve státě českém a uherském musela býti pragmatická sankce uzákoněna. Stalo se tak po jednání se sněmy stavovskými v jednotlivých zemích v letech 1720—1723. Karel VI. jednal i s jednotlivými sněmy zemskými, aby pragmatická sankce byla co možná nejvíce zabezpečena.

Podle ustanovení pragmatické sankce měly zůstati všechny země rodu habsburského trvale nerozděleny. V nástupnickém řádu měli děditi trůn především mužští potomci po mužích (agnáti) zásadou prvorozenství v parentelách. Nebylo-li agnátů, nastupují kognáti t. j. ženy a potomstvo po ženách, v němž má přednost opětně mužské potomstvo před ženským. I mezi kognáty nastupuje se systémem parentelním. Nástupnické právo kognátů nebylo obmezeno jen na potomstvo Marie Teresie, nýbrž mohlo se v něm jíti zpět. V zemích českých sáhalo zpět na kognáty po Ferdinandovi I. V Uhersku dědické právo kognátů obmezeno později (roku 1867) na kognáty po Leopoldovi I.

V zemích českých přinesla pragmatická sankce do ústavy a do trůnního práva nejen nový prvek společné obrany zemí habsburských, ale upravila přesným řádem nástupnické právo žen, které dříve přesně upraveno nebylo. V trůnním právu uherském zcela nově uznáno zákonem nástupnické právo žen. Uherští stavové na rozdíl od stavů ostatních zemí vymínili si také zachování ústavnosti, t. j. posílili své ústavní postavení ve smyslu staré ústavy stavovské. Tím ovšem hleděli zeslabiti panovníkův absolutismus a dosáhli toho, že proti absolutismu panovníkovu, který v Uhersku přes to se zaváděl, mohli se pragmatické sankce dovolávati jako záruky svých stavovských práv.

Pragmatická sankce však má velký význam pro země habsburské i v tom, že tvoří z nich nerozlučný celek. Jako nutný důsledek pragmatické sankce vyplynula jednota zahraniční politiky všech zemí habsburských, jednota vojenského zřízení a současně i jednotnost financí, pokud se týkaly uvedených dvou záležitostí správních.

Moc panovníka v době státu absolutistického vzrostla na úkor moci stavovské. Tam, kde se dříve dělil panovník o moc se stavy, vystupoval nyní sám se svou absolutní mocí. Panovník začal zesilovati svou moc v oboru moci vojenské a finanční a rozšířil ji dále na moc zákonodárnou, správní i soudní.

V *Prusku* zřídil si panovník roku 1644 stálé vojsko. K vydržování vojska bylo nutno opatřiti také stálé zdroje finanční. Usiloval proto, aby se zbavil obmezení ze strany stavů v povolování berní. V jednotlivých částech pruského státu postupoval vůči stavům jiným způsobem. Od stavů braniborských dosáhl již r. 1653 povolení kontribuce na vojsko na šest let. Tím se však nespokojil a roku 1662 braniborští stavové povolili panovníkovi trvalou daň. V Kleve-Marce obmezil práva stavovská roku 1660 a roku 1714 odstranil úplně právo stavů povolovati berně. V Prusích zanikla tato stavovská práva po roku 1704.

Stavovské sněmy pozbyly od té doby v Prusku svého významu a panovník nabyl i moci zákonodárné. Současně organisoval nové úřady a soudy a odstraňoval z nich vliv stavů.

V *zemích rakouských, uherských a českých* vzrůstala v každé z těchto skupin zemí absolutní moc panovníkova rozdílně. V zemích rakouských zesílila zákonodárná moc panovníkova od poč. 17. století do té míry, že stavovské sněmy projednávaly zákony jen zřetelem k otázce, jak je prováděti, nikoli, zda určitý předpis má býti uzákoněn (sněmy jednaly non quoad quaestionem an, sed quoad quaestionem quomodo). Současně rozmnožily se zákony a nařízení panovníkovy, které byly vydávány pod různými názvy: patenty, mandáty, dekrety, generalia a p.

V *Uhersku* absolutní moc panovníkova zvětšena, jak bylo uvedeno roku 1687. Král získav téměř celé území uherské na Turcích, potřeb vnitřní revoluce, mohl pokládati Uhry za zemí mocí dobytou jako země české roku 1620, resp. 1627. Přece však dohodl se se stavy uherskými a vyslovil požadavek, aby kromě uznání dědičnosti trůnu Uhři se vzdali branného odporu a aby byly změněny některé zákony, které se příčí zdravému rozumu a královské moci. Nově byl redigován korunovační diplom královský, v němž král sliboval zachovávat všechny zemské zákony a všechna zákonná práva tak, jak se o jejich smysle dohodnou král a stavové. Roku 1689 dal král vypracovati po delších poradách novou ústavu uherskou, která je zvána „zařizovacím dílem“.

(Einrichtungswerk.) V této ústavě bylo upraveno ústavní i správní zřízení státu. Byla zde také proklamována zásada, že uherská šlechta má platiti daň jako ostatní obyvatelstvo uherské. Zařizovací dílo, na jehož vypracování účastnil se zvláště rábský biskup Kolonič, se neuskutečnilo. Po míru Szatmárském byla roku 1715 obnovena ústavnost, bylo zavedeno stálé vojsko a dána nad ním moc do rukou krále. Současně však stavové ponechali si právo povolovati berně. Ačkoliv po celé 18. století a zvláště za Josefa II. fakticky vládl panovník v Uhersku neústavně, přece zákonem uherská ústava s příměsky stavovskými odstraněna nebyla. Napak za reakce oproti době Josefa II. při nastoupení Leopolda II. byl nově stilisován korunovační diplom v duchu staré stavovské ústavy. Diplom ten sice Leopold II. nepotvrdil, ale musel opětně potvrditi staré uherské ústavní zásady. V tomto potvrzení bylo ustanoveno, že nový král musí se dáti do šesti měsíců po nastoupení trůnu korunovati a potvrditi svobody šlechtě. Zákonodárná moc náleží králi spolu se sněmem. Je zakázáno vykonávati vládu edikty, patenty, kabinetním nařízením a p. Daně povolují sněmy, a sice vždy na určitou dobu, od sněmu k sněmu. Sněmy pak mají býti svolávány každé tři roky. Uhři si také vyhradili, že království uherské je svobodné a že nemá v něm býti vládnuto neústavně,¹⁾ což jim bylo již dříve zaručeno pragmatickou sankcí r. 1723. Uhersko nepodlehlo tudíž ve vládě plně panovnickému absolutismu, třebaže fakticky absolutismus v Uhersku zaveden občas byl.

Jinak tomu bylo v *zemích českých*. Zde již obnoveným zřízením zemským byla moc královská ve všech směrech rozšířena. Králi bylo dáno právo zákonodárné (*ius legis ferendae*) beze zřetele na sněmy a bez sněmů. Králi náležela iniciativa sněmovní. Sněm mohl se raditi jen o proposicích královských. Nikdo ze stavů ani kurie stavovské nemohly podávati iniciativních návrhů na sněmu. Částečně bylo toto ustanovení změněno deklaratoriemi a novellami roku 1640, kdy vráceno právo iniciativy zákonodárné sněmům v některých otázkách správy. Bylo nutno však i v těchto

¹⁾ Čl. 10 z r. 1791 zní: Hungaria cum partibus adnexis sit regnum liberum et relate ad totam legalem regiminis formam (huc intellectis quibusvis dicasteriis suis) independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem, proinde a legitime coronato haereditario rege suo propriis legibus et consuetudinibus non vero ad normam aliarum provinciarum regendum et gubernandum.

otázkách dohodnouti se předem s královským komisařem, přítomným na sněmu. Sněmům stavovským zůstalo však i po obnoveném zřízení zemském právo povolovati berně a vojsko. Ale i těchto práv sněmy české během 17. a 18. století pozbyly. Vojsko bylo nově organisováno jako vojsko stálé. Pokud jde o vybírání berní, panovník často před sněmem svolával nejvyšší úředníky, kteří berni mu připravili, po př. berni ukládal i beze sněmu. Toto právo sněmů pominulo úplně zavedením berních recessů za Marie Teresie. Králi náleželo po obnoveném zřízení zemském ukládání cel a mýt a udělování inkolátu. Král měl nejvyšší moc správní, neboť úřady staly se královskými, stejně tak jako i moc soudní, neboť i soudy staly se soudy královskými. Králi zůstalo zastupování státu ve stycích zahraničních, v míru i ve válce.

§ 26. Sněmy stavovské.

Stavovské sněmy zůstaly v některých státech ve střední Evropě i v době absolutismu zachovány. Pozbyly však svého původního významu a klesly na orgány se zcela nepatrnou kompetencí.

V *Prusku* byly stavovské sněmy již před sjednocením Pruska v jednotlivých částech státu odstraněny úplně. V Braniborsku konal se poslední sněm stavovský roku 1653, v Kleve-Marce zůstaly sice sněmy až do 18. století, ale od roku 1714 i zde jako orgán nepotřebný odstraněny. Také v Prusích na poč. 18. století odpadlo jich svolávání.

Stavovské sněmy v Prusku pozbyly na významu právě proto, že odpadlo jich právo povolovati berně a vojenské hotovosti.

Úpadek stavovských sněmů v zemích *rakouských, českých a uherských* souvisí rovněž se vzrůstem absolutistické moci panovníkovy. I v ústavním postavení sněmů dlužno lišiti jednak sněmy v zemích rakouských a českých na straně jedné a ústavní postavení sněmu uherského. V zemích *rakouských a českých* pozbyly sněmy stavovské v tomto období plně na svém významu. Obnovené zřízení zemské v Čechách i na Moravě změnilo složení českých a moravských sněmů. Stav duchovní jako samostatný stav tvořil na nich prvou kurii. I v zemích rakouských nebyly sněmy stavovské odstraněny. S počátku povolují berně a hotovost a zůstalo jim tudíž důležité právo ústavní jako v době předchozí. Iniciativa zákonodárná však jim byla značně zkrácena. Reformami vojenskými a berními (povolováním decenálních recessů) byl vý-

znam stavovských sněmů snižen na minimum. Panovník nepřekládal pak sněmům návrhy, nýbrž kladl jim své postuláty a proto zovou se v této době sněmy zemí rakouských a českých *sněmy postulátovými* (Postulat-Landtage). Za Leopolda II. v deklaraci roku 1791 bylo sice stanoveno; že sněm český bude slyšen, pokud se bude jednat o změnu ústavy a o vydání právních předpisů, dotýkajících se Čech, ale deklarace této nebylo zachovááno.

Význam stavovských sněmů v zemích rakouských a českých klesl od vlády Marie Teresie i tím, že předsednictví sněmu odňato z rukou dosavadních úředníků (nejv. purkrabí pražského, po př. maršálka zemského) a svěřeno gubernátorům, náčelníkům správy zemské, kteří k sněmům zemským nebyli poutáni žádným vztahem.

V *Uhersku* stavovský sněm zápasil s absolutistickou mocí panovníkovou velmi urputně. Stavové byli sice roku 1687 zbaveni práva postaviti se brannou mocí na odpor panovníkovi, porušujícímu ústavu, sněmu však zůstala účast při uzávírání mezinárodních smluv, sněm dává souhlas k vypovědění války, usnáší se o svolání zemské hotovosti a o najímání žoldnéřského vojska, volí palatina a inartikuluje inkolát. Sněmu uherskému zůstalo významné stavovské právo povolovati berně. A toto právo povolovati vojenskou daň zůstalo uher. stavům až do r. 1848. Panovníci se sice snažili obejítí toto právo sněmu tím, že svolávali jen nejvyšší úředníky zemské a s jejich souhlasem vypisovali berně, proti tomu však stavové uherští dosáhli zákona z r. 1715, který výslovně tento postup zakazoval. Připouštělo se pouze, aby král v případě naprosté nezbytnosti svolal t. zv. regnikolární sjezd, který sestával z nejvyšších úředníků a z poslů nejbližších komitátů. Roku 1741 bylo pak svolání regnikolárního sjezdu omezeno jen, hrozilo-li válečné nebezpečí. Naopak sněm uherský znovu a znovu (roku 1791 a 1825) hájil svá práva stavovská a žádal, aby byl svoláván vždy po třech létech.

Správa ve státě absolutistickém.

§ 27. Správa ústřední.

Doba státu absolutistického vyznačuje se největšími reformami správními. Od základů byla správa přebudována. Snahou panovníkovou především bylo oprostiti úřady od závislosti na sta-

vech a vytvořiti úřady, podléhající panovníkovi jako nejvyššímu orgánu státnímu. Úřady staly se úřady placenými, na místě dřívějších čestných úřadů stavovských. Úředníci museli míti určitý stupeň vzdělání. Absolutismus organisoval úřady kollegiálně a současně byl přesněji vymezován okruh jejich působnosti. Základní reformou v organizaci úřadů bylo rovněž, že správa byla oddělena od soudnictví, které rovněž bylo přebudováno na nových základech.

Charakteristikou správních reforem v době absolutismu je také centralisování správy. Na vybudování centrálních úřadů položen důraz a rušeny proto úřady v jednotlivých zemích a vytvářeny nové úřady ústřední.

Prusko mělo původně ústřední úřady v každé části Pruska-Braniborska. V Braniborsku byla to tajná rada, v Kleve tajná zemská vláda a Prusko mělo vrchní radní kancelář. Od 17. století stoupl význam tajné rady, která stala se poradním orgánem pro celé Prusko. Roku 1651 provedena reforma tajné rady tím, že dána jí nová instrukce. Byla rozdělena v departementy s 10—12 rady. Tajná rada byla příslušnou pro záležitosti zahraniční i věci správy vnitřní. Již v 17. století jeví se snaha učiniti z ní shromáždění resortních šefů, kteří stáli v čele jednotlivých speciálních úřadů.

Tajná rada pozbyla však na svém původním významu jako centrální úřad správní tím, že vznikaly jiné centrální úřady se speciálními správními úkoly. Pro úkoly finanční správy byl totiž zřízen zvláštní centrální úřad finanční. Na území pruského státu zřízeny byly během 16. století finanční úřady, organisované kollegiálně, zvané úřadové komory (Amtskammer). Úřady tyto, které korespondovaly s komorami v zemích rakouských, byly finančními úřady pro správu panovníkových financí. Měly správu domén, mincovního, celního, solního, poštovního, horního regálu. Těmto provinciálním úřadovým komorám bylo roku 1652 nadřaděno nejprve oddělení tajné rady, sestávající ze čtyř státních komorních radů. Roku 1689 přetvořeno toto oddělení tajné rady na samostatný ústřední finanční úřad nazvaný nejprve tajnou dvorskou komorou (geheime Hofkammer) a roku 1713 byl mu dán název generální finanční ředitelství (Generalfinanzdirektorium). Úřad tento byl nadřaděn úřadovým komorám a byl vlastně ministerstvem financí. Ve financích provedlo se definitivní oddělení fi-

nancí dvorských a financí státních. Zjednán přehled o příjmech a vydáních státních a zavedena také správa státních dluhů.

Kromě tohoto nejvyššího úřadu finaičního vytváří se další úřad, který má na starosti rovněž finanční správu. Jest to t. zv. generální vojenské komisařství. (Generalkriegskomissariat.) Jak z názvu patrno, vznik tohoto úřadu souvisí se správou vojenskou. Správu vojska vykonávalo původně rovněž oddělení tajné rady. Nižší a vlastní správu nákladů na vojsko, ubytování vojska a p. prováděly orgány stavovské. Mezi tajnou radu a stavovské orgány byly vsunuty orgány panovníkovy t. zv. vojenské komisařiáty, aby byly spojovacím a kontrolním orgánem mezi tajnou radou a vojenskými orgány stavovskými.

Když bylo zřízeno stálé vojsko a nastala současně reforma berního systému, změnila se povaha vojenských komisařiátů, z nichž staly se úřady finaičně-správní. Nad vojenskými komisařiáty provinciálními zřízen roku 1713 kollegiátní úřad, nazvaný generálním vojenským komisařstvím. Měl tři oddělení: pro daně a akcísy, pro věci vojenské a pro správní soudnictví. Měl pečovat o zvelebení země a o rozmnožení obyvatelstva v zemi v duchu zásad merkantilistických.

Je přirozeno, že kompetence generálního vojenského komisařství křížila se s kompetencí generálního finaičního ředitelství. Oba úřady dostávaly se do sporů. Proto byly oba zrušeny a roku 1723 nahrazeny jedním nejvyšším úřadem finaičním, zvaným plným názvem generální vrchní, finaiční, vojenské a doménové ředitelství (General- Ober-, Finanz-, Kriegs-, und Domänen-Direktorium), obvykle zkráceně nazývané generálním direktoriem. Generální direktorium mělo v čele pět ministrů a dělilo se na stejný počet departementů. Bylo společným ministerstvem pro záležitosti vnitřní, finaiční a správu vojenskou.

Tajná rada rozdělila se v 18. století na další centrální úřady tím, že její departementy byly organisovány jako nové kollegiátní úřady. Vytvořilo se tak t. zv. kabinetní ministerstvo z departementu pro záležitosti zahraniční. Tajní státní radové, kterým byla podřízena justice, vytvořili departement pro justici, organisovaný roku 1737 jako ministerstvo justice. Přednostovi tohoto departementu byl dán titul velkého kancléře. Naposled organisoval se departement pro duchovní a školské záležitosti.

Na poč. 19. století byla podniknuta konečně nová reforma

pruských úřadů (Stein-Hardenbergova reforma). Naproti době předchozí, která zdůrazňovala kollegiátnost úřadů, vytvořen byl úřad státního kancléře, jemuž dána rozsáhlá moc nad ostatními ministry. Na místě generálního direktoria a jeho četných departementů zřízeno po vzoru francouzském 5 odborných ministerstev (zahraničí, války, vnitra, financí a justice) s příslušným ministrem v čele.

Nejvyšším poradním úřadem pro zákonodárnou činnost byla státní rada, skládající se z princů, ministrů, polních maršálků, vrchních presidentů a jiných vysokých úředníků, jmenovaných panovníkem členy státní rady. Státní rada fungovala v této podobě v zákonodárství pruském v létech 1817—1848.

V zemích *rakouských, českých a uherských* absolutismus převtářel jednak stavovské úřady v jednotlivých zemích v úřady královské, jednak tvořil nové ústřední úřady pro nově vznikající státní celek zemí rakousko-uherských. Úřady prvé skupiny s počátku jsou úřady jednotlivých států, státu českého a uherského a zemí rakouských, průběhem doby však klesají na úřady provinciální v souvislosti s centralisací habsburských zemí. Pro postup reformou ústřední správy v zemích habsburských nesporným vzorem byly správní reformy pruské. Zvláště Marie Teresie i Josef II. následovali vzory Hohenzollerů.

V *zemích rakouských* měla každá země zeměpanský úřad, organisovaný kollegiátně. Úřad tento zval se regiment čili vláda (Regierung) a byl příslušným pro věci politické, vojenské a některé věci soudní. Pro finanční správu, která byla oddělena od politické, byly v zemích rakouských komory.

Od roku 1620 oddělila se správa zemí rakouských plně z kompetence orgánů říše římsko-německých a vytvořena byla zvláštní rakouská dvorská kancelář. Byla úřadem, který velmi brzy vyvinul rozsáhlou úřední činnost. Podle nařízení z r. 1705 a 1720 měla v čele dva kancléře, jeden z nich vyřizoval t. zv. politica, t. j. záležitosti zahraniční a také otázky panovnického domu, druhý spravoval t. zv. iuridica, která se dělila na t. zv. provincialia t. j. správu vnitřní a na iudicialia t. j. na nejvyšší soudnictví. Touto kompetencí nabyla rakouská dvorská kancelář širšího významu i pro ostatní země habsburské, zvl. pro země české.

V *zemích českých* nastaly po roku 1627 v úřadech podstatné

změny. Úřady změněny totiž z úřadů stavovských v úřady čisté královské. Král dosazoval a sesazoval úředníky, kteří jedině jemu skládali přísahu. Úředníci dosazováni na pět let, po této době mohli býti i nadále ponecháni v úřadě, mohli však býti sesazeni dříve. Úřady nazývaly se nejvyšší úřady v král. českém. Nejvyšší úřady musely však i nadále býti obsazeny osobami z domácí šlechty s inkolátem českým.

Nejvyšší úředníci v Čechách tvořili král. české místodržitelstvo. Místodržitelstvo vedlo v době nepřítomnosti králově v Čechách správu politickou, část správy vojenské a některé věci soudní. Na Moravě podle vzoru regimentů rakouských zemí organisován byl po ukončení gubernátorství kardinála Ditrichštejna roku 1636 správní i soudní úřad, zvaný král. tribunálem nebo zemským hejtmanstvím. V čele tribunálu stál zemský hejtman spolu s placenými úředníky. Zřízení jeho bylo kollegiátní. Ve Slezsku byl zřízen roku 1630 také královský úřad správní, organisovaný rovněž kollegiátně, zvaný král. vrchní úřad slezský. Skládal se ze zemského hejtmana, jemuž byl po ruce sbor úředníků.

Správa finanční byla v zemích českých, podobně jako v zemích rakouských, oddělena od ostatní správy a svěřena finančním úřadům, zvaným v Čechách česká komora, na Moravě rentmistrovským úřadem a ve Slezsku slezská komora.

Nejvyšším správním a současně i soudním úřadem pro všechny české země byla česká dvorská kancelář. Roku 1624 bylo její sídlo přeneseno do Vídně. Tam však nesloučena s dvorskou kanceláří, nýbrž vytvořen z ní důležitý úřad správní i soudní. Kanceláři procházely všechny listy královské, týkající se zemí českých. Kancléř připojoval královskou pečeť a spolupodpisoval listiny, týkající se zemí českých. Ústavní postavení nejv. českého kancléře i po roku 1627 bylo výrazem existence a zvláštního postavení českého státu ve svazku zemí pod žezlem habsburským. Karel VI., podobně jako rakouskou kancelář dvorskou, reformoval i českou dvorskou kancelář a rozdělil kompetenci kanceláře na dvě skupiny: na provincialia a iudicialia. Současně upraveno kollegiátní zřízení kanceláře a vytvořeny dva senáty, jednak politický, jednak soudní. Česká dvorská kancelář byla tedy úřadem správním a současně i soudním. Kancelář rozhodovala totiž ve věcech, které od nižších instancí dostaly se k roz-

hodnutí panovníkovi (ve formě revise, appellate, supplik a p.).

V *Uhersku* změnila se správa také na prospěch panovnického absolutismu, možno říci, že panovníci usilovali o zesílení absolutismu v Uhersku právě reformami správy, když nedosáhli plného stlačení práv stavů na stavovských sněmích.

Úřad palatina byl buď neobsazován, nebo mu přidávána v jeho místodržitelské funkci rada. Rada tato byla v duchu absolutismu nově organisována roku 1723 jako uherská královská rada místodržitelská (consilium regium locumtenentiale hungaricum). Byla organisována byrokraticky a kollegiálně. Skládala se za předsednictví palatina, po př. nejvyššího dvorského sudí nebo tavernika z 22 radů, jmenovaných králem z prelátů, magnátů a rytířů. Král. místodržitelská rada uherská byla správním úřadem, nezávislým na jiných úřadech. Vedla správu ve věcech policejních, politických, školských, náboženských, národohospodářských, částečně i vojenských. Vedla dozor nad podřízenými úřady komitátními a městskými. Soudnictví a správa finanční byly z její kompetence vyloučeny. Uherská král. rada místodržitelská podřízena byla nejen uherské dvorské kanceláři, ale také v době Marie Teresie a Josefa II. podléhala rakouské státní radě, zvláště když od roku 1765 byl palatinát opět neobsazen. Za Leopolda II. stavové žádali, aby členové místodržitelské rady byli králi navrhováni sněmem a aby přísahali nejen králi, nýbrž i sněmu. Král neměl je sesazovati, leč z důvodů v zákoně vytknutých. Leopold II. však těmto požadavkům nevyhověl.

Finanční správa byla od správy politické oddělena a byla prováděna uherskou komorou, která přes ujišťování krále i přes zaručování zákonů, zůstala závislou na vídeňské dvorské komoře.

Nejvyšším správním úřadem byla královská dvorská kancelář uherská. Nastoupila na místo král. rady uherské a v letech 1690—1723 byla reorganisována podle vzoru dvorské kanceláře české a rakouské. V čele dvorské kanceláře uherské stál dvorský kancléř, zástupcen jeho byl vicekancléř. Členy kanceláře bylo 12 referendářů. Do kompetence dvorské kanceláře uherské náležela vnitřní správa Uher a Chorvatska kromě vojenské hranice. Sedmihradsko mělo svou zvláštní kancelář od roku 1696. Věci zahraniční, finanční a vojenské do kompetence dvorské kanceláře uherské nenáležely. Přejídně za Josefa II. přikázána uherské dvorské kanceláři i správa finanční, která po vzoru zemí ne-

uherských měla být spojena se správou politickou. Reforma Josefa II. neměla však dlouhého trvání. Na rozdíl od kanceláře české a rakouské uherská dvorská kancelář nebyla orgánem soudním. Bylo to způsobeno tím, že v Uhersku v 17. století od dělilo se soudnictví od správy.

Kromě těchto ústředních úřadů jednotlivých zemí a států pod žezlem habsburským, vyvíjely se dále *ústřední úřady pro celek zemí habsburských* a zvláště ovšem pro země *česko-rakouské*. Úřady tyto se poměrně rychle mění, rovněž i jejich kompetence, v čemž je patrna snaha panovníkova o zesílení jeho moci a o soustředění správy z různých zemí.

Ústředními úřady pro celek zemí habsburských byly tyto úřady:

Tajná rada nabyla počátkem 17. století zvláště za Ferdinanda II. velkého významu. Zasahovala nejen do záležitostí zahraničních, nýbrž i vnitřních a to i hlasem rozhodujícím. Časem se však počet členů tajné rady zvětšil a v druhé pol. 17. století bylo jich přes 50. Proto byly tvořeny z tajné rady různé výbory, zvané komise, deputace a konference, a tajná rada sama pozbývala významu. Byly tvořeny pouze dočasně, po př. jako výbory stálé. Tak se roku 1669 ustálila t. zv. tajná konference, složená z několika dvorských úředníků, již svěřeny záležitosti zahraniční. Roku 1709 byla tato konference rozdělena na užší a širší. Užší svěřeny záležitosti zahraniční a vojenské, širší pak záležitosti správy vnitřní. I tajná konference pozbývá na svém významu tím, že konkuruje ve správě záležitostí zahraničních s dvorskou kanceláří rakouskou, která po reformě roku 1720 nabyla nejen kompetence ve správě zahraničních záležitostí, ale i širšího významu celostátního, jak o tom byla výše řeč.

Tato konkurence mezi dvěma úřady pohnula Marii Teresii roku 1742 k tomu, že odňala dvorské kanceláři správu záležitostí zahraničních, t. zv. politica spolu se správou záležitostí domu habsburského a vytvořila pro tyto záležitosti nový úřad, zvaný státní kancelář (od roku 1753 zvanou tajnou domácí, dvorskou státní kancelář, Geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei) v čele se státním kancléřem. Pro záležitosti vnitřní správy vytvořila Marie Teresie roku 1760 státní radu.

Státní rada byla poradním orgánem panovníkovým, které-

mu byly svěřovány k úvaze záležitosti všech centrálních orgánů správních. Snahou panovníkovou bylo, aby tímto orgánem sjednocena byla správní činnost jednotlivých úřadů. Proto z jednání státní rady nebyly vyloučeny ani správní otázky zemí uherských. Členy státní rady byli tři státní ministři, z nichž jeden byl státním kancléřem, a současně řídil státní kancelář.

Roku 1801 byla státní rada zrušena a zřízeno státní konferenční ministerstvo (Staats- und Conferenz Ministerium) se stejnými úkoly jako státní rada. Roku 1808 byla však opětně státní rada obnovena.

Roku 1814 zřízena byla konferenční rada (Conferenzrath), nazvaná roku 1836 státní konferencí (Staatsconferenz). Byla zřízena s týmž poradním úkolem jako státní rada a byla jí nadřaděna. Státní rada však uhájila svého ústavního postavení až do polovice 19. století.

Současně s tímto vývojem nejvyšších úřadu pro politickou správu byly pro některé části vnitřní správy organisovány od Marie Teresie a od Josefa II. samostatné úřady. Od dob Josefa II. existovalo policejní ministerstvo (Polizeiministerium), změněné později ve dvorský úřad policejní a censurní (Polizei- und Censurhofstelle, nazvaný konečně Polizeibehörde). Samostatným úřadem správním byla též dvorská komise pro správu věcí duchovních a kultových z roku 1770 (geistliche Hofkommission, přeorganisovaná roku 1782 Josefem II. na nejvyšší komisi církevní, Oberkirchenkommission). Roku 1756 bylo organisováno studijní ředitelství (Studiendirection, od roku 1760 Studienhofkommission) a j.

Významným centrálním úřadem byla v této době dvorská komora. Bylo výše (§ 16.) ukázáno, že dvorská komora nabyla velkého významu roztržštěností finanční správy v jednotlivých zemích habsburských. V 17. století vzrostl význam dvorské komory i tím, že některé nepřímé daně, které dříve náležely k financím stavovským, byly inkamerovány a staly se příjmy, spravovanými panovníkem. Roku 1746 byly zřízeny obchodní ředitelství (Commerzdirektorium) pro správu obchodních a průmyslových záležitostí a konečně ministerská bankovní deputace pro správu státních dluhů. Za Marie Teresie a Josefa II. slučována správa finanční se správou politickou. Postupováno bylo však tím způsobem, že finanční správa s politickou spojována

jen v zemích českých a rakouských a vytvořen nový úřad t. zv. *directorium in publicis et cameralibus*, jak bude ještě níže ukázáno. Roku 1802 po zrušení direktoria byly finance definitivně odděleny od politické správy a roku 1816 zřízena všeobecná dvorská komora (*allgemeine Hofkammer*). V čele tohoto finančního úřadu, který byl společným pro celou říši, byl president, podřízený ministru financí.

Roku 1762 utvořena byla také dvorská komora účetní (*Hofrechnungskammer*), která měla dozor nad účtováním ústředních úřadů. Úřad tento podlehl také reorganizaci a byl konečně roku 1805 organisován jako generální účetní ředitelství (*Generalrechnungsdirektorium*) a udržel se v této podobě až do r. 1854.

Ústředním úřadem byla i dvorská rada vojenská. Po reformách vojenských stala se za Marie Teresie plně centrálním úřadem. Roku 1801 bylo vedle ní vytvořeno ministerstvo války, které však roku 1812 zrušeno a dvorská vojenská rada zůstala pak ústředním úřadem vojenským až do roku 1848, kdy vystřídána byla nově zřízeným ministerstvem války.

Kromě těchto ústředních úřadů celoříšských vytvořeny byly za osvětleného absolutismu *ústřední úřady pro země česko-rakouské* a posílen tak byl správní dualismus v zemích habsburských. Reformou z roku 1742, o níž byla výše řeč, klesla dvorská kancelář rakouská na úřad vnitřní správy (*provincialia*) a na orgán nejvyššího soudnictví (*iudicialia*), současně však stal se z ní úřad jen zemí rakouských. Byla tedy analogickým úřadem jako česká dvorská kancelář a jako král. dvorská kancelář uherská. Marie Teresie ve snaze reformační a ve snaze zcentralisovati země české a rakouské zrušila roku 1749 obě kanceláře českou i rakouskou a vytvořila nový úřad správní, nazvaný *directorium in internis* nebo *directorium in publicis et cameralibus*. Současně nejvyšší soudnictví, které měly obě kanceláře, přikázáno novému úřadu soudnímu, nazvanému *Oberste Justizstelle*. V této reformě provedena tedy důležitá změna: odděleno soudnictví od správy, kterážto zásada proniká plně až v novém státním zřízení státu konstitučního. Současně však spojena téměř celá finanční správa se správou politickou. Reformou z roku 1749 posílen dualismus zemí česko-rakouských na jedné a zemí uherských na straně druhé. Správa i soudnictví zemí česko-rakouských sjednoceny. Proražen princip, že nejvyššími úředníky v zemích českých mají býti

šlechtici s inkolátem českým a správní reformou touto učiněn další průlom do svrchovanosti českého státu.

Nezůstalo však při této reformě: roku 1761 vrátila se Marie Teresie k organisaci kanceláře dvorské. Zrušila directorium a zřídila sjednocenou dvorskou kancelář česko-rakouskou (Vereinigte böhm.-oesterr. Hofkanzlei). V čele jejím stál velký český a prvý rakouský kancléř (böhmischer obrister und oesterreichischer erster Kanzler). Správa finanční tomuto úřadu opětně odňata a svěřena zvláštním úřadům finančním. Na těchto základech trvala organisace centrální správy vnitřní až do roku 1782. Toho roku zrušil Josef II. dvorskou kancelář česko-rakouskou i centrální, finanční úřady a zřídil t. zv. spojený úřad dvorský (vereinigte Hofstelle). Bylo zde opětně provedeno, jako v directoriu, spojení správy politické a finanční. Roku 1791 byl tento úřad přetvořen na directorium in cameralibus et publico-politicis. František I. přikázal tomuto úřadu i správu věcí obchodních a roku 1797 po zrušení nejvyššího místa soudního také nejvyšší soudnictví. Roku 1802 nastala opětně reakce: zrušeno directorium a obnovena dvorská kancelář s názvem spojená dvorská kancelář (vereinigte Hofkanzlei) jakožto nejvyšší úřad vnitřní správy, při čemž správa finanční a soudnictví přikázány úřadům zvláštním. Současně zrušeny všechny kanceláře, které dosud v některých zemích neuherských existovaly (kancelář italská, haličská) a soustředěna ve spojené kanceláři dvorské všechna vnitřní správa zemí rakouských, českých, italských a Haliče. Takto organisovaný úřad vnitřní správy zemí předlitavských zůstal až do roku 1848.

Touto novou organisací ústředních úřadů česko-rakouských vytvořeny byly úřady nadřaděné úřadům v jednotlivých zemích českých a rakouských. Tím se změnila také povaha úřadů v jednotlivých těchto zemích. Klesly z úřadů ústředních na úřady provinciální.

Marie Teresie v létech 1743—1749 přikročila v tomto směru k reformě úřadů v jednotlivých zemích. Zrušila staré úřady zemské, které přece jen zachovaly ještě stopy stavovské povahy. Tak zrušeno bylo i místodržitelství české. Na místě nich zřídila úřady organisované kollegiálně s presidentem v čele. Protože měly representovati jednak zájem panovníka a spravovati i finance státní, byly nazvány representace a komory. Byla tedy po vzoru

directoria in publicis et camerilibus v tomto úřadě spojena správa politická i finanční a staré zemské komory zanikly. Staří stavovští úředníci pozbyli na svém významu. Bylo to patrné i v Čechách, kde sboru nejvyšších úředníků zemských t. zv. consessu zůstala jen nepatrná agenda soudní.

Stejně tak, jako při reformě direktoria, roku 1763 nastoupilo druhé období reforem zemských úřadů. Roku 1763 zrušeny representace a komory a zřízeny úřady, zvané ve větších zemích gubernia, v některých menších zemích předlitavských zemská hejtmanství, v Dolních Rakousích vláda nebo zemská vláda. V čele gubernia stál gubernátor (v Čechách podle staršího vývoje zval se nejvyšším purkrabím, v Dolních Rakousích zemským maršálkem). Gubernátora a guberniální rady jmenoval a sesazoval panovník. Gubernátor nabyt zvláštního významu i tím, že byl postaven v čelo stavovských sněmů (viz výše). Za Josefa II. přešla na gubernia kompetence zemských výborů. Reforma z roku 1763 přikázala guberniím jen správu politickou, kdežto pro správu finanční byly zřízeny úřady zvláštní. Za Josefa II. pokračovala guberniální organizace v tom směru, že sloučována byla gubernia z několika zemí ve větší celky správní, aniž bylo hleděno k historickým jich základům. Tak sloučena Morava a Slezsko v jedno gubernium. Gubernia zůstala až do pol. 19. století.

Současně s těmito reformami byly v jednotlivých zemích zřizovány další správní úřady, které však nebyly rovnocenné s representacemi a s guberniemi, neboť byly jim podřízeny. Jsou to jednak roku 1763 zřízené úřady finanční (Finanzstelle), roku 1784 v hlavních městech zemí policejní ředitelství, a kromě toho v různých létech byla zřízena horní ředitelství, solní ředitelství a podobně.

§ 28. Správa provinciální.

S reformami, podnikanými absolutismem v ústřední správě souvisely reformy správy provinciální. I zde panovník hleděl odstraniti vliv stavů a zesílit svoji moc. Úsilím panovníkovým bylo zbyrokratisovati provinciální úřady (krajské, komitátní), odstraniti volené orgány stavovské a ovšem úplně zrušiti auto-

nomii správních území, kde se v době stavovské vyvinula. Provinciální správa byla uspořádána tak, aby nižší úřady korespondovaly úřadům centrálním a byly jim podřízeny.

Vývoj správy provinciální v *Prusku* dosvědčuje tento postup absolutismu zcela zřetelně. V Braniborsku vytvořily se v době stavovské kraje. Krajská organisace sloužila účelům stavovské berní organisace. Při vybírání berní bylo totiž třeba spojití větší obvody územní, aby se docílilo snažší správy berní. V době stavovské svolávány byly v Braniborsku stavovské výbory, do nichž rytířstvo volilo své zástupce podle jednotlivých krajů. Tím nabyly kraje také ústavního významu stavovského. Kraje měly stavovské orgány, dosazované stavy, krajského ředitele (Kreisdirektor), krajského berního a j. Za třicetileté války (od roku 1620) vznikli zeměpanští úředníci, zvaní komisaři (Land- nebo Marschkommissar), kteří sprostředkovali styk mezi vojskem a civilní správou. Od roku 1631 byli dosazeni do všech krajů a od zavedení stálého vojska stali se stálým zřízením. Vedle komisařů vytvořily se v každém kraji krajské sjezdy (Kreistag), které se skládaly z vlastníků rytířských statků a pak z pachtýřů domén panovníkových, nalézajících se v kraji [domény tyto byly zvány „Ämter“ („úřady“) a pachtýři a správci těchto domén byli zvaní „úředníky“ (Amtleute)]. Úkolem těchto sjezdů bylo stanovení modu collectandi t. j. rozvrhování berní. V 17. století spojoval panovník úřad krajského komisaře s funkcí krajského ředitele tím, že jmenoval důvěrníka stavů (krajského ředitele) současně krajským komisařem. Tím spojen vlastně orgán stavovský s orgánem panovníkovým. Zároveň úkoly jeho rozšířeny i o úkoly policejní. Po berní reformě, kdy berně byly vymaněny z kompetence stavovské, stali se krajští komisaři, nazvaní nově krajskými rady (Kreisträte), orgány panovníkovými a krajská samospráva zbavena vlivu stavovského a postavena pod dozor byrokracie.

V *Uhersku* pokoušel se panovník o reformu komitátní správy, nedosáhl však úspěchu. Komitáty byly velmi pevnou oporou stavovského zřízení a právě v komitátech absolutistický panovník narazil v Uhersku na překážku, kterou nemohl překonat. Roku 1723 byla správa komitátní znovu organisována. Zavedena t. zv. restaurace t. j. každé tři roky mělo se díti nové obsazování úřadů komitátních, podžupana a nižších komitátních úřed-

níků. Komitáty si tyto úřady obsazovaly samy. Vrchní župan navrhoval na každou funkci čtyři kandidáty šlechtického stavu.

Komitáty s komitátními sjezdy tedy v Uhersku zůstaly. Odvolávající se stále na zák. čl. 33 z r. 1545 (viz výše) odpíraly prováděti královská nařízení, která odporovala ústavě. Zvláště proti neústavním krokům Josefa II. protestovaly a kladly jim odpor. Proto Josef II. roku 1785 komitáty zrušil a rozdělil Uhry na 10 krajů či distriktů v čele se zeměpanskými komisary. Podžupané měli jim býti podřízeni jako úředníci zeměpanští. Vrchní županové byli zrušeni. Reforma tato, která měla země uherské přiblížiti provinciální správě zemím neuherským, však dlouho nepotrvala. Josef II. sám před smrtí roku 1790 tyto reformy odvolal a komitáty byly opět obnoveny ve staré podobě.

V zemích *českých a rakouských* byla v době absolutismu krajská správa upravena na společném základě. Bylo totiž vzato pro reformu krajské správy za základ krajské zřízení české.

Krajské zřízení české se ovšem po obnoveném zřízení zemském proti době předchozí změnilo. Krajští hejtmané (po dvou v kraji) stali se úředníky královskými: byli jmenováni panovníkem a přísahali jen jemu. Byli však i nadále jmenováni ze šlechty, v kraji usedlé. Z Čech rozšířilo se krajské zřízení také na Moravu. Marie Teresie však roku 1751 plně a v základech reformovala krajskou správu v Čechách tím, že zřídila v krajích jen po jednom hejtmanu a úřad ten plně zbyrokratisovala. Krajský hejtman dostával pevný plat a nemusel pocházeti ze šlechty v kraji usedlé. Rozdělení na kraje, v čele s královskými krajskými hejtmany rozšířila Marie Teresie v letech 1751—1756 do ostatních zemí neuherských.

Josef II. upevnil krajskou správu reformami roku 1783-84. Učinil úřad krajských hejtmanů přístupným všem obyvatelům bez rozdílu stavu. Kraj byl rozdělen na tři visitační obvody, které objížděli a kontrolovali placení krajští komisaři.

§ 29. Správa městská.

Panovnický absolutismus svými reformami zasáhl i do samosprávy měst. Účelem jeho reformy městské správy bylo podřídit samosprávu městskou i správní organizaci cechovní, doзору státních orgánů a přiřaditi města správě krajské tak, aby

byla krajskou správou absorbována. Bylo již výše uvedeno, že tím mizelo zvláštní postavení měst jako součástky stavovské organizace, ale bylo tím rozrušeno i zvláštní správní i hospodářské postavení měst. V některých zemích ve střední Evropě podporovaly zásahy panovníkovy do samosprávy městské finanční poměry v městech. Města se zadlužila a bylo nutno hospodářství měst podrobiti revisi státních orgánů, z čehož ovšem zásah státní moci vzrůstal. V některých zemích podporovaly zásah moci panovnické do městské správy i poměry náboženské: v městech šířil se velmi značně protestantismus, proti němuž v zemích habsburských panovníci ostře vystupovali a spojovali s reformací náboženskou i obmezení městské samosprávy.

V *Prusku* městská samospráva byla podrobena revisi v 17. století. Nejen že byla podnikána státní revise městského hospodářství, ale také i reformami vojenskými začaly býti ubytovány v městech vojenské posádky, z čehož vznikal další dozor nad městskou správou. Zřízení generálního komisařství roku 1712 způsobilo, že pro všechna města v Prusku zavedeny státní vyšetřující komise, které vyšetřovaly zadlužení měst, městský rozpočet, městskou policii a podobně, a zesílily státní dozor nad městskou správou. Jako v krajích působil zemský rada, byl v městech zřízen commissarius loci, který vedl dozor nad správou akcizu a nad městskou správou vůbec. Roku 1743 reformována městská správa plně. Městské rady skládaly se z členů, většinou jmenovaných panovníkem. Městské magistráty byly složeny z placených úředníků. Soudnictví zůstalo sice městské, ale vydány o něm přesné předpisy, právě tak jako o městské správě policejní.

Roku 1808 za reformy Stein-Hardenbergovy upravena nově městská správa. Commissarius loci odstraněn. Soudnictví a policie plně postátněna, ale městská správa byla vrácena obyvatelům měst. Zřízeny městské magistráty, skládající se z placených i neplacených členů, volených městským zastupitelstvem na 12, po př. 6 let. Od obyvatelů měst, majících právo hlasovací bylo voleno městské zastupitelstvo, které kontrolovalo magistrát a mělo na starosti především finanční správu města. Kromě těchto orgánů byly zřízeny městské deputace, skládající se z členů magistrátu, městského zastupitelstva a občanů města a byly podřízeny magistrátu. Byly pomocnými orgány městské správy.

V zemích *českých a rakouských* nastává obmezování městské samosprávy vlastně již před dobou státu absolutistického. Jak v zemích rakouských, tak také českých již během 16. století dosazován do měst královský úředník, zvaný syndikem, král. rychtářem nebo hejtmanem. Současně právo jmenovati členy městských rad přeneseno na orgány královské. V zemích rakouských provedeny tyto reformy zvláště ve Vídni již roku 1526 a v zemích českých podle zemí rakouských roku 1547. Po obnoveném zřízení (1627, 1628) obmezeno v zemích českých soudnictví městské tím, že veškery rozsudky městských soudů ve věcech trestních měly býti předloženy appellačnímu soudu. Současně hospodářství měst podrobena státnímu dozoru (zv. hospodářskému inspektoru).

V době absolutismu osvíceného setkáváme se v zemích *rakouských a českých* s týmiž snahami jako v Prusku. Panovnícký absolutismus usiluje o úplné odstranění městské samosprávy. Josef II. upravil městskou správu zvláštním řádem roku 1783. V čele správy městské byl jednak městský výbor, jednak městský magistrát. Výbor městský skládal se z několika, po př. z několika desítek osob, volených měšťany, nikoli však všemi, nýbrž toliko částí (stem), kteří byli označeni losem. Magistráty skládají se z magistráních radů, volených z městského výboru na čtyři léta. Vlastní správa městská soustředěna byla v rukou magistrátu, městský výbor vykonával nad magistrátem pouze dozor.

§ 30. Finance.

Stát absolutistický změnil podstatně státní finance a přiblížil je novodobé soustavě daňové. Finanční reformy prováděl panovník postupně, jak zesiloval svou moc vůči stavům. Proto ovšem nejdůležitější finanční reformy spadají až do doby osvíceného absolutismu.

Při finančních reformách panovník odstraňoval především dualismus, který se ve financích vytvořil v době státu stavovského mezi stavy a panovníkem. Rušil právo stavovských sněmů účastniti se při povolování určitých berní. Odstraňoval výsady stavovské při ukládání státních daní a zaváděl daňovou rovnost a všeobecnost pro všechno obyvatelstvo ve státě. Tvořeny byly proto nové daně a dávky, budované na zcela nových principech zdaňovacích.

V *Prusku* počátek finančních reforem, zaváděných v duchu absolutismu spadá do století 17. Panovník v té době, jak bylo již zmíněno, odstranil právo stavovských sněmů povolovati berně. Vypisování a vybírání berní bylo od té doby v kompetenci jen panovníkově. V 17. a na poč. 18. století zavedeny byly v zemích pruského státu t. zv. modi generales, záležející nejen v nové soustavě daní nepřímých, ale také i v daních, které měly se přizpůsobiti novým hospodářským poměrům obyvatelstva. Systém tento vybudoval t. zv. akcízy, které zaváděny byly především v městech a setrvaly tudíž v daňovém systému na odlišení měst od ostatního území státního. Zavedení akcízů mělo však důležitý význam, neboť se jím zaváděl jednotný systém zdanění do všech měst zemí pruského státu.

V létech 1680—1720 byly v pruských zemích prováděny také reformy daně pozemkové a sice na podkladě reformy katastrů. Snahou těchto reforem, které daly se nejprve ve východních částech pruských zemí, bylo upravití zdanění šlechty i sedláků na stejných základech. Reformy tyto nevytvořily pozemkovou daň v dnešním slova smyslu. Zůstaly při starším pojetí berní pozemkových podle lánů, po př. podle úroku z poddaných nebo úroku z kapitálu. Přece však v těchto reformách nabyla převahy myšlénka zrušiti daňovou svobodu šlechty a svěřiti správu daní úředníkům státním a vytvořiti tak soustavu zákonně upravených daní státních.

Přílišné náklady vojenské i válečné působily na nové pruské finanční reformy na poč. 19. století. Jednak vybudován jednotný celní systém, jednak z akcízů vytvořily se všeobecné daně nepřímé. Na ně byl v daňovém systému kladen velký důraz, takže některé z nich byly velmi zvýšeny a současně podrobně upraveno jich vybírání. Reformy daní přímých a zvláště daně pozemkové provedeny teprve v první polovině 19. století a to v tom směru, že odstraňovány ve zdanění rozdíly mezi městy a venkovem a také stavovské rozdíly, pokud při vybírání berní se zachovaly.

V zemích habsburských vývoj financí dál se v zemích *českých a rakouských* rozdílně od zemí *uherských*. Ve skupině *zemí předlitavských* panovník zbavil stavy jich práva povolovati čas od času berně. Od roku 1748 zemské sněmy povolovaly berní na deset let (decenalní recessy) a správa berní svěřena plně orgánům státním. V zemích předlitavských bylo podniknuto množ-

ství finančních reforem, při čemž daňová soustava byla přiblížena moderním systémům. Naproti tomu v *Uhersku* nejen že zůstalo šlechtě právo povolovati berně na stavovských sněmích, ale také systém berní byl zde vlastně až do roku 1848 založen na zásadách dřívějších a ovšem až do roku 1848 byla uchována berní svoboda šlechty.

V zemích *českých a rakouských* podniknuty v době absolutismu především reformy berní. V Čechách a na Moravě začaly tyto reformy již v 17. století soupisem půdy, podle něhož zřízeny katastry (v Čechách roku 1654 berní role, na Moravě roku 1664 katastr). Marie Teresie po roku 1748 zavedla t. zv. daňovou rektifikaci, podle níž měla býti upravena pozemková daň zřetelem k jednotlivým usedlostem. Výsledkem rektifikace bylo zřízení t. zv. katastru teresiánského. Katastr ten vyznačuje se zdaněním vedle rustikálu také i dominikálu. Svým obsahem však katastr teresiánský nevyhovoval. Proto byl za Josefa II. zřízen nový katastr zv. josefinský (1785—89). Současně s ním byl vyhlášen patent o dani pozemkové. Katastr josefinský vycházel ze zásady, že ve zdanění není rozdílu mezi dominikálem a rustikálem. Za Leopolda II. došlo k reakci a k opětovnému návratu ke katastru teresiánskému. Za Františka I. roku 1817 patentem z roku 1817 měl býti zřízen nový katastr t. zv. stabilní. Současně nastal prozatímně návrat ke katastru josefinskému a k nové úpravě daně pozemkové došlo teprve v druhé pol. 19. století.

Vedle reforem daně pozemkové reformovány, po př. nově zřizovány i jiné přímé daně: totiž daň domovní, dědická (od r. 1759), daň z hlavy (Classensteuer, Personalsteuer), daň výdělková, důchodová a daně spotřební.

I daně spotřební byly reformovány. Právě tak jako v Prusku byl poč. 18. století kladen na ně v soustavě daňové velký důraz a projevila se i snaha spotřebními daněmi nahraditi daně přímé. V 19. století zavedeny t. zv. akcízy v jednotlivých městech.

Kromě toho zavedena řada poplatků a upraveny i státní monopoly a cla zvláštním řádem z roku 1835. Pokud jde o clo, sjednocovány jednotlivé země v celní území a roku 1775 zavedena důležitá reforma, v níž většina zemí rakouských sloučena v jednotlivé celní území. Reformu tuto dovršil pak Josef II. roku 1784 sloučiv v celní území země české, rakouské (kromě Tyrol-

ska), Halič a Bukovinu. Mezi Předlitavskem a Uherskem ovšem celní hranice zůstala (až do roku 1850).

Ve státních příjmech lišeno v této době mezi *camerale* a *contributionale*. *Contributionale* byly příjmy z daní přímých. Všechny příjmy ostatní bylo *camerale*. V 18. století rozlišeno také *bancale* a *camerale*, při čemž *bancale* byly příjmy určené k umoření a k úrokování státních dluhů.

Neobyčejně velké výdaje na vojsko a na válečná tažení způsobovaly vzrůst státních dluhů. Začaly být proto roku 1761 vydávány papírové peníze, od roku 1762 zvané bankocetle. S počátku neměly nuceného kursu, později (od roku 1797) zaveden kurs nucený. Přes to došlo roku 1811 k státnímu bankrotu, při němž pozbyly bankocetle 80 % své hodnoty. Roku 1816 zřízena byla privilegovaná národní banka rakouská, která vydávala sama bankovky.

§ 31. Vojenství.

Kdežto v nejstarší době státu patrimonijního ve vojenství vládne princip branné povinnosti všech svobodných obyvatel, je v době státu stavovského vojsko složeno z lenníků, po př. ze stavů. V době této ovšem začíná se vyskytati hojněji vojsko námezdní, které staví do pole buď pancovník nebo stavové. V době státu absolutistického vznikla nová úprava vojenství zavedením všeobecné vojenské povinnosti všeho obyvatelstva ve státě. K této nové úpravě vojenství dospělo především Prusko. Pruské vojenství stalo se vzorem pro ostatní státy ve střední Evropě a bylo také základem novodobého vojenství.

V *Prusku* vznik nové vojenské organizace spadá do doby od 17. století. Pruský panovník, obdržev od stavů povolení vybírat po určitou dobu berně, věnoval velkou jich část na vojsko a na jeho organizaci. Organisoval vojsko nejprve vnitřně. Stát podle této organizace přejímal zásobování, výzbroj, ošacení vojska a p., ale přejímal přímo také najímání vojska. Panovníkovou snahou bylo, aby doplňování vojska dalo se nikoli na podkladě soukromoprávního poměru námezdního, nýbrž všeobecnou brannou povinností obyvatelstva. Voj. povinnost uskutečnil nejprve u obyvatelstva městského a selského. Šlechta dlouho vykonávala své vojenské povinnosti jako povinnosti plynoucí z lenního po-

měru vůči panovníkovi. Výkon těchto vojenských lenních povinností šlechty však nevyhovoval nové vojenské organizaci. Proto Fridrich Vilém I. roku 1717 vzdal se lenní výsosti nad šlechtickými statky, jež staly se statky zpupnými v rukou šlechty. Šlechta byla pak uložena stálá roční daň (t. zv. Lehnpfersgeld). Ale ani touto reformou se Fridrich Vilém I. nespokojil. Roku 1733 zavedl t. zv. kantonní řád (Kantonreglement), kterým skutečně byla všeobecná vojenská povinnost obyvatelstva. Stát byl rozdělen na určité „kantony“, podle nichž vykonávalo obyvatelstvo ve státě svou vojenskou povinnost. Původně byla neobyčejně velká: branci byli odváděni ve dvacátém roku svého věku na doživotí. Roku 1792 byla však snížena na 20 let. Připouštělo se zproštění z této povinnosti ve prospěch šlechticů, boháčů, osob určitého zaměstnání a p. Organizace ta byla jedinečnou v té době ve střední Evropě a stala se základem vojenské organizace i v jiných státech a také vojenské organizace moderní.

Prusko stalo se touto vojenskou organizací již v 18. století nebezpečné Evropě. Proto za napoleonských válek t. zv. pařížskou konvencí roku 1808 byla výše pruského vojska mezinárodně stanovena nižším a přesně určeným počtem. Prusko však tento předpis obcházel rychlým výcvikem předepsaného počtu vojska, při čemž vojsko, jsoucí ve výcviku bylo stále střídáno (Krumpersystem). Od roku 1814 bylo vojenské zřízení pruské opět nově organizováno a stalo se základem vojenské organizace německé až do doby nejnovější.

V zemích *českých, rakouských a uherských* je vývoj vojenského zřízení analogický jako v Prusku. Habsburkové brali si i v této organizaci z Pruska vzor. Již v době třicetileté války panovník přejímá organizaci vojska ve svou moc a stává se vrchním jeho velitelem. Současně zaniká vojsko jednotlivých států, z nichž země habsburské se skládají a vojsko stává se císařským. V 18. století přistupuje se ke změně od *verbování* vojska k jeho *rekrutování*. Změna ta spadá do doby osvíceného absolutismu. Roku 1773 nařízeno, že z každého kraje má býti rekrutován vždy určitý počet rekrutů. Roku 1770 konal se soupis obyvatelstva za účely vojenskými. Současně stát rozdělen na určité verbovací obvody, které měly dodati určitý počet vojska. Zavedena tím obecná branná povinnost, z níž vyloučeny jen osoby určitých zaměstnání. Vojenská služba i v těchto zemích byla

s počátku doživotní, později omezena na 10—14 let. Ten, kdo odsloužil tuto dobu, mohl sloužiti dále na základě úmluvy s vojenskou správou (t. zv. kapitulace).

Soudnictví.

§ 32. Nová organisace soudnictví.

Absolutistický stát zasáhl také velmi značně do organisace soudnictví. Jeho reformami bylo soudnictví odděleno od správy. Současně bylo také vymaněno z vlivu stavů a zbyrokratisováno. Dáno bylo do rukou učených právníků a odstraněna kollegia přísedících, skládající se z neučených právníků. V nižším soudnictví odstraněno patrimoniální soudnictví buď vůbec, nebo značně omezeno a sníženo vlastně na soudní patronát vrchností. Mezi soudy vytvořen instanční pořad a nejvyšší soudnictví soustředěno v ústřední soudní instanci.

V *Prusku* bylo soudnictví roztržštěno jednak podle jednotlivých částí pruského státu a jednak ovšem podle jednotlivých stavů. V jednotlivých zemích pruského státu byly instance soudní (soudy dvorské a komorní). Byly organisovány podle soudů říšských. Nejnižší soudní instancí byly soudy městské a patrimoniální.

Na reformě soudnictví pracoval velký kurfirst Fridrich I. i Fridrich Vilém I. Teprve však reformy, které v 18. století podnikli učení právníci Cocceji a pak Carmer, přinesly do soudní organisace pruských zemí základní změny. Podle jejich reforem byly země pruského státu úplně zbaveny závislosti na říšských soudech. V soudech odstraněny poslední zbytky feudálního soudnictví. Vlády a dvorské soudy v jednotlivých zemích pruského státu byly přetvořeny na soudy druhé instance a v Berlíně r. 1748 vytvořen nejvyšší soudní dvůr. Nejvyšší soudní dvůr sestával ze čtyř senátů, z nichž čtvrtý, nazvaný později nejvyšším tribunálem, byl nejvyšším soudem pro celé území pruského státu.

Nejnižším instancím, zvláště soudům městským a patrimoniálním bylo trestní soudnictví odňato a současně v nařízení z r. 1749 uplatněn požadavek odborného vzdělání soudců. Roku 1750

bylo nařízeno, že vrchnosti musí míti při provádění svého soudnictví odborně vzdělaného soudce.

S reformami soudnictví souvisejí i reformy soudního řízení, o něž se rovněž zasloužili uvedení učení právníci Cocceji a Carmer.

Uhersko vyznačovalo se již ve vývoji státu stavovského tím, že mělo soudnictví odděleno od správy. Právě tak jako i v jiných zřízeních vzdorovalo i v organisaci soudnictví panovníckému absolutismu. Reforma uherského soudnictví z roku 1723 však přece posílila soudní pravomoc panovníkovu. Roku 1723 rozdělila se totiž královská kurie na soud sedmipanský (tabula septemviralis) a na král. soudní dvůr (tabula regia iudiciaria), jak o tom byla již učiněna zmínka (§ 18). Soud sedmipanský, jehož předsedou byl palatin, skládal se z 15, později 19 přísedících, z nichž několik bylo jmenováno králem. Tabula regia iudiciaria skládala se z personála a ze 17 přísedících, kteří byli z větší části jmenováni králem. Soud sedmipanský byl nejvyšší (třetí) instancí soudní, král. soudní dvůr byl druhou, odvolací instancí. Roku 1723 zachovány byly soudy komitátní v organisaci, jakou měly již dříve. Konaly se tedy pod předsednictvím župana nebo podžupana. Ze šlechty komitátní byl vybírán určitý počet přísedících.

Daleko větší změny nastaly v organisaci soudnictví v zemích *českých a rakouských*. V organisaci soudnictví možno zde rozeznávatí jednak období před reformami Marie Teresie a Josefa II. a po těchto reformách. V období prvém stoupla sice královská moc soudní, takže soudy stávají se soudy královskými a stavové pozbývají v nich vlivu, avšak struktura soudní organisace se v základech nemění. Teprve reformami za osvětleného absolutismu se soudní organisace v zemích českých a rakouských ze základů změnila a vedla k oddělování soudnictví od správy a k současné centralisaci soudní organisace v zemích neuherských.

V jednotlivých *zemích rakouských* měly země své zemské soudy (Landrechte), které byly příslušny pro šlechtu ve věcech civilních, později i trestních. Odvolání od soudů zemských šlo k vládám (viz výše § 27) a nejvyšší soudnictví soustředilo se u dvorské kanceláře rakouské. V 17. století nabyl panovník vlivu v zemských soudech tím, že jmenoval jejich přísedící.

V *zemích českých* zůstaly po obnoveném zřízení zemské sou-

dy. Změnila se však jejich povaha. Přestaly býti nejvyššími soudy a byly podřízeny soudní moci královské. Rozsudky jejich, znějící na ztrátu cti, trest tělesný nebo trest smrti musely býti před vyhlášením předloženy panovníkovi k potvrzení. Z rozsudků zemských soudů připouštěla se suplikace o revisi ku králi. Protože projednávala tyto supliky česká dvorská kancelář, stala se také nejvyšším soudním orgánem, zvláště když ke kanceláři šlo odvolání od appellačního soudu. Appellační soud v Praze byl nadřaděným soudem městským soudům ze zemí českých.

Reformou z roku 1749 odděleno bylo soudnictví od správy a v nejvyšším soudním místě vytvořen nejvyšší soudní orgán, který s přestávkou od roku 1797—1802 zůstal jím až do poloviny 19. století.

Novou úpravou soudů první a druhé instance provedl v letech 1782—1784 Josef II. zcela novým organisováním soudů, čímž staly se plně královskými. Roku 1783 zrušeny byly staré soudy zemské a zřízeny nové zemské soudy, trvale zasedající. Nad soudy těmito zřízeny soudy druhé instance t. zv. soudy appellační. Bylo jich zřízeno 5 (v Praze, v Brně, ve Lvově, ve Vídni a v Celovci).

Po pruském vzoru Josef II. reformoval také nižší soudní instance a to soudy městské a soudy patrimoniální. Jak u soudů městských, tak také venkovských museli býti ustanoveni učení právníci, justiciáři. Podobně jako v Prusku patrimoniální soudy zbaveny pravomoci trestní, leč že měla vrchnost zvláštní privilegium panovníkovo (*ius gladii*).

Doba státu národně-representačního.

§ 33. Stát národně-representační a jeho vznik na západě Evropy.

Politicky vstupuje střední Evropa do období státu národně-representačního v jiné podobě, než byla v obdobích předcházejících. Říše římsko-německá a stát český zanikly. Říše rozpadla se v řadu teritorií, z nichž nabývá velkého významu stát pruský, kterému náleží úkol organisovati nové Německo. Stát český byl pohlcen nově se vytvořivším státním celkem, který zván byl Rakouskem nebo Předlitavskem. I státu uherskému hrozil zánik v nově se tvořící říši habsbursko-lotrinské. Polsko sice na počátku tohoto období ještě existuje jako samostatný stát, ale není mu také politickými událostmi dopřáno, aby plně se přetvořilo ve stát národně-representační: je roztrháno mezi Prusko, Rusko a Rakousko a v těchto státech také zaniká. Na politické dějiště střední Evropy vystupují tedy nové státy a v nich se uplatňuje nová státní forma. Je pochopitelno, že se za těchto politických událostí forma státu národně-representačního nevytvořila vnitřním vývojem střední Evropy, nýbrž že byla přijata ve formě hotové ze západu. Ale ani její přijetí a uplatnění ve střední Evropě nestalo se klidně a plně. Proniká ve většině případů teprve revolucí a kuse. V těchto směrech tvoří částečně výjimku jen Polsko a Uhersko. V Polsku roku 1791 stal se pokus přetvořiti starou stavovskou ústavu a přiblížiti ji nové moderní ústavě národně-representační. V Uhersku stavovská ústava, která ovšem panovnickým absolutismem byla v 17.—18. století značně potlačena, mění se v ústavu moderní, nikoli však bez překážek a bez opětovného přerušeni.

Z předcházejících výkladů (v části I.—III.) bylo patrnó, že stát vyšel ve svém vývoji ve střední Evropě z panovnického abso-

lutismu a po době stavovské opět se v něm octl. Ovšem, že doba státu absolutistického se podstatně liší od prvního období státu patrimoniálního. Panovník nestojí nad státem jako v období prvním, naopak vytváří se v ústavním postavení panovníka pojetí orgánu státní moci. Stát absolutistický přes to, že nepřekonal důsledků sociálního feudalismu, přece přispěl k nivelisaci stavovských rozdílů společnosti a stal se přípravnou dobou pro stát národně-representační.

Stát národně-representační je stát, v němž účastenství na výkonu státní moci mají všichni občané, kteří jsou rovnoprávní a svobodní tvoří v politickém smyslu státní národ. Na výkonu státní moci však neúčastní se zpravidla všichni občané přímo, nýbrž prostřednictvím zástupců, representantů a proto mluví se o státě národně-representačním. Státní národ tvoří osobní substrát státu, který moderní teorií je pojímán korporálně jako svaz lidí, obývajících určité státní území a opatřený státní mocí.

Stát národně-representační začal se vyvíjeti mimo pevninu evropskou, v Anglii. I zde ve 12. a 13. st. panuje původně v ústavním zřízení feudální systém. Angličtí lenníci královští se však velmi brzy organizují, čehož projevem je i t. zv. Magna charta libertatum z r. 1215. Rada královských lenníků anglických se již ve 13. století rozšiřuje o zvolené zástupce hrabství a měst, čímž vývoj oproti pevnině evropské je značně urychlen. Již ve 14. století rozděluje se stavovské shromáždění, pro něž se ustaluje název parlamentu, na dvě sněmovny: horní, zvanou sněmovnou lordů a dolní, zvanou sněmovnou obcí. V 15. stol. však dochází v Anglii k vývoji, s nímž se v téže době na pevnině evropské nesetkáváme. Byl zde totiž opuštěn princip stavovský jako základ politického oprávnění určitých privilegovaných tříd obyvatelstva a nahrazen principem majetkového censu. Členy sněmovny obcí stali se zástupci, volení z hrabství osobami, majícími určitý pozemkový důchod. Nikoli tedy příslušnost k určitému stavu, nýbrž majetkový census opravňoval k volbě zástupců do dolní sněmovny.

I v Anglii dochází ke sporům mezi králem a parlamentem, takže v 17. století vyhlášena je přechodně i republika a zápas o práva parlamentu neobešel se bez revolucí. V 17. století vydáno je několik chart, v nichž shrnuta jsou ústavní práva parlamentu. Jsou to prosba za práva (petition of rights) z roku 1628, tříroční akt (triennial act) z roku 1641, habeas — corpus — act z r. 1679

a deklarace práv (declaration of rights) z roku 1689. Na těchto ústavních zákonech spočívá anglická ústava, doplňovaná pozdějšími ústavními předpisy. Je charakterisována tedy tím, že není zde jednotné ústavní listiny, v níž by byla vytčena všeobecná práva občanská.

V tom směru pokračoval dále vývoj v anglických koloniích severoamerických, které na podkladě ústavy své mateřské země v létech 1776—1783 vybudovaly si deklarace práv, shrnující základní práva občanská. Poprvé učinila tak deklarace Virginie z roku 1776.

Jinak se vyvíjel stát národně-representační na pevnině evropské, ve Francii. Zde stát stavovský přeměnil se v 17.—18. století ve stát absolutistický. Stavovský živel uplatňoval se v t. zv. parlamentech, které nebyly ovšem parlamenty v novém slova smyslu, nýbrž shromáždění soudní. Působily a vykonávaly vliv však i na zákonodárství. Byly nejen v Paříži, ale i v jiných místech Francie. Roku 1789 pařížský parlament dal podnět k svolání generálního stavovského shromáždění, které prohlásilo se za bezstavovské národní shromáždění (assemblée nationale), nazvané později ústavodárným (constituante). Toto národní shromáždění zrušilo stavovská práva a po vzoru americkém 26. srpna 1789 vydalo deklaraci práv člověka a občana. Ještě roku 1789 byl vydán volební řád do národního shromáždění. Volební právo náleželo občanům podle určitého berního censu (t. zv. aktivním občanům). Volby byly nepřímé: občané volili volitele, kteří teprve volili poslance. Dne 3. září 1791 byla vydána prvá francouzská ústava. Obsahovala úvodem katalog základních práv občanských podle amerického vzoru. Francie zůstávala podle této ústavy monarchií, a to obmezenou. Zákonodárný sbor byl složen jen z jedné komory. Volební období bylo dvouleté. Králi nenáleželo právo komoru rozpustiti. Náleželo mu také jen suspensivní veto.

Ústava tato zůstala v platnosti jen krátce. Již roku 1792 vypuká ve Francii revoluce, která tvoří roku 1793 druhou a roku 1795 třetí francouzskou ústavu, jež zavádějí ve Francii republiku. Vystoupením Napoleonovým nastává reakce, v níž tvoří se roku 1799 čtvrtá (t. zv. konsulská) ústava. I tato ústava se mění novými ústavními zákony roku 1802 a 1814, které vybudovány jsou opět na principu monarchistickém a nevycházejí z vůle národa, nýbrž z vůle císařovy. Po sesazení Napoleonově roku 1814 byla

sepsána sedmá francouzská ústava, která však vlivem Ludvíka XVIII. zesilovala moc královu vůči parlamentu.

Po definitivní porážce Napoleonově nastala reakce, která vedla k opětovnému zavedení absolutismu. Po červencové revoluci roku 1830 obnovena ústavnost podle pozměněné ústavy z roku 1814, ovšem opětně ve formě monarchistické. V té době vzniká také v Belgii ústava 7. února 1831 na podkladě francouzské ústavy z roku 1791 a 1814.

Ve Francii r. 1848 vypukla opětně revoluce t. zv. únorová, která vedla k vydání nové ústavy republikánské a demokratické 4. listopadu roku 1848. Ani touto třetí francouzskou revolucí však nebyl definitivně upraven ústavní život francouzský. Roku 1852 obnovena monarchie, která padla za války francouzsko-německé roku 1871, kdy definitivně vyhlášena republika.

Ústavní vývoj francouzský a částečně i americký má značný význam pro ústavní snahy středoevropské. Prvá francouzská revoluce působí jedině na Polsko, druhá a třetí však jeví své účinky i v ostatní střední Evropě, v Německu a v zemích habsbursko-lotrinských. Přímý vliv má a v mnohých směrech je vzorem pro středoevropské ústavy ústava belgická z roku 1831. Působila nejen v Německu, ale i v monarchii habsbursko-lotrinské.*)

§ 34. Ústavní vývoj v Polsku.

Polsko, jak uvedeno, je vzorem státu, v němž se stará ústava stavovská začala přeměňovati v ústavu národně-representační. Po prvním dělení Polska zasedal polský sněm po čtyři léta (t. zv. sněm čtyřletý) roku 1788—1792, aby provedl nutné opravy ústavy. Na tomto sněmě vytvořena řada zákonů, z nichž nejdůležitějším jest t. zv. zákon o vládě z 3. května 1791 (ustawa rządowa), zvaná konstitucí 3. května 1791. Na vznik této kontituce měly nesporně vliv současné reformní snahy, objevivší se ve Francii a v Americe. Nepronikly však v Polsku plně. Ústava z 3. května 1791 nezměnila povahu stavovské ústavy polské v moderní ústavu národně-representační. Přiblížila se však k ní a značí vlastně

*) K učebnicím shora uvedeným připoj: Boh. *Baxa*, Dějiny veř. práva ve stf. Evropě od r. 1848. V Brně 1926. Učebnice tato jedná podrobně o ústavách ve stf. Evropě od r. 1848.

přechodné stadium mezi oběma uvedenými typy ústav. Bývá proto leckdy ve vědecké literatuře přeceňována, mluví-li se o ní jako o první konstituční ústavě na evropském kontinentě.

Ústava 3. května v jedenácti článcích shrnula nejdůležitější reformy společnosti, sněmovnictví a vlády v Polsku.

V reformách společnosti polské neodstraněno stavovské uspořádání obyvatelstva a nevytvořena tudíž občanská rovnost, která je základem moderní ústavy národně-representační. Výsadné postavení šlechty zachováno a potvrzena jí privilegia, počínaje Kazimírem Velkým. Přece však učiněn důležitý průlom do práv šlechty tím, že odstraněna její berní svoboda a povzneseno zvláštními zákony postavení měšťanů. Umožněno totiž, aby měšťané mohli býti povyšováni do šlechty, přiznána měšťanům práva a privilegia, která dříve náležela jen šlechtě.

Duch stavovské ústavy zachován i v právním postavení sedláků. Lidu selskému sice poskytnuta ochrana práva a ochrana před porušováním smluv, uzavřených s vrchnostmi, ale nedána jim účast na výkonu práv politických.

Ústava z 3. května obsahuje sice, jak uvedeno, zásady, které jsou ozvěnou západoevropských ústavních snah, jako na př., že „veškerá vláda lidské společnosti bere svůj počátek z vůle národu“, ale ve skutečnosti zásady tyto nebyly v ustanoveních ústavy provedeny a uskutečněny.

Větší reformy byly provedeny v organizaci sněmu. Sněm v Polsku zůstal složen ze dvou sněmoven a to ze sněmovny poslanecké a ze senátu. Vnitřní složení těchto sněmoven zůstalo podstatně beze změny. V zákonodárné činnosti obou těchto komor zdůrazněn význam sněmovny poslanecké tím, že usnesla-li se v určitých případech na zákoně většinou hlasů, stávalo se toto usnesení zákonem i přes opačné usnesení senátu. Král neměl práva veta a neměl práva sankce zákonů. Měl jen dva hlasy v případě rovnosti hlasů v senátě. Byla tedy sněmovně poslanecké přiznána supremacie při zákonodárné činnosti. Bylo však v ní odstraněno liberum veto. Byloť totiž ústavou 3. května prohlášeno, že poslanec, zvolený na sněm je reprezentantem celého národu, nikoli jako tomu bylo dříve, reprezentantem sněmíku.

Sněmovní poslové jsou voleni na dvě léta a sněm má se konati každé dva roky. Proto nazývá se sněm sněmem pohotovým (sejm gotowy). Kromě řádného zasedání může býti sněm také

kdykoli mimořádně svolán, aniž by se musely konati zvlášt volby sněmovních poslů.

Pronikavé změny zavedla ústava 3. května v novou organizaci vlády. Trůn polský stal se dědičným v rodě kurfirsta saského. Král byl prohlášen za nezodpovědného. Uloženo mu složiti vždy při nastoupení trůnu pacta conventa. Byla mu sice odňata kompetence v zákonodárství a přiznán mu pouze význam jako člena senátu, zvětšena však byla jeho moc výkonná. Dáno mu právo jmenovati biskupy, senátory, ministry a obsazovati všechny úřady výkonné. Král byl nejvyšším velitelem vojska, jeho jménem soudily soudy. Po bok králi byla dána t. zv. stráž, nejvyšší úřad správní a vládní. Skládala se z primasa a z pěti ministrů, povolanych do stráže z 16 ministrů, fungujících v různých oborech státní správy. Králi bylo přiznáno právo propustiti člena stráže vždy po dvou letech, členové stráže však měli politickou zodpovědnost na místě krále. Konstituce 3. května vytvořila tedy v Polsku vládu parlamentně zodpovědnou a oproti době předchozí značila tato reforma značný pokrok.

Ústava 3. května obsahuje i předpisy o náboženství, při čemž při prohlášení náboženské snášenlivosti přece jen prohlášeno náboženství katolické za náboženství vládnoucí. Upravuje i výchovu král. princů, regentství po čas nezletilosti nástupce trůnu a má i ustanovení o vojenské organizaci národa polského.

Ústava 3. května, jak uvedeno, tvořila přechodnou formu ústavní z ústavy stavovské k ústavě národně-representační. Další její vývoj však byl přerušen zánikem Polska. Částečně byl polský ústavní vývoj vzkříšen v knížetství varšavském roku 1807 po míru v Tylži. Působením Napoleonovým dána byla tomuto knížetství nová ústava. V ní v čl. 4. byla prohlášena osobní svoboda všech obyvatel knížetství a odstraněna tak nesvoboda lidu selského. Přece však i zde nezměněno výsadní postavení šlechty jako stavu a zachováno její právo vybírati poslance na sněmicích. Uznána náboženská svoboda, ale náboženství katolické prohlášeno za náboženství státní.

Ústava tato byla vybudována vlivem Napoleonovým na myšlenke monarchistické. Knižetství varšavské bylo dědičnou monarchií v rodě saském. Knižeti náležela rozsáhlá moc výkonná, ale také i zákonodárná.

Ačkoliv ústava knížetství varšavského byla sepsána po-

dle vzoru francouzské ústavy z roku 1799, přece uplatnily se v ní některé tradice staré polské ústavy. Zvláště se to objevilo v organizaci sněmovnictví. Sněm varšavský byl rozdělen na dvě sněmovny: na senát a na sněmovnu poslaneckou. Senát byl složen z biskupů, vojevodů a kastelánů (nikoli však z ministrů). Sněmovna poslanecká skládala se z 60 šlechticů, volených na sněmích, jež byly shromážděním šlechty v jednotlivých krajích, a pak ze 40 zástupců obcí (později počet členů sněmovny poslanecké zvětšen na 166).

Správa v knížetství varšavském byla také upravena podle vzoru francouzského. Byla centralistická a na rozdíl dřívějších úřadů kollegiálních, byla vybudována na principu individuálním. V čele správy bylo pět ministrů, kteří tvořili státní radu. Státní radě předsedal král nebo jeho zástupce. Státní rada připravovala osnovy zákonů, rozhodovala kompetenční spory mezi soudy a úřady správními a vykonávala správní soudnictví. Byla také kasačním soudem. I nižší správní úřady a úřady samosprávné uspořádány podle francouzského vzoru. Soudní organizace reformována po vzoru francouzském. V právní řád zaveden občanský zákon francouzský (Code civil Napoléon).

Na kongresu vídeňském roku 1815 bylo utvořeno království polské, kterému byla dána ústava, založená na francouzské ústavě z roku 1814, která současně však brala zřetel i k ústavě knížetství varšavského. Na svou dobu byla velmi pokročilou. Byla sice méně demokratickou, rozšiřovala však základní práva občanská hojnou měrou. Občanská práva přiznávala jen křesťanům, vylučovala z nich židy. Zachovávala však přednosti šlechty.

Byla vybudována na reálné unii mezi Polskem a Ruskem. Mezi královstvím polským a Ruskem bylo společné právo dynastické a věci zahraniční. Car jako král polský byl vládcem konstitučně obmezeným. Přisahal také na konstituci. Byl nezodpovědným, za něho byli zodpovědní ministři, kontrasignující akty, vydávané panovníkem. Král vykonával pravomoc zákonodárnu spolu se sněmem, částečně sám. Plně mu byla svěřena moc výkonná. V jeho jméně soudily soudy. Spravoval finance a velel vojsku. Správa, zákonodárství, soudnictví i vojsko v království polském byly samostatné, oddělené od těchto záležitostí carstva ruského.

Správa byla svěřena státní radě (rada stanu). Užším výbo-

rem státní rady byla t. zv. rada administrativní. Státní rada skládala se z královského náměstka, z pěti ministrů, z deseti státních radů a jiných centrálních úředníků.

Sněm v království polském sestával ze dvou sněmoven: ze senátu a z poslanecké sněmovny. Sledovala zde tudíž i tato ústava staré složení polského sněmu. Bylo to patrné i ze složení sněmoven. Členy senátu byli podobně jako za knížetství varšavského biskupové, vojvodové a kasteláni. Ustanoveno však, že počet jejich nemá býti větší, než polovina členů sněmovny poslanecké (t. j. 64). Také složení sněmovny poslanecké zůstalo podle vzoru sněmovny knížetství varšavského. Skládala se ze 77 poslanců volených na sněmících ze šlechty a z 51 deputovaného z obcí.

Kompetence sněmu byla dosti obsáhlá, ale omezena tím, že iniciativu zákonodárnou měl král, který zasílal sněmu osnovy prostřednictvím státní rady.

Ústava království polského nesnášela se s absolutistickou vládou ruského cara v ruském carství. Ústava polská byla porušována a tak došlo k polské revoluci roku 1830 a k zrušení polské ústavy z roku 1815. Pro Polsko vydán zvláštní organický statut, v němž ponechána Polsku jen určitá samospráva. Po revoluci z roku 1863 samospráva Polska ještě více omezena.

§ 35. Ústavní vývoj v Německu.

Po rozpadu říše římsko-německé nabyly jednotlivé země říšské plné suverenity. Již dříve zasáhla do říše moc Napoleonova, která po zániku říše ještě zesílila. Došlo tak k zřízení t. zv. *rýnského* spolku pod protektorátem Napoleonovým. Rýnský spolek byl spolek států. Měl spolkovou aktu z 12. VII. 1806, kterou upraveny společné záležitosti svazkové 72 členů. Projednávaly se na spolkovém shromáždění. Podrobnější organizace rýnského spolku měla býti upravena fundamentálním statutem, k jehož sepsání však nedošlo. Některé ze států německých přijaly v té době francouzskou ústavu, jak ji vytvořil ve Francii Napoleon.

Rýnský spolek nebyl nástupcem staré říše římsko-německé, neboť neobsáhl všech zemí, které byly ve staré říši: Již v té době Prusko snažilo se o vytvoření zvláštního státního celku, císařství pruského.

Dědictví staré rozdrobenosti říše římsko-německé objevilo se i v dalším ústavním vývoji v Německu. Roztříštění Německa na řadu států a státeků bránilo vytvoření nejen jednotného státu, ale i uplatnění nové ústavy konstituční, která zatím na západě Evropy se rozvíjela dále. Vedle snahy po zavedení moderních ústav do jednotlivých států německých objevovalo se současně také úsilí o obnovení jednoty Německa. V obou směrech postupoval vývoj velmi zvolna, při čemž působily i poměry mezinárodní a vlivy vnější.

Snaha po obnovení sjednoceného Německa objevila se v konkrétnějších formách roku 1813 a pak v mírovém jednání vídeňského kongresu. Nebyl však zřízen jednotný nebo spolkový stát německý, nýbrž mezinárodní spolek států, zvaný *Německým spolkem nebo bundem*. Vnitřní úprava tohoto spolku byla vtělena v t. zv. německou bundovou aktu (*Deutsche Bundesakte*) z 8. června 1815, jejíž 11 článků bylo současně vloženo do vídeňské kongresní akty. Úkolem tohoto bundu bylo „udržování vnitřní i vnější bezpečnosti Německa a nezávislosti a nedotknutelnosti jednotlivých německých států.“ Členů jeho bylo 38 státních celků, postupem času klesl tento počet na 33. Členové náleželi k bundu jen územím, které bylo kdysi územím staré říše římsko-německé.

Další podrobnosti ústavy bundové byly obsaženy kromě toho ještě ve vídeňské závěrečné aktě z 15. května 1820 (*Wiener Schlussakte*). Ústavním orgánem bundu bylo spolkové shromáždění vyslanců jednotlivých států (*Bundestag*). Shromáždění toto bylo podobno starému říšskému sněmu. Zasedalo trvale ve Frankfurtě n./M. Předsednictví mělo Rakousko. Jednání ve shromáždění dále se buď v plenu nebo v užší radě, v níž se účastnilo prvních 11 států s hlasem individuálním a ostatní státy sdružovaly se v 6 hlasů hromadných. Shromáždění v plenu jednalo o změnách základních předpisů bundové ústavy, o obecně-prospěšných ustanoveních bundových, o přijetí nových členů do bundu, o vyhlášení války a o uzavření míru se strany bundu. Jednotlivým členům bundu náleželo ve shromáždění více hlasů (tak Rakousko a pět dalších členů, kteří byli královstvím, mělo po 4, pět dalších členů po 3 hlasech atd.). Svépomoc a válka členů bundu navzájem byla zakázána, upraveno však poskytnutí vzájemné pomoci, vypukl-li odpor poddaných proti vládě uvnitř ně-

kterého bundového státu, po př. vzniklo-li povstání ve více bundových státech.

Bund nevytvořil tudíž jednotného Německa a nezavedl ani nové ústavy národně-representační. Uvnitř bundu vnikal do jednotlivých států vliv západoevropských ústav národně-representačních jen velmi zvolna. Většina bundových členů nezavedla žádných nových ústavních reforem a zůstala při formě absolutistického nebo stavovského státu. Menší část států přijala reformy stavovské ústavy a pouze čtyři státy zavedly novou ústavu po vzoru francouzské ústavy: v Bavorsku, ve Würtembersku, v Badensku a v Hessen-Darmstadtsku. V Bavorsku byla zavedena ústava roku 1818. Oktrojoval ji král. Ponechávala některé výsady stavovské, ale zaváděla volenou poslaneckou sněmovnu. Ve Würtembersku platila ústava z roku 1819. Byla přijata shromážděním stavů, nebyla tudíž oktrojována. Byla na svou dobu velmi liberální. V obou dalších uvedených bundových zemích byla zavedena ústava podobná ústavě bavorské a würtemberské: v Badensku roku 1818 a v Hessen-Darmstadtsku roku 1820.

Politické poměry způsobily v dalším vývoji stagnaci a reakci.

Červencová revoluce francouzská podnítila sice v některých státech německých revoluci, čímž způsobeno, že vydána v dalších státech německých národně-representační ústava, ale v Německu jako celku ústavní změna způsobena nebyla. Až únorová revoluce francouzská donutila vlády jednotlivých států německých, aby uvažovaly o ústavních reformách, na druhé straně dala příležitost radě demokraticky smýšlejících mužů, aby se radili o politické jednotě Německa a o jeho nové ústavě.

Spolkové shromáždění německého bundu vyzvalo jednotlivé vlády k reformám v duchu ústav národně-representačních. Akce tato však nesetkala se s úspěchem. Za to však hnutí, které vzniklo zdola, mělo úspěch. Řada jihoněmeckých politiků se usnesla, aby bylo svoláno shromáždění důvěrníků německých kmenů. Ve dnech 31. března až 4. dubna 1848 sešel se t. zv. předběžný parlament (Vorparlament) ve Frankfurtě a v květnu shromáždilo se národní shromáždění, které bylo zvoleno přímými volbami v zemích, náležejících k německému bundu. Národní shromáždění, nazvané ústavodárným, postavilo se na půdu suverenity lidu, zvolilo za zemského správce arciknížete Jana a zřídilo odpovědné minister-

stvo. Spolkové shromáždění německého bundu vzalo tuto skutečnost na vědomí a tím vlastně bund přestal existovati.

Ústavodárné shromáždění frankfurtské sestavilo nejprve základní práva německého národa, která byla 27. prosince 1848 vydána jako zvláštní zákon. Tímto zákonem bylo upraveno jednotné státní občanství v celé říši, odstraněny stavovské výsady a zavedena občanská rovnost před zákonem, prohlášena osobní svoboda ochranou proti bezdůvodnému zatčení, proklamováno listovní tajemství, svoboda tisku, svoboda projevu mínění, vyznání náboženského, svoboda spolková a j. Dne 27. března 1849 přijata ústava říše německé. Podle této ústavy měla býti říše spolkovým státem. Státu ústřednímu přiznána suverenní moc nad státy členskými. V čele státu měl státi císař. Moc zákonodárná náležela císaři spolu s parlamentem, který skládal se ze dvou komor: ze sněmovny lidu a ze sněmovny států. V první byli poslanci, volení přímou volbou, v druhé byli zástupci států.

Císařství nabídnuto Prusku, jež však odmítlo. Také Rakousko protestovalo proti utvoření nového státního celku. Mnoho poslanců opustilo ústavodárné shromáždění, které bylo konečně roku 1849 rozehnáno, když předtím přesídlilo do Stuttgartu. Působením Rakouska *roku 1851 byl obnoven německý bund*, který opětně začal vystupovati proti hnutí o demokratisaci ústav.

Zvláštní vývoj mělo *Prusko*, které již v této době začíná vystupovati v čelo německých států a které později mělo se státi rozhodující státní mocí v říši německé. Prusko absolutistickými reformami panovníků bylo sice připraveno pro přeměnu ústavy v duchu demokratickém, ale absolutistický panovník bránil se reformám. Nechtěl připustiti spoluúčast obyvatelstva při výkonu vlády. Roku 1847 povolil zřízení t. zv. spojeného zemského sněmu (*vereinigter Landtag*), v němž spojeny byly jednotlivé pruské sněmy provinciální. Sněm tento měl ještě povahu stavovskou a měl býti orgánem pouze poradným. Po únorové revoluci francouzské roku 1848 nastal i v Prusku další pokrok. Dne 22. května 1848 sešlo se v Berlíně národní shromáždění, zvolené podle všeobecného, ale nepřímého volebního práva, které mělo vypracovati novou ústavu. Jednání mezi vládou a národním shromážděním nevedlo k cíli, proto pruský král je v prosinci 1848 rozpustil a oktrojoval sám (5. prosince 1848) ústavu, k níž byla však vzata za základ osnova vypracovaná před tím v národním shro-

máždění. Svoláno nové národní shromáždění, jemuž byla předložena tato ústava k revisi. Revise byla ukončena počátkem roku 1850 a 31. ledna t. r. byla vydána pruská ústava.

Byla vypracována podle ústavy belgické. Uvádí nejprve ustanovení o základních právech občanských. Upravuje práva krále, jemuž dává moc výkonnou. Obsahuje dále předpisy o moci zákonodárné a soudcovské. Nevytýká princip demokratický ani princip monarchistický, ač kloní se spíše k tomuto.

Moc zákonodárnou vykonává král spolu se sněmem. Sněm skládá se ze dvou sněmoven, ze sněmovny panské, jejíž členy jmenuje panovník, a ze sněmovny poslanecké, která je volena volbou nepřímou. Voliči volili volitele a ti poslance. Pro aktivní právo hlasovací žádá se věk 25 let, pro passivní 30 let. Volitelným je muž, požívající plných práv občanských, který je aspoň tři roky státním občanem pruským. Voličové podle volebního řádu rozdělení na tři skupiny tak, aby na každou skupinu voličů připadla třetina placených daní všemi voliči, při čemž voliči rozdělení do těchto tříd podle poplatnosti.

V Prusku však po roku 1850 nastala reakce, která zesílila vojenskou moc pruskou a ústavu značně porušila.

V konfliktu o otázku šlesvicko-holštýskou porazilo Prusko Rakousko a donutilo je, že svolilo k vytvoření nového státního útvaru v Německu. Vytvořilo totiž 19 německých států t. zv. *Severoněmecký bund* s Pruskem v čele. Severoněmecký bund nebyl spolkem států jako Německý bund, nýbrž spolkový stát. Podle pruského návrhu vytvořena byla jeho ústava z 16. dubna 1867.

Vládu vykonávalo spolkové presidium a spolková rada, moc zákonodárnou měly spolková rada a říšský sněm. Spolková rada byla vytvořena ze zástupců spolkových vlád. Každý dílčí stát měl zde určitý počet hlasů. Ze 43 hlasů mělo Prusko 17 a současně předsednictvo. Prusku, jakožto předsednictvu náleželo zastupování Severoněmeckého bundu na venek, rozhodování o válce a míru, nejvyšší velitelství nad vojskem a loďstvem.

Říšský sněm byl volen všeobecným, rovným, přímým a tajným právem hlasovacím. Byl to tedy orgán, představující jednotu občanů Severoněmeckého bundu. Výkonným orgánem bundu byl spolkový kancléř.

Mimo Severoněmecký bund zůstaly jihoněmecké státy, jižně od Mohanu. Byly však brzy i s nimi navazovány užší styky, které

vedly konečně po válce prusko-francouzské k vytvoření státního útvaru, zahrnujícího všechny státy německé. Tento státní útvar, mající charakter týž jako Severoněmecký bund, nazván „*Německou říší*“. Místo spolkového presidia utvořena císařská hodnost, kterou přijal roku 1871 pruský král Vilém I.

Říše německá byla tedy státním útwarem, plně se podobajícím Severoněmeckému bundu. Byla podle své ústavy z 16. dubna 1871 spolkovým státem. Měla jednotné státní občanství říšské, byla jednotným celním a obchodním územím.

Ústava v čl. 4. vytkla poměr mezi státy členskými a mezi říšskou jednotou. Vypočteny zde záležitosti, v nichž uplatňovala se jednotná správa a jednotné říšské zákonodárství. Zahrnuty zde byly v tyto záležitosti: volnost stěhování, domovské právo, státní občanství, věci pasové a cizinecká policie, provozování živností a pojišťovnictví, celní a obchodní zákonodárství, zákonodárství o měrách, vahách a mincích, všeobecná ustanovení o bankovníctví, ochrana vynálezů a práva autorského, mezinárodní obchod, pošta, telegraf, železnice, plavba, říšské vojenství a j.

Říšské zákonodárství náleželo spolkové radě a říšskému sněmu. Spolková rada skládala se z 25 zástupců dílčích států, kteří měli 58 hlasů. Prusko mělo 17 hlasů. Zástupci států museli hlasovati podle daných instrukcí.

Říšský sněm skládal se z 397 poslanců, volených všeobecným, přímým a tajným volebním právem. Volební okresy rozděleny podle jednotlivých členských států tak, aby na 100.000 obyvatel připadl jeden poslanec. Právo hlasovací měl občan, dokonavší 25. rok svého věku, ve spolkovém státě, kde měl své řádné bydliště, pokud nebyl z volby vyloučen. Volitelným byl občan, který byl 25 let stár a byl aspoň rok občanem některého členského státu. Volební období říšského sněmu bylo původně tři, od roku 1888 pět let. Rozpustiti říšský sněm bylo lze usnesením spolkové rady se souhlasem císařovým.

Říšský zákon vznikal souhlasným usnesením říšského sněmu a spolkové rady. Sankce zákonů náležela spolkové radě. Sankcionované zákony podepisoval a vyhlašoval císař za spolupodpisu říšského kancléře, který přejímal odpovědnost.

Moc vládní a výkonná náležela císaři, ovšem za spoluúčasti spolkové rady a říšského kancléře. Císař zastupoval říši na venek, vypovídal jménem říše válku a uzavíral mír, zjednával spol-

ky a smlouvy s cizími státy. Ověřoval a přijímal vyslance. Válku vypovídal se souhlasem spolkové rady, sám pak v případě, že šlo o napadení říše.

Předsedou spolkové rady byl říšský kancléř, který zastupoval Prusko. Byl jmenován císařem.

Říše německá podle ústavy z roku 1871 byla spolkovým státem, který svou povahou blížil se formě republikánské. Byť by vláda byla vykonávána císařem, přece hlavním orgánem německé říše byla totiž spolková rada.

Vývoj říše německé od roztržitého, vystupňované ve století 17.—18., šel ve století 19. k říšské jednotě. Současně zesilován byl význam Pruska a moc císaře německého. Přes to však se k úplné jednotě říše před světovou válkou nedospělo. V některých členských státech říše, především jihoněmeckých byl proti této sjednocovací snaze odpor.

V členských státech říše nevyvinula se také všude ústava národně-representační stejnou měrou. Prusko zůstalo v základech při ústavě z r. 1850 a setrváno zde tedy vlastně při t. zv. lži-ústavnosti. I v ostatních severoněmeckých státech nedospělo se plně k ústavě národně-representační. V Meklenbursku na př. zůstala zachována stavovská ústava z roku 1755. Státy jihoněmecké se systému moderních ústav přiblížily více a zvláště Bavorsko zavedlo princip parlamentních vlád.

§ 36. Ústavní vývoj v Uhersku.

Podobně jako Polsko, i Uhersko je státem, v němž stará ústava stavovská mění se v novou ústavu národně-representační. Stará ústava stavovská podlehla sice v 17. a 18. století zásahům absolutismu, zůstala však v podstatě, jak bylo patrné, až do r. 1848. Uherský sněm pracoval na poč. 19. století a od roku 1832 připravoval se na ústavní reformy. Od roku 1836 maďarština stávala se jazykem úředním. V revolučním roku 1848 nebyl tudíž uherský sněm překvapen a zasedaje od listopadu 1847 připravil 31 zák. článků, jež panovník Ferdinand I. (V.) 11. dubna 1848 sankcionoval. Zákony tyto tvoří t. zv. uherskou ústavu z roku 1848. V nich Uhři postavili se na stanovisko personální unie s Předlitavskem a změnili starou uherskou ústavu v novou ústavu konstituční.

V této ústavě (v zák. čl. 5.) změněno bylo složení politicky oprávněného obyvatelstva uherského tím, že aktivní volební právo do sněmu uherského přiznáno i jiným voličům, než měli ti, kteří volili komitátní posly na podkladě staré stavovské ústavy. Vedle nich totiž rozšířeno volební právo na všechny občany, muž. pohlaví, bez rozdílu vyznání, zákonem uznaného, nejméně dvacetileté, svéprávné. Podmínkou bylo, že tito občané museli mít *a)* ve svobodných král. městech nebo v obcích s regulovaným magistrátem dům nebo pozemek v ceně 300 zlatých (konv. měny), v ostatních obcích čtvrtlán nebo pozemky téže rozlohy (podle dosavadní urbaniální výměry), nebo *b)* museli býti obchodníky, továrníky nebo řemeslníky aspoň s jedním pomocníkem, nebo *c)* měli pevný roční příjem nejméně 100 zlatých k. m., nebo konečně *d)* beze zřetele na výši majetku lékaři, chirurgové, advokáti, inženýři, akad. umělci a j. s určitým stupněm vzdělání. Bez těchto kvalifikačních podmínek náleželo volební právo také dosavadním měšťanům. Rozšířením volebního práva byl prorazen systém stavovství, třebaš částečně ponechán. Šlechta zbavena však osvobození od daní a privilegia její obmezena. Také passivní právo nově upraveno tak, že volitelným byl každý volič, dokonavší 24. rok věku, při čemž položena podmínka znalosti maďarštiny.

Zákonodárná moc náležela králi spolu se sněmem. Sněm skládal se ze dvou sněmoven: ze sněmovny horní t. zv. tabule magnátů a ze sněmovny dolní, v níž bylo 446 poslanců. V existenci horní sněmovny trval v nové ústavě uherské rovněž zbytek ze staré ústavy stavovské, neboť její složení zůstalo totéž, jako v době stavovské. Dolní sněmovna byla volena na tři roky. Král měl právo ji rozpustiti, ale současně měly býti vypsány volby tak, aby se nová sněmovna sešla do tří měsíců po rozpuštění staré sněmovny.

Říšský sněm měl býti svoláván každoročně a nesměl býti ani uzavřen ani rozpuštěn, dokud vláda nepředložila účty za předešlý rok a rozpočet na rok příští a dokud sněm se o těchto předlohách neusnesl.

V moci výkonné nastala podstatná změna tím, že na místě dřívějších centrálních úřadů, organisovaných na podkladě stavovství zřízeno odpovědné ministerstvo. Vláda skládala se z ministerského předsedy, jehož jmenoval král nebo, nebyl-li v zemi, palatin, pak z osmi ministrů, jež navrhoval ministerský předseda.

králi. Ministři spravovali ministerstvo vnitra, zemských financí, veř. prací, komunikace a plavby, kultu a vyučování, zemědělství, průmyslu a obchodu, spravedlnosti a udílení milosti a zemské obrany. Kromě toho byl zřízen ministr (zvaný a latere), který byl stále u panovníka a měl vliv na záležitosti, „které se dotýkaly společné vlasti a dědičných provincií“. Zvláštní ministerstvo zahraničních věcí zřízeno nebylo.

Na starou ústavu stavovskou připomínala i instituce palatina, jež byla zachována. I podle ústavy z roku 1848 byl palatin zástupcem krále a to nejen v případě, kdy panovník z určitého důvodu nemůže vykonávat vládu, ale i v případě není-li panovník přítomen v zemi. (Zvolený palatin arcivévoda Štěpán vzdal se úřadu palatina 24. září 1848 a od té doby zůstal palatinát v Uhersku neobsazen.)

Uherská ústava z r. 1848 byla důležitou nejen tím, že měnila starou uherskou ústavu stavovskou v novou ústavu národně-reprezentační, ale i tím, že byla vybudována plně na samostatnosti Uherska a rušila tím sjednocovací pokusy panovníků habsbursko-lotrinských, směřující k vytvoření většího celku státního spolu se zeměmi předlitavskými. Na druhé straně vzbudili Maďaři odpor i u nemaďarských národů Uherska snahou vytvořiti z mnohanárodného území uherského jednotné maďarské království. Odpor vznikl nejen u Chorvatů, kteří se snažili vytvořiti zvláštní vládu a zvláštní chorvatský sněm, ale i u Srbů, Rusínů, Rumunů a u Slováků. Všichni tito národové usilovali o uznání své národní osobnosti a žádali, aby tento jich požadavek byl vyjádřen i v uherské, po př. v celoříšské ústavě. Slováci sešli se na shromáždění v Lipt. Sv. Mikuláši 10. května 1848 a žádali, aby na obecném zemském sněmu uherském byl zastoupen každý národ a aby každý poslanec na něm mohl užívati svého jazyka. Kromě toho měly býti konány zvláštní sněmy neboli kongresy jednotlivých národů. Žádali také, aby v komitátech byl uznán za úřední řeč mateřský jazyk obyvatelstva. Školy měly býti vybudovány tak, aby v komitátech maďarských učilo se slovenčině a ve slovenských komitátech maďarštině, aby se oba národové sblížili.

Všechny tyto okolnosti vedly vídeňskou vládu k tomu, že vystoupila proti uherské ústavě z r. 1848 a proti Maďarům. V Uhersku nastala revoluce proti centralisačním snahám Vídně, ale i proti dynastii habsbursko-lotrinské. Vláda vídeňská nejen že

rozpustila kroměřížský sněm a zabránila tak uzákonění nové ústavy pro Předlitavsko, ale vyhlásila 4. března 1849 novou ústavu, která, jak ještě bude ukázáno, vztahovala se na celou říši habsbursko-lotrinskou, tedy i na Uhersko. Ústava uherská měla zůstatí jen potud, pokud neodporovala celoříšské ústavě. Nebyla-li spokojena s t. zv. březnovou oktrojovanou ústavou žádá národnost v říši, tím méně byli spokojeni Maďaři, proti jichž snahám ústava březnová byla zahrocena nejvíce. Proto ovšem revoluční strana maďarská dosáhla 14. IV. 1849 v Debrecíně velmi snadno shody všech maďarských politiků v prohlášení nezávislosti Uherska a v sesazení dynastie habsbursko-lotrinské. Uherské revoluční vojsko bylo však poraženo s pomocí ruskou u Világoše 13. srpna 1849 a v celé říši, a také v Uhersku zaveden absolutismus po zrušení ústavy březnové roku 1852.

Od roku 1860 politické události nutily panovníka k ústupkům a k opuštění absolutismu. Panovník však stále trval na principu centrální říšské ústavy, i když v t. zv. diplomu říjnovém z 20. října 1860 i v patentu únorovém z 26. února 1861 byly učiněny ústupky Maďarům (o těchto ústavních předpisech viz níže). Vyjednával s Maďary i s Chorvaty, při čemž stál na stanovisku, že Maďaři propadli za revoluce svými právy. Na druhé straně však Maďaři zdůrazňovali kontinuitu svých ústavních práv s historickou ústavou stavovskou a za základ své ústavy kladli ústavu z roku 1848 a neuznávali ani říjnový diplom ani patent únorový. Panovník vyjednával s uherskými a chorvatskými zástupci a shodl se s nimi na společné základně pragmatické sankce, z níž se vyšlo. Na straně maďarské hlavními činiteli byli Deák a Andrassy a na straně vlády vídeňské baron Beust, který po nešťastné válce s Pruskem r. 1866 stal se zahraničním ministrem. R. 1867 došlo k dohodě mezi panovníkem a Uherskem. Souhrn předpisů upravujících tuto dohodu nazývá se rakousko-uherským vyrovnáním. Dohoda tato byla řádně uzákoněna v Uhersku, když byla přijata uherským sněmem a vtělena do zák. článku 12. z r. 1867. I v Předlitavsku byla tato dohoda uzákoněna v říšské radě předlitavské zákonem z 21. prosince 1867, č. 146 ř. z. (a v doplňujících zákonech č. 2, 3 a 4 ř. z. z r. 1868). Tímto t. zv. rakousko-uherským vyrovnáním definitivně byla monarchie habsbursko-lotrinská rozdělena na dva státy Předlitavsko a Uhersko. O obsahu jeho bude pojednáno v kapitole následující.

Současně nastal v Uhersku návrat k ústavnosti a Uhersko roku 1867 vrátilo se v podstatě k ústavě z roku 1848 a tím i k myšlénce historické kontinuity nové moderní ústavy uherské se starou historickou ústavou stavovskou. Množství předpisů nové uherské ústavy z roku 1867 tuto skutečnost dosvědčuje. Je to patrné i z toho, že uherská ústava z roku 1867 uplatňovala starý pojem uherské koruny (*corona regni*), jenž byl vhodným ve staré ústavě stavovské, kdežto v moderní ústavě národně-representační stává se anachronismem. Přes to uherská ústava tento pojem zdůrazňovala, aby zabránila zneužití vládní moci se strany krále.

Král byl podle ústavy uherské z roku 1867 panovníkem dědičným a ústavně obmezeným. Dědičnost uherského trůnu byla založena na pragmatické sankci. Král musí se dáti korunovati a vydati spolu s korunovační přísahou inaugurační diplom. V oboru moci zákonodárné panovníku jsou dána tato práva: svolává sněm, zahajuje jej, odročuje jeho schůze, uzavírá roční zasedání, rozpouští, resp. uzavírá sněm, podává návrhy zákonů, sankcionuje a vyhlašuje zákony. Rozpouštění sněmu je obmezeno podobně, jako určila i ústava z roku 1848, neboť zák. čl. 10. z r. 1867 ustanovil, že nový sněm musí býti svolán ještě během téhož roku, v němž byl starý sněm rozpuštěn, a v takovém čase, aby do konce roku mohly se ve sněmu projednati účty za rok uplynulý a rozpočet pro rok budoucí.

V právu sankce zákonů měl panovník absolutní veto. Ve skutečnosti však panovník tohoto veta nejen neužíval, nýbrž politickou mocí uherského parlamentu byl i donucován sankcionovati všechny zákony, i ty, které byly na újmu jeho práv.

V oboru moci výkonné náleží mu rozsáhlá pravomoc. Vládní moc vykonává prostřednictvím ministerstva, které skládá se podobně jako v ústavě z roku 1848 z ministerského předsedy a osmi ministrů (podle uhersko-chorvatského vyrovnání roku 1868 ustanoven devátý ministr chorvatsko-slavonský). Ministerstvo je ovšem odpovědné sněmu, který může poháněti je k zodpovědnosti, vyslovovati jim nedůvěru a donucovati je k demisi. Panovníku jsou dána důležitá práva výsostná: reprezentuje stát na venek, uzavírá mezinárodní smlouvy, uděluje milost, má vojenské právo výsostné, vede válku a uzavírá mír, má právo raziti minci a jiné.

Uherský sněm zachován při svých obsáhlých právech. Podobně jako historický sněm stavovský a jako uherský sněm z roku 1848, byl uherský sněm i roku 1867 složen ze dvou sněmoven: ze sněmovny magnátské a poslanecké. Sněmovna magnátská zachovala původně i roku 1867 své historické složení a byla tedy i roku 1867 přežitkem z doby stavovské. Teprve roku 1885 byla horní sněmovna reorganisována, při čemž bylo vzato jiné měřítko pro povolávání členů. Bylo čtvero druhů jejích členů: 1. členové dědiční, 2. osoby, jež zastávají určitou hodnost nebo úřad, 3. členové doživotní a 4. členové vysílání chorvatsko-slavonským sněmem. I při členech horní sněmovny žádal se podle této úpravy jistý majetkový census, po př., aby se zasloužili určitým způsobem o vlast. Panovníkovi bylo umožněno působiti na složení horní sněmovny jmenováním určitého počtu členů. Volební právo, aktivní a pasivní do poslanecké sněmovny zůstalo roku 1867 v základě zachováno, jak bylo upraveno roku 1848. Bylo však přizpůsobeno novým požadavkům, pokud šlo o majetkový census a doplněno podrobnějšími předpisy. Pozdějšími zákony byly upravovány volební okresy, otázka tato však zůstala i v nich upravena velmi nedokonale. Podrobnými předpisy stanoveno také volební řízení, sestavování voličských seznamů a provádění volby. Volba dala se veřejně a ústně, což ovšem v praxi zavdávalo příčinu k přehmatům, byť by předpisy bylo stanoveno, že na voliče nemá býti vykonáván žádný vliv.

Pravomoc sněmu uherského je velmi rozsáhlá. V moci zákonodárné stojí sněm podle ústavy z roku 1867 vedle panovníka jako rovnocenný činitel. Má důležitý vliv i na moc výkonnou při kontrole vlády a jiných výkonných orgánů.

Současně s ústavou byly zák. čl. 44 z roku 1868 („o rovnoprávnosti národností“) upraveny i *otázky národnostní*. Autorem této úpravy byl Deák a Eötvös. Zákonem tímto dána plná národnostní hegemonie Maďarům. V Uhersku byl jen jediný *národ* maďarský, vedle něho byly nemaďarské *národnosti*. Jazykem státním byla určena maďarština. Byla jazykem všech státních středních a vysokých škol, všech soudů, státních úřadů a sněmu. Jazykům nemaďarských národností učiněny ústupky jen v obecném školství a v komitátní a obecní samosprávě. V praxi byla ustanovení tohoto zákona prováděna tak, že nemaďarským národům upírána i tato práva a usilováno o úplné jich potlačení.

S konečným vyřízením uherské ústavy je spojeno také t. zv. *vyrovnání uhersko-chorvatské*. Chorvatsko-Slavonsko bylo spojeno s Uherskem v unii od roku 1102. Unie tato byla pouze unií personální, během vývoje však proměnila se v unii reální. Zvláště od roku 1791 Chorvatsko se přimklo k Uhersku, když v zák. čl. 58 a 59 projevilo souhlas s tím, aby napříště berně byly povolovány i pro Chorvatsko jen na uherském a nikoli odděleně na chorvatském sněmu. Toto ustanovení prospělo Maďarům k odůvodnění jich nároku na Chorvatsko a také i k tomu, aby roku 1848 prohlásili prostě Chorvatsko-Slavonsko za nerozlučnou součást Uherska, za t. zv. *partes adnexae Uher*. V době revoluce r. 1848 Chorvatsko prohlásilo se za plně nezávislé na Uhersku. V době absolutismu tvořilo Chorvatsko-Slavonsko zvláštní korunní zemi říše habsburské. Když byl vydán diplom říjnový a patent únorový, byl svolán chorvatský sněm, aby upravil poměr k Uhersku. Sněm tento postavil se na stanovisko, odporující oběma oktrojovaným ústavním zákonům, jak diplomu říjnovému, tak patentu únorovému, zák. článkem 42. z roku 1861 však projevil ochotu upravití státoprávní vyrovnání s Uherskem. Vyjednávání o vyřízení této otázky se protahovalo i současnými politickými událostmi (válka prusko-rakouská) a tak došlo dříve k vyrovnání rakousko-uherskému, než k uhersko-chorvatskému. Odpor Chorvatů byl zmařen i tím, že byl na podkladě oktrojovaného volebního řádu zvolen nový chorvatský sněm a z něho zvolená regnikolární deputace spolu s deputací uherského sněmu dohodla se na vyrovnání, které tvoří zák. čl. 30. z roku 1868.

Chorvatsku-Slavonsku přiznána byla vyrovnáním zvláštní státní individualita a vytvořen tudíž nový podružný dualismus uhersko-chorvatský, při němž však Chorvatsko bylo zkráceno. Chorvatsku-Slavonsku přiznána samostatnost v oboru vnitra, justice, kultu a vyučování. V těchto oborech měl chorvatsko-slavonský sněm moc zákonodárnou a státní orgány chorvatské moc výkonnou. Zákonodárství autonomní vykonávalo Chorvatsko svým sněmem, voleným na pět let. Členové jeho byli jednak volení poslanci (nepřímo), jednak virilisté. V čele moci výkonné stál bán, odpovědný chorvatskému sněmu. Chorvatského bána jmenoval král na návrh společného ministerského předsedy uhersko-chorvatského.

Pro společné věci fungoval sněm uherský, který byl pro tyto

případy rozšířen o 40 poslanců chorvatských. V ministerské radě nezastupoval Chorvatsko bán, nýbrž zvláště jmenovaný chorvatský ministr bez portfeuille.

Právě tak jako při vyrovnání rakousko-uherském, tvořilo i zde zvláštní soubor předpisů vyrovnání finanční. Vyrovnání toto mělo se vždy během 10 let měniti. Maďaři zvláštními a nepřesnými výpočty dosáhli od Chorvatů, že daleko větší částkou přispívali na náklad společných věcí, než na správu věcí autonomních (55 %, později 56 % přispívali na náklad společné správy).

§ 37. Ústavní vývoj v monarchii habsbursko-lotrinské.

Ústavní vývoj v monarchii habsbursko-lotrinské nebo podunajské vytvářel se velmi zvolna a nedošlo zde vlastně nikdy k ústavě, vytvoření ústavodárným sněmem a založené plně na principech ústavy národně-representační. Příčiny toho byly různé, především však, že monarchie byla složena z různorodých celků, odlišujících se nejen svým historickým původem, nýbrž i národností. Na straně panovníkově trvala snaha vytvořiti jednotnou říši, na druhé straně však hnutí revoluční snažilo se o návrat k historickým celkům, z nichž monarchie vznikla. Jediné Uhersko dosáhlo, jak bylo patrno, své dřívější státní samostatnosti. Ostatní země a zvláště stát český nedosáhly žádných úspěchů. Naopak, doba po roku 1848 značí úplné zcentralisování zemí pod žezlem habsbursko-lotrinským a upevnění t. zv. Rakouska, o jehož tvorení zasloužil se absolutismus.

Proto ovšem spatřujeme v monarchii habsbursko-lotrinské v tomto období vývojovém jednak ústavní snahy, směřující k federalisaci říše, jednak k vytvoření jednotné říše, pojímající v sobě i Uhersko, po př. obmezující se na t. zv. Rakousko.

Rok 1848 značí zesílení snah federalistických, jež se objevují u jednotlivých národů v říši: u Čechů, u Poláků, u Rusínů, u Slovinců a u Italů. Federalisace má se díti především na základě národnostním. V Čechách byla dvěma peticemi (11. a 29. března) vyslovena myšlenka spojení zemí české koruny a vytvoření z nich zvláštního státního celku, ovšem v rámci říše habsbursko-lotrinské. Myšlenka tato nenalezla příznivého ohlasu nejen u panovníka, ale ani ne u sněmu moravského, který proti spojení s Čechami, tedy proti státnímu útvaru, historickým vývojem i ná-

rodnostně odůvodněnému, odporoval a protestoval. Zjev tento tvoří ostrý kontrast proti ucelenému a jednotnému postupu uherského sněmu roku 1848. Kabinetní list z 8. dubna 1848 týká se jedině Čech a obsahuje základní zásady, na nichž měl se změnit starý stavovský sněm český ve sněm, založený na nových principech demokratických. Měl býti sněmem ústavodárným pro Čechy. Ústavodárný tento sněm se však nesešel, byv zmařen svatodušními bouřemi v Praze.

Mezi tím byla vydána panovníkem „ústavní listina rakouského císařského státu“ dne 25. dubna 1848, která nazývá se *ústavou dubnovou* nebo podle svého původce, *ústavou Pillersdorffovou*. Ústava tato byla ústavou centralistickou. Byla vydána pro země předlitavské. Netýkala se tedy Uherska a také i zemí italských. Byla vypracována podle vzoru belgického. Podle dubnové ústavy náleží zákonodárná moc císaři spolu s říšským sněmem. Říšský sněm skládá se ze dvou komor: ze senátu a ze sněmovny poslanecké. Senát měl 200 členů, z nichž 50 měli býti zletilí princové panujícího rodu a členové, jmenování doživotně císařem, ostatních 150 mělo býti voleno největšími velkostatkáři. Sněmovna poslanecká měla míti 383 poslanců, volených na pět let podle zájmových skupin ve dvou kuriích, městské a venkovské. Volby byly nepřímé. Voličem byl státní občan, 24letý, bez rozdílu vyznání, který je svéprávný a má aspoň 6 měsíců bydlitě ve volebním okrese. Pasivní právo hlasovací měl občan, mající aktivní právo hlasovací, dokonavší 30. rok svého věku.

Moc výkonná náležela císaři. Císař obsazuje všechny úřady, má nejvyšší velení vojenské, rozhoduje o míru a válce a uzavírá mezinárodní smlouvy.

Ústava dubnová vůči jednotlivým zemím vystupuje jako vůči pouhým provinciím, jež nemají vlastního zákonodárství. Hranice těchto provincií lze libovolně měniti říšským zákonem. Jednotlivé země měly předložiti své návrhy na svá zemská zřízení.

Ústava tato tedy naprosto nepřihlížela ke kabinetnímu listu z 8. dubna 1848 zřetelem k Čechám ani ovšem nebrala zřetel k zemím české koruny, jakožto celku.

V zaručení základních práv občanských měla ústava dubnová rovněž vzorem ústavu belgickou. Předlitavským národům byla v nich zaručena jich národnost a jazyk, svoboda víry a svědomí, dále svoboda řeči a tisku, listovní tajemství, svobodné právo pe-

tiční a spolkové, svoboda stěhování a zaměstnání. Zaručuje se dále svoboda osobní proti libovlnnému zatýkání a j. Byla tedy po této stránce ústava tato velmi liberální.

Ústava dubnová neuspokojila. Bylo proti ní namítáno, že byla oktrojována panovníkem a nebyla vytvořena ústavodárným sněmem, dále, že zákonodárný sbor skládal se ze dvou sněmoven, ačkoli současnou snahou bylo vybudovati systém jednokomorný a konečně, že volební řád byl zbudován na principu censu, ač usilováno o všeobecné volební právo a současně provedené volby do frankfurtského sněmu byly vykonány podle tohoto systému. Byla proto vydána císařská proklamace z 16. května 1848, v níž vláda ustoupila a prohlásila, že prvý sněm, svolaný podle změněného volebního řádu bude jednokomorný a současně ústavodárný. Podle tohoto změněného volebního řádu sešel se ústavodárný sněm v červenci 1848. Jeho práce byly přerušeny revolucí ve Vídni. Sněm uzákonil jedině zákon o zrušení roboty a po odročení byl svolán opětně do Kroměříže.

Ústavodárný sněm, který pracoval na ústavě ve Vídni a v Kroměříži, je důležitým nejen tím, že vypracoval návrh ústavy, ale i tím, že byl vlastně jediným ústavodárným sněmem, který v t. zv. Předlitavsku na vypracování ústavy se účastnil.

Návrh ústavy vypracovaný sněmem kroměřížským týkal se jen zemí předlitavských a spočíval na principu demokratickém. § 1. zákl. práv rakouského národa určoval, že „veškerá státní moc vychází z lidu a vykonává se způsobem stanoveným v ústavě.“ *Ústava kroměřížská* stála na stanovisku centralistickém, nikoli však v té míře, jako ústava dubnová. Neboť přiznávala i zemím určitý obor moci zákonodárné a rozeznávala zákonodárství říšské a zemské.

Návrh kroměřížské ústavy prohlašuje Předlitavsko neboli „císařství rakouské“ za konstituční dědičnou monarchii. Panovník však nemá jiných práv, než která jsou mu přiznána ústavou. Jeho práva nevycházejí tedy z dědičného práva dynastie, nýbrž z ústavy. Císař musí bezprostředně po nastoupení vykonati přísahu na ústavu. Moc výkonná mu přísluší rovněž jen na podkladě ústavy. Vykonává ji zodpovědnými ministry. Sněmy mohou hnáti ministry k zodpovědnosti a mohou je dáti v obžalobu, při čemž soudí je nejvyšší říšský soud. Každý vládní akt císařův musí býti spolupodepsán zodpovědným ministrem.

Císař má sankci zákonů a publikuje je. Svolává, odročuje, uzavírá a rozpouští říšský sněm. Rozpustiti říšský sněm může však jednou v roce a současně s rozpuštěním musí býti vydáno nařízení o provedení nových voleb. Svolání nového říšského sněmu musí se státi nejdéle do tří měsíců po rozpuštění. Odročení sněmu může se státi jen na jeden měsíc a nesmí se bez souhlasu sněmu v témže zasedání opakovati.

Zákonodárná moc vykonávána je císařem spolu s říšským sněmem. Říšský sněm skládá se ze dvou komor: komory lidu a komory zemí. Každý člen obou komor zastupuje celek zemí, pro něž ústava je vydána. Nesmí přijímati instrukcí a mandát vykonává osobně. Nikdo nemůže býti současně členem obou sněmoven. Zavádějí se také immunita poslanecká, diety a náhrada cestovného.

Sněmovna lidu skládala se z 360 poslanců, z nichž 80 bylo vyhraženo větším městům. Volební období bylo tříleté. Právo hlasovací náleží rakouskému občanu, který je svéprávný, platí určité minimum přímé daně, jež je stanoveno volebním řádem a nesmí býti menší než pět zlatých (k. m.). Volby jsou přímé a konají se ve volebních okresích, zřízených podle lidnatosti tak, že každý okres volí nejméně dva a nejvíce tři poslance. Volitelným jest rakouský státní občan, dokonavší 28. rok svého věku, svéprávný, který má v říši aspoň jeden rok své řádné bydliště.

Komora zemí skládá se z poslanců volených jednak zemskými sněmy, jednak krajskými sjezdy. Jestliže representovala sněmovna lidu jednotu říšskou, byly v komoře zemí ztělesněny prvky autonomisticko-federalistické. Sněmovna zemí skládala se ze 115 poslanců, z nichž 84 bylo vysíláno zemskými sněmy a 31 krajskými sjezdy. Volební období je šestileté, při čemž vždy po třech letech vystupuje polovice členů, volených na sněmech zemských a polovice členů, volených na krajských sjezdech. Pro passivní právo hlasovací se žádá rok 33. věku.

Usnesení říšského sněmu vzniká souhlasným usnesením obou komor. Obě sněmovny jsou na roveň postaveny. Císař má sankci tohoto usnesení, náleží mu však plně právo absolutního veta, nýbrž pouze veto suspensivní. Učiní-li za určitých podmínek říšský sněm po třikráte totéž usnesení, stává se zákonem a sankce císařem nemůže býti odepřena. Jen výjimečně bylo císaři přiznáno

absolutní veto. Kroměřížský sněm prosadil zde tudíž zásadu svrchovanosti lidu.

V ústavě kroměřížské objevilo se také vyrovnání snahy po federalisticko-autonomistickém uspořádání říše a snahy po centralisaci říše. Ústavní výbor kroměřížský nepřijal návrhů na uspořádání říše podle národnostních obvodů. Zajímavým byl po této stránce návrh historika Palackého. Návrh kroměřížské ústavy setrval při historických hranicích jednotlivých zemí, nepřiznal ovšem žádných práv historickým celkům, z nich Předlitavsko vzniklo a tedy ovšem ani státu českému. Všechny země byly provinciemi předlitavskými a byly sobě rovny. Zemím byla dána určitá autonomie. Byla jim přiznána vládní moc zemská. Mohly si vytvořiti vlastní zemské ústavy na ústavodárných zemských sněmech. Zemským sněmům dána i samostatná zemská legislativa. Vedle zemských sněmů jsou v jednotlivých zemích ještě krajské sněmíky, které mají určitou kompetenci v obecních a krajských záležitostech.

K návrhu ústavy kroměřížské byla připojena i základní práva rakouského národa. Vzor jich byl vzat z ústavy belgické z roku 1831. Jsou zde vypočtena základní práva občanská velmi liberálně a na podkladě principu demokratického. Zdůrazněna zde rovnost občanská, zrušují se přednosti stavu a šlechty, odstraňují se trest smrti na politické zločiny, zavádí se svoboda spolková, rovnost náboženských vyznání, rovnoprávnost národnostní a jazyková, zrušují se manské poměry a fidejkomisy a j.

Osnova ústavy kroměřížské byla tedy velmi liberální a demokratická. Dříve než mohla býti ústavodárným sněmem usnesena, byl však sněm kroměřížský rozpuštěn a vyhlášena opětě oktrojovaná ústava *nová, zvaná ústavou březnovou nebo Stadio-novou* (z 4. března 1849).

Ústava březnová byla sepsána částečně podle ústavy belgické, částečně podle ústavy pruské z 5. prosince 1848 a také i podle osnovy ústavy kroměřížské. Byla ústavou centralistickou a byla vydána pro všechny „korunní země“ pod vládou habsbursko-lotrinskou, tedy i pro Uhersko, jak bylo výše uvedeno. Zná jednotný stát „císařství rakouské“ a ruší dualismus, upevněný r. 1848 ústavou uherskou. Zesiluje práva císaře rakouského a určuje jeho korunovaci. Zdůrazňuje výkonnou moc císařskou, která je pro celou říši jednotná. Císař jmenuje a propouští ministry. Ve-

dle císaře a ministrů zavádí se jako poradný sbor říšská rada, jejíž členy jmenuje císař. Říšský sněm skládá se ze dvou sněmoven: horní a dolní. Horní sněmovna čítá polovici členů dolní sněmovny. Byla sněmovnou zemí. Skládala se totiž z poslanců, volených na 10 let jednotlivými zemskými sněmy, jednak ze samých zemských sněmů, jednak z největších poplatníků. Sněmovna dolní byla volena přímo veřejným ústním hlasováním lidu podle soustavy censové tak, aby na 100.000 obyvatel připadl jeden poslanec. Panovníkova práva vůči sněmu zesílila i tím, že měl absolutní veto. Ustanovením ústavy (§ 87) pamatováno také na případ, kdy říšský nebo zemský sněm nebyl shromážděn. V tu dobu císař mohl vydávati nařízení s prozatímní mocí zákona. Byl povinen uvést důvody a výsledky těchto nařízení příštímu sněmu říšskému nebo zemskému. Ústava březnová vedle říšského zákonodárství znala i zákonodárství zemské, jež je vykonáváno sněmy zemskými spolu s císařem. Kompetence zemských sněmů je v ústavě vypočtena. Rovněž složení zemských sněmů je v ústavě upraveno. Země měly obdržeti svou ústavu zemskou. Pokud jde o Uhry, bylo vytčeno, že ústava uherská má býti zachována jen potud, pokud neodporuje ústavě říšské. Zároveň se určuje, že Chorvatsko-Slavonsko, spolu s Rjekou a také Sedmihrady mají býti na Uhersku nezávislé.

Ústava březnová nedbala tedy historických práv státních celků, z nichž byla monarchie habsbursko-lotrinská složena. Zasáhla nejen vůči státnímu celku českému, ale zvláště vůči Uhersku. Ještě v roce 1849 začaly býti vydávány jednotlivé zemské ústavy, ústava říšská však nevstoupila v život. Politické události (porážka sardinského krále, zdolání Maďarů u Világoše) zesílily *absolutismus panovníkův*. Výrazem jeho byl především císařský patent z 13. dubna 1851, kterým uvedena byla v život říšská rada. Byla orgánem poradným, centralistickým, neměla vlastní iniciativy a její členové byli jmenováni císařem. Říšská rada byla orgánem; zřízeným ještě podle ústavy březnové. Dne 20. srpna 1851 byly však vydány kabinetní listy císařské, které směřovaly již přímo proti této ústavě. V prvním kabinetním listě (č. 194 ř. z.) z tohoto dne se prohlašuje, že ministerská zodpovědnost postrádá zákonnou jasnost a proto ministerstvo činí se zodpovědno jedině a výhradně mocnáři. Ministerská rada klesla tím na pouhou ministerskou konferenci. V druhém listě (č. 196 ř. z.) pro-

hlašuje se říšská rada výhradně za radu císařovu a za radu koruny. Třetí kabinetní list (č. 197 ř. z.) vyslovuje pochybnost, má-li býti březnová ústava uvedena v život. Kabinetní listy tyto byly předzvěstí zrušení březnové ústavy, které se stalo t. zv. sylvestrovskými patenty z 31. prosince 1851. Od té doby nastal v říši absolutismus, jehož snahou bylo vytvořiti ze zemí habsbursko-lotrinských (tedy i z Uher) jednotnou říši, i po stránce národností ucelenou. Proto byla zaváděna němčina úřední řečí ve všech zemích. Absolutismus tento nazývá se podle svého představitele ministra Bacha absolutismem bachovským.

Absolutismus tento se však neosvědčil. Ukázaly to porážky zahraniční i ubohý finanční stav vnitřní. Ministr Bach musel ustoupiti a císařským patentem z 5. března 1860 č. 56 ř. z. byla říšská rada rozmnožena mimořádnými členy, jmenovanými císařem, jednak přímo, jednak podle návrhu zemských zastupitelstev. Obor její působnosti byl také rozšířen. Císař přiznal jí význam i tím, že zavádění nových berní a dávek a zvyšování dosavadních a uzavírání nových státních půjček učiněno závislým na svolení říšské rady.

Politicky rozdělili se členové rozmnožené říšské rady ve dvě skupiny: ve skupinu federalistickou a centralistickou. Císař připojil se ke skupině federalistické, která byla ve většině a vydal 20. října 1860 č. 226 ř. z. *diplom, zvaný říjnovým*, v němž byly uspořádány vnitřní státoprávní poměry říše. Po ústavě dubnové a březnové je to třetí oktrojovaná ústava rakouská. Říjnový diplom uváděl hlavní zásady ústavního uspořádání říše. Podrobné provedení mělo se státi dalším ústavním zákonem. Říjnový diplom nestojí na stanovisku centralistickém, nýbrž federalistickém. Přiznává zemím vlastní, na říši nezávislá historická práva. Nezná však historických celků, z nichž monarchie vznikla (s výjimkou Uher) a nezná tedy jednoty zemí koruny české.

Říjnový diplom znal dva orgány zákonodárné: zemské sněmy a říšskou radu. Zemským sněmům přikázáno vše, co nespáďalo v kompetenci říšské rady. Té přikázány všechny předměty, které se vztahovaly na práva, povinnosti a zájmy, společné všem královstvím a zemím. Byly v říjnovém diplomu vypočteny (v čl. II.). Některé věci vyhrazeny byly užšímu sboru říšskému, užší říšské radě. Věci ty týkaly se jen zemí neuherských. Říjnový diplom tudíž oproti ústavě březnové vycházel vstříc dualismu ra-

kousko-uherskému. Dualismus ten byl podpořen i vlastnoručními listy císařovými, které zároveň s říjnovým diplomem byly vydány, v nichž byly obnoveny některé starší ústavní instituce uherské.

Podrobnějším provedením měl být *patent únorový* z 26. února 1861 č. 20 ř. z. Byla to další oktrojírka vydaná bez účasti zástupců občanstva. Prováděly se jím předpisy o říšské radě a současně vydána zemská zřízení pro země neuherské. Ve skutečnosti patent únorový nesouhlasil plně se zásadami, uvedenými v diplomu říjnovém. Něboť říšská rada byla rozdělena na dvě sněmovny, panskou a poslaneckou. V panské sněmovně byli členy jednak členové císařské rodiny a zletilí náčelníci těch šlechtických, které vynikaly majetkem a kterým členství bylo císařem dědičně uděleno. Dále arcibiskupové a biskupové, mající důstojenství knížecí a konečně ti, kteří byli jmenováni císařem doživotními členy za své zásluhy o národ. Poslanecká sněmovna skládala se z 343 poslanců, volených prostřednictvím zemských sněmů. Poslanci nevolí se ze zemských sněmů v plenárních schůzích, nýbrž podle určitých kurií. Pouze v případě, že sněm volby neprovedl, mohly být nařízeny volby přímo.

Zároveň s patentem únorovým téhož dne byl vydán císařský patent (č. 22 ř. z.), kterým byla stálá a rozmnožená říšská rada zrušena a zřízena státní rada, jejíž statut byl také vydán. Tato státní rada trvala až do roku 1868.

Vedle zákona o zastupitelstvu říše byla pro neuherské země vydána také zemská zřízení a sice pro všechny tyto země bez rozdílu, aniž bylo přihlíženo k jich historickým individualnostem. Země mají své zemské sněmy s vlastním zemským zákonodárstvím. Do sněmů zemských volí se poslanci podle určitých zájmových skupin: velkostatkářské, měst a míst průmyslových spolu s obchodními a živnostenskými komorami a konečně podle obcí venkovských. Sněmy zemské volily si zemské výbory a vykonávaly s nimi zemskou správu. Zemskými zřízenými určena také působnost zemských sněmů. Úprava zemského zákonodárství a zemské správy, provedená roku 1861 potrvávala v základech v Předlitavsku až do roku 1918.

Ústavní vývoj monarchie habsbursko-lotrinské nebyl však diplomem říjnovým a patentem únorovým uspokojivě upraven. Maďaři neuznali obě tyto oktrojírky, jak bylo uvedeno. Ale opo-
sici zahájili i Češi, které poškodila oktrojírka patentu únorového

v jejich historických právech a diplom říjnový jim nevyhověl. A tak říšská rada byla neúplná a ani činnost zemských sněmů v jednotlivých zemích nebyla uspokojivá. Proto vláda velmi často používala § 13 únorového patentu, který připouštěl, aby panovník v době, kdy říšská rada nezasedala, mohl sám činiti nutná opatření, po př. i měniti ústavu.

Politická situace, vzniklá odporem proti oběma oktrojírkám, vedla 20. září 1865 k jejich zrušení. Současným vyjednáváním dospělo se, jak uvedeno, k *rakousko-uherskému vyrovnání*. Jím bylo definitivně rozhodnuto o dualisaci monarchie habsbursko-lotrinské. Vyrovnání stalo se bez ústavní účasti Předlitavska. T. zv. „ústavní rada říšská“, svolaná podle panovníkova rozhodnutí z 4. února 1867 byla neústavním, oktrojovaným orgánem, jemuž vyrovnání bylo předloženo prostě k schválení.

Vyrovnání rakousko-uherské skládalo se ze tří částí: z vyrovnání státoprávního, finančního a národohospodářského.

Ve vyrovnání státoprávním byly vytčeny společné věci, které plynuly pro Uhersko a Předlitavsko z pragmatické sankce. Jsou to věci zahraniční, vojenské a náklad na tyto společné věci. K správě těchto společných věcí zřízeny byly společné orgány: ministerstvo zahraničních věcí a král. domu, říšské ministerstvo války a ministerstvo říšských financí, pověřené později také správou Bosny a Hercegoviny.

Oba státy neměly společného orgánu zákonodárného a společného zákonodárství. K správě a ke kontrole společných záležitostí byly zřízeny ve vyrovnání t. zv. delegace. Delegace byly výbory z obou parlamentů, z předlitavského a z uherského. Obě delegace čítaly po 60 členech, a vždy sice $\frac{2}{3}$ ze sněmoven poslaneckých a $\frac{1}{3}$ ze sněmoven horních (z panské a z magnátské). Delegace volily se vždy na rok a byly svolávány střídavě ve Vídni a v Budapešti.

Vyrovnání finanční týkalo se úpravy státních dluhů a úhrady společných nákladů. Při otázce úhrady státních dluhů, vzniklých před vyrovnáním, bylo Předlitavsko značně zkráceno, neboť muselo hraditi z nich více než $\frac{2}{3}$. Úhrada nákladu společných záležitostí nebyla stanovena společnými daněmi, nýbrž t. zv. kvotami t. j. příspěvky z obou částí říše. Ku stanovení kvoty byla volena z obou parlamentů t. zv. kvotová deputace. Roku 1867 byla kvota stanovena tak, že Předlitavsko platilo 70 % a Uhersko

30 %. Kvota tato stanovila se vždy na deset let a byla později upravena příznivěji pro Předlitavsko (63.6 %).

Vyrovnaní národohospodářské týká se společných věcí obchodních a celních. Pro ně ujednával se zpravidla na deset let celní a obchodní spolek. Pro tyto záležitosti byly vydány v obou částech říše souhlasné zákony. Pro oba státy byla společnou i rakousko-uherská cedula banka.

Ústavní poměr vzniklý mezi Předlitavskem a Uherskem t. zv. rakousko-uherským vyrovnaním byl theoreticky složitým. Šlo tu částečně o stát spolkový, částečně jen o reálnou unii mezi státy, které byly zde již dříve. Povahu tuto (reální unii) zdůrazňovali Maďaři, stavíce se na stanovisko staré uherské ústavy.

Vyrovnaní rakousko-uherské vytvořilo pro soustátí název Rakousko-Uhersko, při čemž názvu Rakousko užívalo se pro Předlitavsko, ačkoli pro něj byl název složitý: „království a země zastoupené na říšské radě“.

Vyrovnaní rakousko-uherské vyvolalo nutnost upravit i v Předlitavsku ústavní poměry. Nestalo se tak prací ústavodárného sněmu, nýbrž novou oktrojirkou panovníkovou t. zv. *prosincovou ústavou* (z 21. prosince 1867). Prosincovou ústavu vytvořila jedna ústavní listina, nýbrž bylo vydáno šest základních zákonů státních a sice č. 141 ř. z. o zastupitelstvu říše, č. 142 ř. z. o všeobecných právech státních občanů, č. 143 ř. z. o říšském soudu, č. 144 ř. z. o moci soudcovské, č. 145 ř. z. o moci vládní a výkonné a č. 146 ř. z. o věcech společných.

Prosincová ústava je ústavou centralistickou. Sledovala v tom cíle ústavy únorové. I pokud šlo o ústavní postavení zemí, šla prosincová ústava za únorovou: zemská zřízení, vytvořená v důsledku únorové ústavy zůstala nezměněna. Zemím byla tedy přiznána určitá ústavní existence a tato okolnost působila na ústavní povahu t. zv. Předlitavska, jež bylo státem složitým. Země měly svou moc zákonodárnou a tvořily t. zv. státní fragmenty. Kdežto moc zákonodárná byla dělena mezi celek a mezi země, moc výkonná byla jen jedna. Vykonával ji císař prostřednictvím zodpovědných ministrů.

Zákonodárnou moc říšskou vykonával císař spolu s říš. radou. Říšská rada skládala se ze dvou komor: ze sněmovny panské a ze sněmovny poslanecké. Prosincová ústava setrvala v tomto uspořádání na stanovisku patentu únorového. I pokud šlo o složení

obou sněmoven, prosincová ústava sledovala patent únorový. Panská sněmovna zůstala ve svém složení nedotčena. Roku 1907 byl určen počet členů panské sněmovny, jmenovaných panovníkem doživotně tak, že neměl býti menším než 150 a nikoli větším než 170 osob. Sněmovna poslanecká zůstala svou povahou touž, jakou byla v patentu únorovém: byla komorou zemí. Čítala 203 členů. Členové tito volili se nikoli z plena zemských sněmů, nýbrž podle jednotlivých skupin, podle nichž se prováděla volba do zemských sněmů.

Prosincová ústava vypočetla v § 11 zák. o zastupitelstvu říše, které věci spadaly do kompetence říšské rady. Ty, které nebyly zde uvedeny, náležely do kompetence zemských sněmů.

Ústava v § 14 zák. o zastupitelstvu říše připouštěla, aby moc výkonná, objevilo-li se nutným, nahradila moc zákonodárnou a aby tedy císař mohl vydávati nařízení z nouze.

Základní zákon o všeobecných právech občanů obsahuje vytčení základních práv občanských. Velmi důležitým byl čl. 19, který byl založen na rovnoprávnosti všech národních kmenů ve státě a všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, v úřadě a ve veřejném životě. V zemích, ve kterých bydlí více národních kmenů, mají býti veřejné vyučovací ústavy zařízeny tak, aby každému z těchto národních kmenů byly dány potřebné prostředky k vzdělání ve svém jazyku bez toho, aniž by byl nucen učiti se druhé zemské řeči. Ustanovení toto, které vycházelo vstříc jednotlivým národům, obývajícím země předlitavské, však nikdy provedeno nebylo.

Rakousko-uherské vyrovnání a prosincová ústava neobyčejně poškodily snahy Čechů, aby byl při ústavě Předlitavska vzat zřetel i k jejich historickým právům státního práva. U Čechů vznikla oposice, jak vůči vyrovnání, tak také vůči prosincové ústavě. Svě stanovisko Češi vtělili v deklaraci dne 22. srpna 1868. Po dlouhé oposici Čechů a v rozhárané situaci vnitřní i zahraniční mělo dojíti k vyrovnání s Čechy v t. zv. člancích fundamentálních roku 1871. Byla to poslední příležitost, kdy Čechům mělo se dostati ústavního postavení, zakládajícího se na historickém jich právu. Fundamentální články, připravené po vydání panovníkova reskriptu z 12. září 1871, v němž panovník slibuje uznati zvláštní státoprávní postavení zemí české koruny, jsou osnovou, v níž upraven má býti nově ústavní poměr Čech k Předlitavsku.

Království české mělo se státi samostatným státem s vlastním zákonodárstvím a s vlastní mocí výkonnou. S ostatním Předlitavskem mělo býti v reálné unii. Nejen v tomto směru, ale i v jiných otázkách měla se ústava prosincová podle fundamentálek změnit.

K uzákonění fundamentálek však nedošlo pro odpor Němců. Naopak změny, které později nastaly v předpisech prosincové ústavy, nesly se k tomu, aby z Předlitavska byl vytvořen stát organisovaný zcela centralisticky. Tento cíl mělo na zřeteli zavedení přímých voleb do říšské rady zákonem z 2. dubna 1873 č. 41 ř. z. Počet poslanců byl zvýšen na 343. Volilo se přímo podle zájmových skupin, které byly zavedeny při volbách do zemských sněmů. Úhrnný počet poslanců byl rozdělen na jednotlivé země, při čemž německým částem Předlitavska dostalo se značných výhod. Zavedením přímých voleb pozbyly zemské sněmy významu, který pro volby do poslanecké sněmovny dříve měly. Volební právo do říšské rady zůstalo však závislé na podmínkách volebního práva do zemských sněmů. Pozdějšími zákony upravováno volební právo do říšské rady nezávisle na volebním právu do zemských sněmů. Zákonem z 14. června 1896 č. 169 ř. z. zavedena pak t. zv. pátá kurie, všeobecná, v níž měl hlasovací právo každý rakouský státní občan, mužského pohlaví, svéprávný, zletilý, který nebyl z práva hlasovacího vyloučen a má své bydliště v obci, ve které má vykonati právo hlasovací, aspoň šest měsíců. Tím ovšem opuštěn v této třídě princip censu, který byl v kuriích, původně volebním právem stanovených.

Další změna byla provedena základním zákonem státním z 26. ledna 1907 č. 15 ř. z. Byly zde zrušeny dosavadní voličské kurie a zavedeno všeobecné právo hlasovací. Podle něho měl právo hlasovací každý občan, muž, zletilý a svéprávný, který nebyl z práva hlasovacího podle ustanovení zákona vyloučen a měl v obci, ve které měl volební právo, aspoň jeden rok své řádné bydliště. Passivní právo volební měl každý volič, který byl 30 let star a byl aspoň tři roky státním občanem.

V této podobě zůstala prosincová ústava v Předlitavsku až do roku 1918. Z vnitřních rozporů politických i národnostních, kterými Předlitavsko bylo zmítáno až do světové války, byly patrný její vady.

OBSAH:

Úvodem

3— 5

ČÁST I.

Doba státu patrimoniálního.

§ 1. Přehled politických dějin stř. Evropy v době státu patrimoniálního	7— 14
§ 2. Panovník v době státu patrimoniálního	14— 21
§ 3. Obyvatelstvo	21— 26
§ 4. Správa státu patrimoniálního	26— 37
A. Správa ústřední	26— 31
B. Správa venkovská	31— 37
§ 5. Počátky sněmů	37— 38
§ 6. Finance	38— 42
§ 7. Vojenství	42— 43
§ 8. Vývoj lenního zřízení .	43— 49

ČÁST II.

Doba státu stavovského.

A. Stát feudálně-úřednický.	
§ 9. Přehled vývoje	50— 55
§ 10. Ústavní zřízení státu feudálně-úřednického	56— 57
B. Stát feudálně-stavovský.	
§ 11. Politický přehled .	58— 64
§ 12. Obyvatelstvo	64— 81
Vláda ve státě stavovském.	
§ 13. Panovník	81— 88
§ 14. Sněmy stavovské	88— 97
Správa ve státě stavovském.	
§ 15. Nejvyšší úředníci ústřední a stavovské rady	97—109
§ 16. Centrální úřady pro země české, rakouské a uherské .	109—111

§ 17. Správa provinciální a vývin územní samo- správy	111—114
§ 18. Ústřední soudnictví	114—119
§ 19. Správa a soudnictví městské .	119—121
§ 20. Finance	121—122
§ 21. Zřízení vojenské	122—124
§ 22. Povaha státu stavovského (corona regni)	124—125

ČÁST III.

Doba státu absolutistického.

§ 23. Přehled vývoje	126—129
§ 24. Obyvatelstvo .	129—134
Vláda ve státě absolutistickém.	
§ 25. Panovník	134—139
§ 26. Sněmy stavovské	139—140
Správa ve státě absolutistickém.	
§ 27. Správa ústřední .	140—150
§ 28. Správa provinciální .	150—152
§ 29. Správa městská	152—154
§ 30. Finance	154—157
§ 31. Vojenství	157—159
Soudnictví.	
§ 32. Nová organisace soudnictví .	159—161

ČÁST IV.

Doba státu národně-reprezentačního.

§ 33. Stát národně-reprezentační a jeho vznik na západě Evropy	162—165
§ 34. Ústavní vývoj v Polsku .	165—169
§ 35. Ústavní vývoj v Německu	169—175
§ 36. Ústavní vývoj v Uhersku	175—182
§ 37. Ústavní vývoj v monarchii habsbursko-lo- trinské	182—193